ВСТУП

Проблема формування мовленнєвої особистості майбутнього вчителя останнім часом все більше привертає увагу методистів вищої школи. На жаль, гнучкі педагогічні технології вузівського навчання іноді набувають суто формального впровадження – ми обмежуємося змінами в будові навчальних планів, у послідовності різних форм занять, введенням нових систем контролю й оцінювання знань тощо. Але спробуймо за кожним нововведенням побачити особистість майбутнього вчителя не як об'єкта нашого педагогічного впливу – такий підхід порушує принцип спільності праці викладачів і студентів, коли навчання і виховання перетворюється на самонавчання і самовиховання. Не випадково ми приділяємо увагу розвитку ораторських здібностей завтрашніх класоводів: їм вирішувати нелегке завдання, яке постало перед сучасною початковою школою – вже з перших років навчання розкрити перед дітьми дивовижні барви рідної мови, навчити дітей не просто читати, а усвідомлювати зміст прочитаного вірша, оповідання, відчуваючи при цьому естетичну насолоду від кожної зустрічі з героями творів великого Кобзаря, незабутнього Івана Франка, мужньої і мрійливої Лесі Українки. Саме тому ґрунтовна мовна підготовка вчителів початкових класів органічно поєднується з формуванням риторичної особистості студентів.

Для того, щоб підвищити рівень культури усного й писемного мовлення майбутніх класоводів, навчити їх основ літературознавчого й лінгвістичного аналізу текстів, сформувати в них практичні навички виразного читання художніх творів, слід активізувати продуктивну (творчу) діяльність студентів: постійно, а не періодично звертатися до монопредметного навчання при опрацюванні тем, спільних для курсів "Основи культури і техніки мовлення", "Дитяча література і основи теорії літератури", "Сучасна українська мова", "Сучасна російська мова", методик викладання мов, музичних дисциплін, образотворчого мистецтва; матеріалом до практичних занять з культури мовлення брати високохудожні поетичні, прозові та драматичні твори; на кожному занятті диференційовано підходити до студентів: оцінювати їх індивідуальні виконавські здібності, а також пояснювати кожному з них причини виявлених мовленнєвих помилок.

Навчальний посібник до курсу "Основи культури і техніки мовлення" є спробою систематизувати теоретичний матеріал, вміщений у підручниках, посібниках з культури мовлення, стилістики, сучасної української мови, риторики, доповнити його науковими та науково-публіцистичними статтями, корисними для майбутніх учителів. Особливу увагу приділено проблемі діалектного впливу на мовлення носіїв. Доцільним, на нашу думку, є використання структурних схем, які сприяють кращому засвоєнню студентами найважливіших понять курсу, а також різнорівневих тестових завдань. Посібник має чітку структуру: у першій темі визначено предмет курсу — комунікативні ознаки мовлення, — а кожна наступна тема розкриває суть тієї чи іншої комунікативної якості у її взаємозв'язку з іншими. Узагальнення одержаних теоретичних знань і практичних навичок є логічним завершенням спільної діяльності викладача і студентів, спрямованої на розвиток мовленнєвої культури.

Але чому цей посібник названо "Віч-на-віч з мовою"? Мабуть, тому, що ми переконані: ніякими зусиллями не вкласти чарівні слова в уста носіїв, допоки кожен сам, з власного бажання, відкинувши на годину повсякденні клопоти, не залишиться віч-на-віч з мовою, з мудрими книгами, щоб, за словами Григорія Сковороди, "душа живилася і росла, а не пригнічувалась".

1.ОСНОВИ КУЛЬТУРИ І ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ*
ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Мета: з'ясувати суть понять "мова" і "мовлення"; визначити предмет і завдання курсу ОКТМ та його місце у системі дисциплін, передбачених навчальним планом для вивчення на факультеті підготовки вчителів початкових класів; ознайомитись з історичними традиціями красномовства та усвідомити важливість курсу для формування мовленнєвої особистості вчителя.

Обґрунтування. Виходячи з того, що ОКТМ - лінгвістична дисципліна, мовознавці наголошують на важливості питання про співвідношення мови (засобу спілкування, мислення, пізнання світу) і мовлення (способу реалізації мови у процесі мовленнєвої діяльності людини), що визначає суть різниці між поняттями про культуру мови і культуру мовлення. Вивчення даної теми (як і наступних тем курсу) здійснюється з опорою на зв'язки між спорідненими навчальними дисциплінами, зокрема, на спільну для них мовознавчу термінологію. Пропоновані нами схеми унаочнюють, систематизують зміст теоретичної частини заняття та скорочують надлишкову інформацію. Виконання тестових завдань у практичній частині вже з першого заняття дозволяє студентам об'єктивно визначити рівень своєї мовленнєвої культури і оптимізує процес вивчення курсу ОКТМ.

Теоретична частина

1. Користуючись схемами 1 і 2, визначте предмет та завдання курсу ОКТМ, простежте його зв'язок з іншими дисциплінами, що вивчаються на факультеті підготовки учителів початкових класів.

Схема 1. Предмет курсу ОКТМ

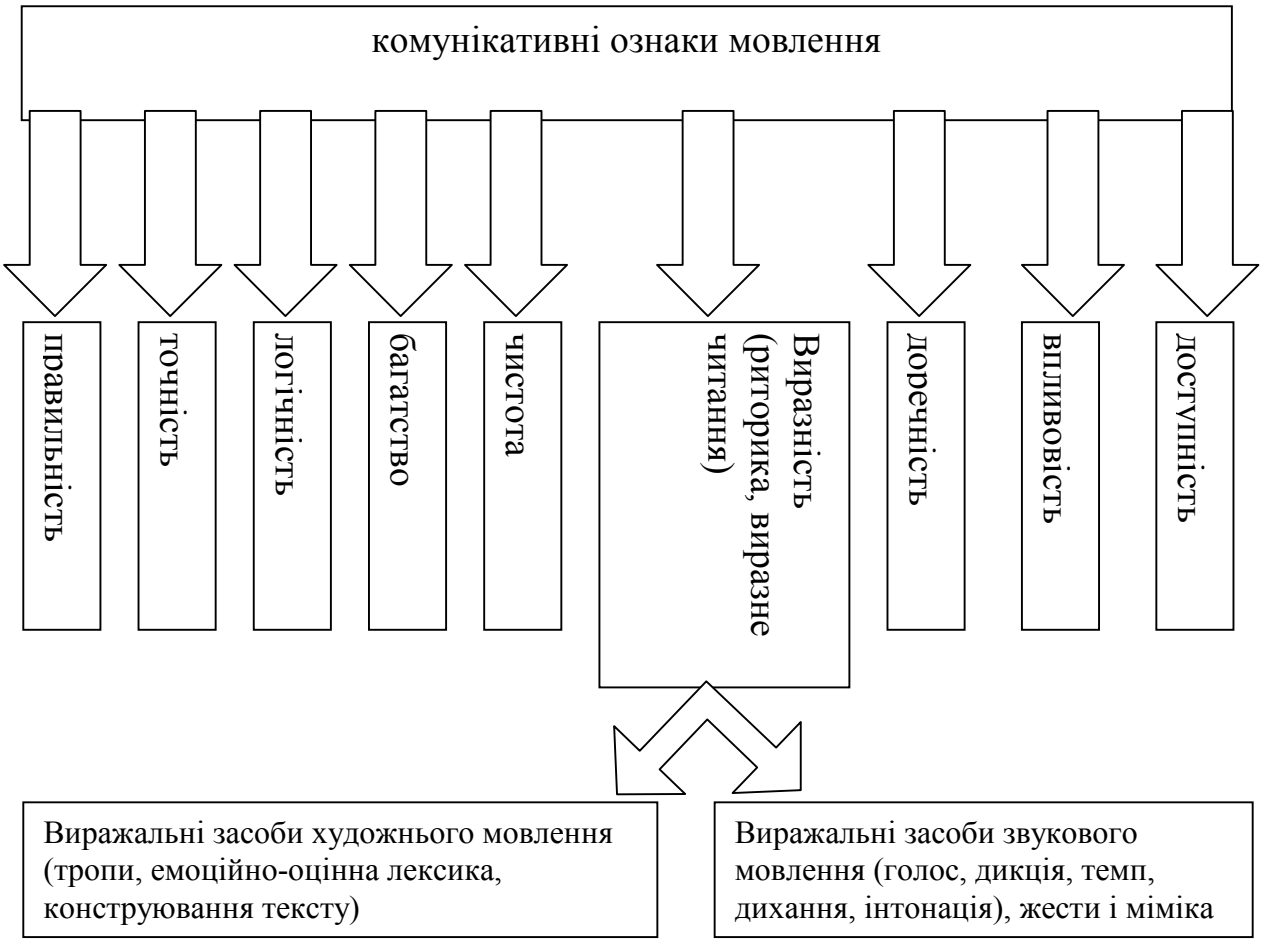

* Далі для скорочення ми будемо використовувати абревіатуру ОКТМ.

Схема 2. Місце курсу ОКТМ у системі навчальних дисциплін на факультеті підготовки вчителів початкових класів

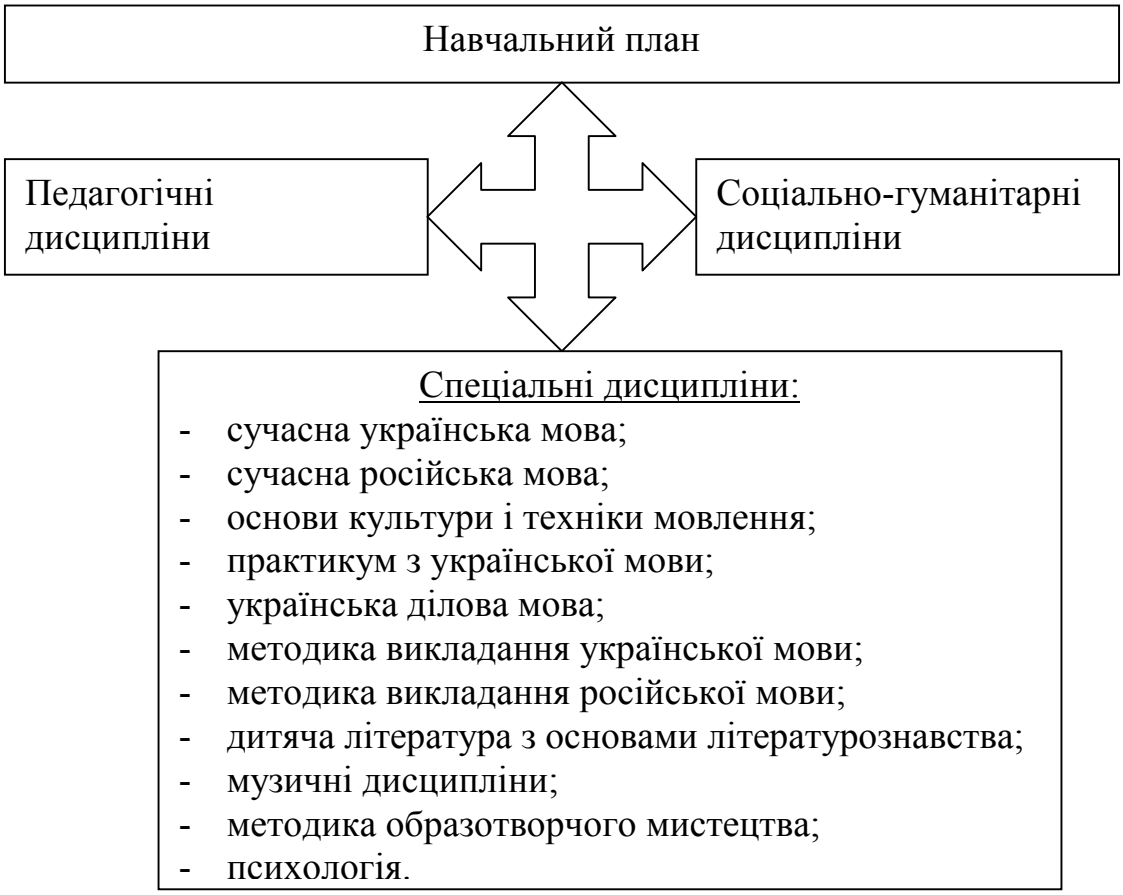

2.Мова і мовлення, функції, форми існування [1: 12]. Поняття про літературну мову [4: 5-6]. Дайте характеристику структури літературного мовлення, його усної та писемної форм (користуючись схемою 3 і таблицею 1, за матеріалами М.І.Пентилюк [2]):

Схема 3. Будова літературного мовлення

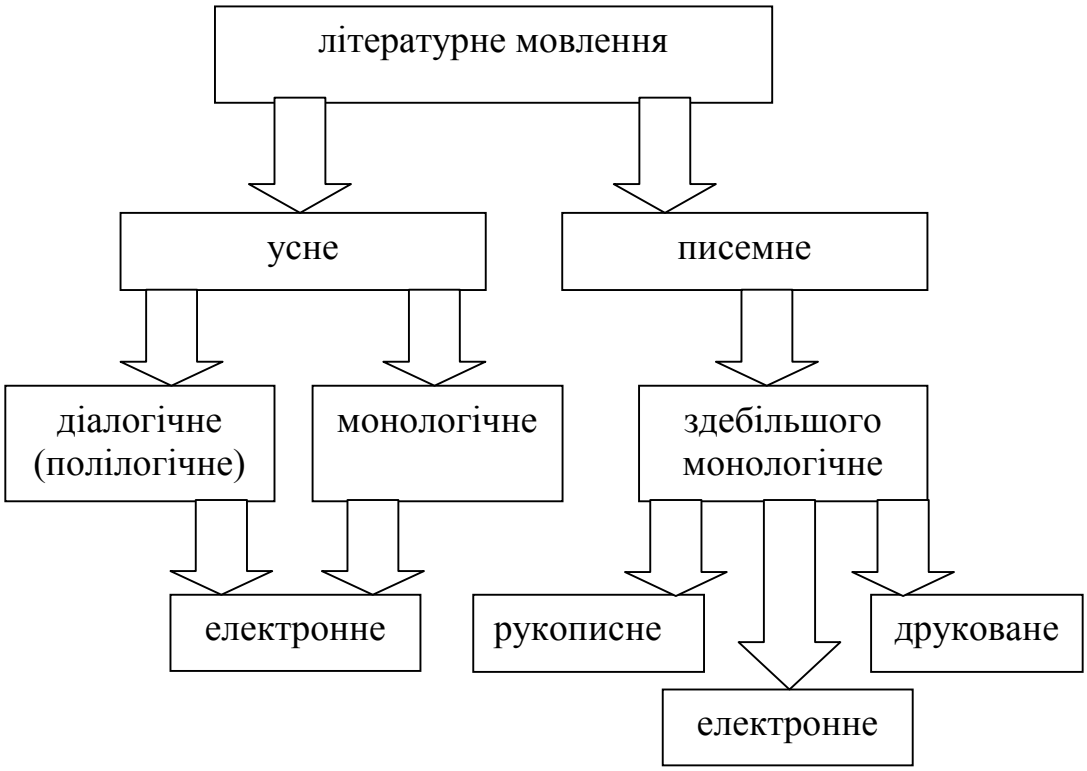

Таблиця 1.Форми літературного мовлення

Усне	Писемне
1. Первинне.	1. Вторинне.
2. Діалогічне і полілогічне (монологічне).	2. Здебільшого монологічне.
3. Розраховане на певних слухачів, що виступають співрозмовниками.	3. Графічно оформлене.
4. Непідготовлене заздалегідь (спонтанне).	4. Пов'язане з попереднім обдумуванням.
5. Живе, безпосереднє спілкування.	5. Старанний відбір фактів та їх мовне оформлення.
6. Використовує невербальні засоби спілкування.	6. Відбір мовних засобів, чітке підпорядкування стилю і типу мовлення.
7. Найчастіше імпровізоване мовлення.	7. Повний і ґрунтовний виклад думок.
8. Чітко індивідуалізоване мовлення.	8. Поглиблена робота над словом і текстом.
9. Емоційне й експресивне мовлення.	9. Редагування думки і форми її вираження.
10. Наявність повторів, слів паразитів тощо.	10. Самоаналіз написаного.

3. Риторика – наука і мистецтво переконуючої комунікації. Усні повідомлення за книгою Г.М.Сагач “Золотослів”:

- Місце риторики у світовій міфології (античній, єгипетській, японській, давньоіндійській, слов’янській)[3: 8 - 14].
- Загальний огляд античної і слов’янської риторичної спадщини (праці Демосфена, Цицерона, Аристотеля; діяльність Іларіона, К.Туровського, Ф.Прокоповича, М.Ломоносова; О.Мерзлякова, М.Сперанського, М.Кошанського, К.Зеленецького та ін.)[3: 14 - 33].

4. Закономірність відродження давньої риторики у 70-90-х роках ХХ століття. Проблема формування мовної особистості у концепції народної освіти (для обов’язкового конспектування [3: 45-46, 110-112]).

5. Усне повідомлення за статтею В.Радчука (мова в Україні й українська мова // Урок української. - №9. – 2000. - С.12-14).

Практична частина

1. Прочитайте виразно дібрані вами прислів’я про слово та вислови відомих людей про велич і красу української мови.
2. Дайте свій заголовок до тексту і перекажіть його за складеним письмово планом.

ВАВИЛОНСЬКА БАШТА

(біблійна легенда)

Це було так давно, що вже ніхто й не пам'ятає, коли це було. Розповідають одначе, буцімто в ті часи всі люди однією мовою говорили й усі одне одного розуміли.

І закортіло людям лишити пам'ять про себе довічну.

— А нумо зберемося разом та й побудуємо башту високу! — мовив один. Зраділи всі та й загукали:

— Ми збудуємо башту, ми збудуємо башту аж до самого неба!

Обрали гору високу — та й почалася робота! Хто глину місить, хто з неї цеглини ліпить, хто у печах обпалює, хто на гору підвозить. А на горі вже люди ждуть, цеглини приймають та з них башту складають.

Всі працюють, усі співають, весело всім. Будувалася башта не рік і не два. Самих цеглин для неї знадобилося тридцять п'ять мільйонів! Та й собі довелося будинки побудувати, аби було де після трудів одпочивати, а побіля будинків насаджати дерев та кущів, аби птицям було де співати. Ціле місто виросло навколо гори, на якій будувалася башта. Місто Вавилон. А на горі з кожним днем усе вище й вище, уступами підводилася башта-красуня: знизу широка, догори все вужча й вужча, І кожен уступ цієї башти фарбували в інший колір: у чорний, в жовтий, в червоний, в зелений, у білий, у жовтогарячий. Верх придумали зробити синім, щоб був наче небо, а покрівлю — золотою, щоб, як сонце, виблискувала!

І ось башта майже готова. Ковалі вже золото кують для покрівлі, маляри пензлі занурюють у відра із синьою фарбою. Та ранком, звідки не візьмись, поміж людей з'являється сам бог Ягве. Не сподобався йому їхній замір — башту до самого неба звести. Не захотів він, щоб люди дісталися неба.

«Це тому примудрилися вони свою башту вибудувати,— подумав він,— що у них спільна мова і кожна людина розуміє іншу. От вони й домовились!»

І наслав Ягве на землю страшенну бурю. Поки буря вирувала, вітер поніс усі слова, котрі люди звикли одне одному говорити. Невдовзі буря вщухла, і люди знову стали до роботи. Вони ще не знали, яка біда їх спіткала. Покрівельники пішли до ковалів сказати, щоб ті швидше кували тонкі золоті листи для покрівлі. А ковалі не розуміють ані слова.

В усьому місті Вавилоні люди перестали розуміти одне одного.

Маляр кричить:

— Фарба скінчилась**! А** в нього виходить: — Номорпент!

— Нічого не розумію! — кричить йому знизу інший.

А виходить: — Женком пренепа!

І по всьому Вавилону лунають слова, зрозумілі одним і незрозумілі іншим.

— Віндадори!

— Маракірі!

— Бобеобі!

— Дзин!

Покидали всі роботу**,** блукають, наче у воду опущені**,** та шукають: хто б міг їх розуміти? І почали люди збиратися купками — хто з ким однаково говорить, то і намагається триматися того. І замість одного народу вийшла сила-силенна різних народів. І розійшлися люди в різні кінці землі, кожен народ у свою сторону — будувати свої міста. А башта почала потроху розвалюватися.

Але подейкують, що досі у кожному місті можна знайти уламки цегли від Вавилонської башти. Тому що багато хто носив їх із собою на згадку про ті часи, коли на землі мир панував і люди розуміли одне одного. І до сьогодні всіма мовами світу люди розповідають оцю казку про недобудовану Вавилонську башту.

3. Оберіть тест доступного для Вас рівня самостійності і виконайте завдання, не звертаючись до будь-якої довідкової літератури, протягом 20-ти хвилин. Перевірте правильність відповідей за допомогою викладача і поставте собі відповідну кількість балів, одержавши об'єктивну оцінку рівня своєї мовленнєвої культури на початку вивчення курсу ОКТМ. Чи достатнім, на Вашу думку, є цей рівень для вчителя-словесника? Поясніть, по можливості, причини мовленнєвих помилок, допущених при виконанні тестових завдань.

Тест 1. Репродуктивний рівень самостійної діяльності.

1. Назвіть Ваших улюблених українських письменників та поетів.

За кожну правильну відповідь – 1 бал.

2. Перерахуйте розділи мовознавства.

За правильну відповідь – 1 бал.

3. Визначте, які з пар слів є антонімами, синонімами, паронімами, омонімами: *тихий-спокійний, назустріч-на зустріч, принишк-загомонів, діалектичний-діалектний*.

За правильну відповідь – 4 бали.

4. Запишіть українською мовою:

"Профессор Б.Н. Головин был автором первой вузовской программы по курсу «Основы культуры речи» и первого учебника по этому курсу. В центре внимания книги – коммуникативные качества современной литературной речи, а главная ее задача состоит в теоретическом обосновании и практическом описании культуры речи как совокупности определенных коммуникативных качеств в их системе" (Л.Скворцов).

За правильну відповідь – 10 балів.

5. Поставте наголос у словах: *листопад, одинадцять, український, сільськогосподарський, каталог, центнер, квартал, черговий, цемент, боязнь.*

За кожну правильну відповідь – 1 бал.

Тест 2. Продуктивний рівень самостійної діяльності.

1. Продовжіть віршовані рядки та назвіть їх авторів:

У щастя людського два рівних є крила…

Страшні слова, коли вони мовчать…

Буду я навчатись мови золотої…

О слово рідне! Орле скутий!..

Ще не вмерла Україна…

За кожну правильну відповідь – 2 бали.

2. Виправте ненормативні вислови: *пропозицію одобрили, шарикова ручка, виключити телевізор, закрити двері, підніміть руку, учні краще взнали історію краю, зацвіли георгіни, відкрий очі – вже ранок, гарна земляника, пишіть з красної стрічки.*

За кожну правильну відповідь – 2 бали.

3. Утворіть від поданих слів синонімічні ряди, враховуючи багатозначність: *добрий, сміливість, говорити, радіти, весело.*

За кожен синонімічний ряд – 2 бали.

4. Запишіть українською мовою уривок:

"Очень важно вовремя понять, что в жизни не будет никаких репетиций. Некоторые по молодости полагают, что все это черновик, а вот потом начнется настоящая жизнь. Ерунда! Хуже всего, когда ты живешь, испытывая колоссальное отвращение к самому себе. У каждого человека есть амбиции и есть возможности, здесь очень важно соблюсти баланс. Я пытался все время соизмерять одно с другим. Мне не нужно сидеть на Крещатике, чтобы ощущать себя украинцем" (В.Коротич).

За правильний переклад – 10 балів.

5. Доберіть риму до слів: *стояти, кмітливий, даючи, орнамент, родина, стрічка, стріла, тремтіти, брести, оберіг.*

За кожне римоване слово – 1 бал.

Висновки до тесту:

1. Високий рівень - від 70 балів.
2. Хороший рівень – від 50 до 69 балів.
3. Середній рівень – від 35 до 49 балів.
4. Низький рівень – до 34 балів.

Література

1. Бабич Н. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990.
2. Пентилюк М. Культура мови і стилістика: Пробний підручник для гімназій гуман. профілю. – К.: Вежа, 1994.
3. Сагач Г. Золотослів: Навч. посібник для середніх і вищих навчальних закладів. – К.: Райдуга, 1993.
4. Шевчук С. Українське ділове мовлення: Навч. посібник. – К.: Літера, 2000.

2. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ

Мета: звертаючись до праць видатних педагогів та сучасних лінгводидактичних досліджень, розкрити питання про роль мовлення вчителя у гуманітарному розвитку школярів; виробити свідоме ставлення студентів до власних мовленнєвих можливостей і переконати їх, що робота над піднесенням рівня мовленнєвої культури повинна бути повсякденною і наполегливою.

Обґрунтування. Вже сам факт введення до програми з рідної мови в початкових класах розділу "Мова і мовлення", ознайомлення з текстом як основною одиницею мовлення мобілізує вчителя молодших класів на підвищення рівня своєї мовленнєвої культури. У документах ЮНЕСКО встановлено міжнародні стандарти щодо того, хто вважається грамотною людиною, тобто володіє культурою усного і писемного мовлення: для цього необхідно вміти написати й прочитати короткий текст на тему свого повсякденного життя. Це так звана "функціональна грамотність". На жаль, функціонально безграмотними можуть бути не тільки учні, а й деякі вчителі, у мовленні яких нерідко трапляються орфоепічні й граматичні помилки, невміння дібрати синоніми до слова, розтлумачити учням лексичні значення деяких слів тощо. Це можуть бути помилки й недоліки, пов'язані із суржиком, впливом місцевих діалектів. Сам факт наявності у наших школах (як сільських, так і міських) учителів з низьким рівнем мовленнєвої культури змушує присвятити окреме заняття проблемі мовленнєвої культури вчителя.

Йдучи за класифікацією М. Львова, мовні помилки ми поділяємо на словникові (чи лексичні), морфологічні, синтаксичні, помилки при словотворенні та стилістичні (Львов М. Словарь-справочник по методике русского языка: Учеб. пособие для студентов пед. институтов. – М.: Просв., 1988. – С. 173). Серед помилок в усному і писемному мовленні, на нашу думку, слід приділяти особливу увагу лексичним, пов'язаним з українсько-російською двомовністю, та стилістичним – недоречно вжитим діалектизмам або жаргонізмам. При цьому викладач має взяти до уваги наступне:

1) робота з діалектизмами у мовленні майбутніх учителів початкових класів є одним із напрямів у вирішенні глобальної проблеми формування культури мовлення студентів педагогічних навчальних закладів;

2) соціолінгвістичні дослідження з української мови, опубліковані в останні десятиріччя в окремих монографіях та в статтях, повідомленнях ("Мовна норма і стиль" Н.Н. Пилинського. – К., 1976; "Мова і час". – К., 1977; "Розцвітай же, слово". – К., 1983; та ін. монографії; статті в журналах "Початкова школа", "Мовознавство", "Українська мова в школі", у збірнику "Культура слова"), приділяють великої уваги підвищенню культури української мови за умов українсько-російського білінгвізму на території України. При цьому суржик не ототожнюється із поняттям "*українсько-російська двомовність*": "Коли людина вводить у своє мовлення слова і словосполуки іншої мови, не руйнуючи граматичної основи, фонетичних особливостей української, оберігає її красу, користується її невичерпним лексичним і фразеологічним багатством, то такий процес природний і не викликає заперечень. Однак довільно змішуючи слова і сполучаючи їх за зразком російської, творячи фрази всупереч моделям рідної мови, її носій мимоволі стає "напівмовним", приймає мовний покруч" (О.Сербенська);

3) на студентське мовлення протягом навчання суттєво впливає *жаргонна* лексика – молодіжний жаргон у цілому і професійний студентський жаргон. На жаль, зустрічається велика кількість вульгарно-просторічних слів, навіть арго, брутальної лексики. Наявність останньої є особливо несумісним з етикою майбутнього вчителя. Тому, почувши з уст студента брутальні слова, викладач повинен негайно виявити свою негативну реакцію, доводячи цим, що він бореться за культуру мовлення не тільки формально, на занятті з культури мовлення.

Теоретична частина

1. Прочитайте міркування Н.Бабич[1: 25-28], А.Бортняка[2: 21-22], О.Сербенської[3: 15-19] про культуру мовлення вчителя. Дайте усну відповідь на запитання, проілюструвавши її прикладами із зазначених вище джерел та власними:

- Чому слово вчителя відіграє визначальну роль у формуванні культури мовлення учнів?
- З якими труднощами у власному мовленні зустрічаються майбутні вчителі у процесі комунікації?
- У чому полягає мовний стиль та етикет учителя?
- Які ознаки мовлення вчителя є визначальними?

2. К.Д.Ушинський та В.О.Сухомлинський про словесну майстерність педагога (реферат за кн.: Ушинский К.Д. Родное слово // Избр. пед. соч. — М., 1974 ; Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. — К., 1976. — Т.5. — С. 319-321, 160-167).

3. Усне повідомлення за статтею (Симоненко Т. Виховувати мовну культуру з дитинства // Початкова школа. - №8. –2000. –С.44-46).

4. Помилки діалектного характеру в мовленні майбутніх учителів початкових класів (реферат за ст.: Романюк П.Ф. Система роботи у початкових класах над помилками, зумовленими діалектним впливом // Шляхи поліпшення мовної підготовки учнів поч. класів сільської школи: Метод. реком. На допомогу вчителеві поч. класів. – Житомир, 1989. — С. 37-41; Климова К.Я. Психологічний аспект проблеми формування культури мовлення майбутніх учителів початкових класів в умовах діалектного оточення // Педагогіка і психологія. —

1998. — №3. — С. 179-184; Климова К.Я. Готуймо майбутніх учителів початкових класів до роботи в умовах діалектного оточення // Початкова школа. — 2000. — №1. — С.52-53.).

Практична частина

1. Прочитайте виразно текст. Як автор пояснює значення слів “учитель”, “викладач”, “педагог”, “дата”, “число”, “журнал”, “диктант”? Розкажіть про історію слів “олівець”, “циркуль”. Чому цей текст є повчальним не тільки для учнів, а й для вчителів?

УРОК РОЗПОЧИНАЄТЬСЯ

Та ось у клас входить учитель. Він досвідчений педагог, викладає багато років свій улюблений предмет — географію. А поки вчитель іде до столу, кладе журнал і сідає, ми з вами спробуємо розв'язати одну «задачку».

Того, хто вас учить, можна назвати кількома словами (ми щойно так зробили). Це вчитель, викладач, педагог. Як думаєте, чи ці слова зовсім однакові за значенням? Виявляється, що не зовсім.

Учитель — від «учити»: він навчає, викладає якийсь предмет у школі.

Викладач — від «викладати», він викладає свої знання перед іншими. Ці «інші» — студенти, бо викладачами звичайно звуть учителів вищих шкіл — інститутів, університетів.

Ну, а педагог? По-грецьки — це «дітовод», «вихователь». Значить, це людина, яка і навчає, і виховує. От ми вашого вчителя географії й назвали педагогом — за його вміння і досвід.

Та ось учитель каже: «Пишіть: «Класна робота». Поставте число». А коли кажуть: «Поставте дату»? А як треба сказати: «Яка сьогодні дата?» чи «Яке сьогодні число?»?

Число — це день місяця серед інших його днів: двадцяте грудня, дев'яте березня. Можна сказати: «Яке сьогодні число?» Тоді відповідь буде; «Сьогодні перше квітня».

Дата — це точний календарний час певної події. До неї входять: число, місяць і рік. Тому кажуть: «Дата народження Тараса Григоровича Шевченка — 9 березня 1814 року»; «Поставте дату під цією заявою».

А звідки взялася дата? Слово *датум* взяли з латинської мови італійські рахівники. Означало воно «дане». Цим словом вони позначали строк сплати боргу. Пізніше ним називали будь-який строк. Ми називаємо цим словом час, коли відбувалася певна подія. На столі у вчителя журнал. Не шукайте родичів цього слова серед наших слів, бо воно запозичене. Утворене воно від французького слова *жур* — «день». Виходить, що журнал — це щоденник, в якому щодня записуються ваші добрі й не дуже добрі діла. За хорошу оцінку вдома похвалять, за погану — перепаде «на горіхи», як-то кажуть, та все ж не так, як, скажімо, у Голландії. Там нещодавно ввели спеціальний податок, який мусять сплачувати батьки, якщо учень погано вчиться. А самого учня не пускають у школу, якщо він не принесе квитанції про сплату податку. А поки ми з вами подумки розмовляємо, учитель водить своїм олівцем по списку учнів, шукаючи того, хто має сьогодні вийти до дошки. Своїм олівцем він користується часом і як указкою. Це його улюблена річ — тонкий, довгий, блискучий чорний олівець.

...Олівець. А він теж чужинець? Слово олівець бере свій початок з давніх часів. Пов'язане воно зі словом олово, яке є майже в усіх слов'ян, а «починалося» воно, мабуть, від латинського *альбум* — «білий». Правда, пізнати в слові олівець латинське *альбум* дуже важко, але вчені довели, що це саме так.

Ось як розповідають історію олівця. У давнину писали на пергаменті — добре обробленій телячій шкурі — тонкій, білій, приємній на дотик. Це був дуже дорогий «папір», тому писати на ньому було справою дуже відповідальною. Щоб рядки виходили рівними і красивими, олов'яними кружечками проводили на пергаменті лінії, а вже потім по них рівненько й акуратно писали. Згодом з'явилися олов'яні палички у дерев'яній оправі — щоб не бруднити руки. В Італії серединки олівців робили зі сплаву двох частин олова та однієї частини цинку.

Та ось у XVI столітті на землях Англії було знайдено чорне каміння — графіт. Виявилося, що ним добре писати на папері. Королівським указом було суворо заборонено вивозити графіт за межі Англії. Спеціально відібрані майстри виготовляли тоненькі стрижні з графіту і вставляли їх в оправу з червоного дерева. Ці олівці були дорогі. Ними англійські купці торгували по всій Європі.

Минуло сто років. Одного разу чеський фабрикант, власник фабрики, яка виготовляла *тиглі* (форми для розливання металу), випустив з рук один тигель. Падаючи, тигель залишив чітку лінію на папері. Значить, тим, з чого роблять тиглі, можна було писати. А робили їх з суміші глини і місцевого графіту. Фабрикант почав робити стрижні для олівців, які швидко розійшлися по всій Європі. Так секрет англійських олівців було розкрито. Сьогодні в Європі виробляють 350 різних видів олівців, а кольорів і відтінків у них понад сімдесят.

А що там блищить на парті? Ага, циркуль. А він чий родич і скільки йому років? Старенький він, наш циркуль, хоч на вигляд новенький, недавно куплений. Йому добрих дві тисячі років. А родич у нього — ви б таке подумали? — цирк! Латинське слово *ціркус* — «коло» має правнука цирк (адже циркова арена кругла), а ціркулюс — «кільце» має правнука циркуль, яким можна накреслити і коло, і кільце. Бачите, як далеко можуть розійтися дві форми того самого слова — звичайна і зменшена. Давайте познайомимося ще з одним «римлянином». Це диктант. У латинській мові *діктаре* означало «говорити для записування». От і стало слово *діктаре* означати «розпоряджатися, наказувати». Серед нащадків цього слова можна зустріти і нашого доброго знайомого — шкільний диктант, і страшного диктатора — людину, яка має необмежену владу.

А тепер оглянься ще раз навкруги. Усе, що тебе оточує, — парти, дошка, карти, таблиці — давні добрі друзі, не лише твої. Довжелезний ряд поколінь учнів у різних країнах користувався такими ж або схожими речами під час навчання. Вони так, як і ви всі, сиділи за партами, виходили до дошки, писали диктанти. Тому все, що оточує тебе в школі, заслуговує особливого ставлення — шанобливого і дружнього водночас.

Алла Коваль

2. Прослухайте монолог вихователькі дитсадка і проаналізуйте його з точки зору чистоти мовлення та професійної етики. Замініть у фейлетоні всі ненормативні словосполучення нормативними. Як зміниться при цьому жанр твору? Чи зустрічалися Ви із подібними до героїні вихователями?

ВСІХ НАВЧУ, ЯК САМА ВМІЮ!

— Здрастє, мамочка! Ви хотіли бачити воспітатєльніцу? Так це я, дуже приятно, Єлена Петровна. Як фамілія дитини? А, це ж наш Пєтєнька. Пєтя! Не трогай Наташеньку, а то поставлю обох в угол! Іди сюди! Шаловлівий у Вас мальчуган, но розумний, ще малиш, а вже все понімає. Скажи йому: "Лягай у кроватку", - зараз засипає. От Оксанка – розбалувана дитина, ще й грязнуля, чолка йде на очі, варєжки в болоті. Не люблю таких дітей, та й мамуля у неє та ж сама неакуратна. Ой, вибачаюсь, знов б'ються! Анічка, моя лапочка, не плач! Надічка, візьми вилку і поділи грушу пополам. І поскладайте блюдічка! А в Ані щочки – як яблучка. Ой ти ж моє солнишко, поглянь в зеркало – красавіца! Дай я тобі лєнточку поправлю. Ви, мамочка, забєраєте Пєтю? Дивіться сюди: он шкафчик Вашої дитини, там на полці його носочки лежать. І не забудьте: у нас завтра дєтський утрєнік, а Пєтя Ваш не вірно український віршик вимовляє, якось по-руськи в нього получається, та нічого, ладно, я з ним позанімаюсь – і все буде в порядку! У мене в групі ні одна дитина без українського в школу не піде, всіх навчу, як сама вмію!

3. Продовжіть письмово вислів К.Станіславського із книги "Робота актора над собою". Аргументуйте своє розуміння призначення справжнього вчителя у суспільстві.

"Справжній священнослужитель у всяку хвилину свого перебування в храмі почуває в ньому наявність вівтаря. Справжній актор повинен завжди почувати в театрі близькість сцени". Справжній учитель, на мою думку, ...

Література

1. Бабич Н. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990.
2. Бортняк А. Ну що б, здавалося, слова … . – Вінниця: Редакція газети "Південний Буг", 1992.
3. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / За заг. редакцією О. Сербенської: Посібник. – Львів: Світ, 1994.
4. Станіславський К. Робота актора над собою. - К.: Мистецтво, 1953.

3.ФУНКЦІОНАЛЬНІ СТИЛІ МОВЛЕННЯ

Мета: спираючись на міжпредметні зв'язки (з курсами "Сучасна українська мова", "Українська ділова мова"), усвідомити стилістичну систему мови і прослідкувати залежність вибору засобів того чи іншого мовного стилю від змісту, мети та ситуації спілкування; шляхом виконання практичних завдань підвищити рівень продуктивної (творчої) діяльності студентів.

Обґрунтування. Вивчення даної теми є обов'язковим для формування практичних навичок роботи з текстами різних стилів. У практичній частині заняття ми пропонуємо різні види роботи: переклад тексту, вільний диктант, стилістичний аналіз тексту, - які сприяють розвитку мовленнєвого чуття майбутніх учителів. Звертання до підручників зі стилістики та іншої мовознавчої літератури при опрацюванні теоретичної частини заняття дає змогу усвідомити складність питання про поділ лексики на функціональні стилі.

Теоретична частина

1. Користуючись прикладами, запропонованими у довіднику "Сучасна українська мова"[2: 167], поясніть, які слова належать до стилістично забарвлених? За якими ознаками відбувається протиставлення стилістично забарвленої лексики нейтральній?

2. Розглянувши таблицю 1 (за посібником С.В.Шевчук [3: 7-9]), дайте письмову відповідь на запитання:

- Що покладено в основу диференціації мови за п'ятьма функціональними стилями?
- У чому різниця між термінами "мовний стиль" і "жанр мовлення"?
- З якою метою пишуть оголошення, памфлети, поеми, анотації?
- Для яких функціональних стилів літературної мови характерні такі мовні засоби: емоційно забарвлена лексика, точність викладу, побутова лексика, вигуки?

3.Чому функціональні стилі мови не є відособленими один від одного? (Для відповіді скористайтесь підручником зі стилістики)[1: 56].

4. Усне повідомлення за статтею (Мовностилістичні поради Олександра Пономаріва // Урок української. - №7. –2000. –С.24-26).

Практична частина

1. Прочитайте текст, визначте, до якого стилю і жанру мовлення він належить, визначте мовні особливості стилю. Складіть план і доберіть заголовок.

Термін "педагогічна діагностика" було введено німецькими педагогами у кінці 60-х на початку 70-х років XX століття. У своїх працях (І.Хартман, К.Клауер, Х.Вульф, К.Інгенкамп та ін.) дослідники доводять, що педагогічна діагностика така ж давня, як і сама педагогічна діяльність, бо "той, хто навчав планомірно, завжди намагався визначити результати своїх зусиль"(К.Інгенкамп), однак тільки в останніх двісті років ця діяльність набула наукового обґрунтування. К.Інгенкамп розуміє педагогічну діагностику як науку, тісно пов'язану з педагогікою: "За допомогою діагностичної діяльності аналізується навчальний процес і визначаються результати навчання; вчитель спостерігає за учнями, проводить анкетування, обробляє дані спостережень й опитувань", при цьому передбачається обов'язкове ознайомлення респондентів з результатами обробки даних. Педагогічна діагностика має удосконалювати навчальний процес: виявляти прогалини у навчанні, підтверджувати успіхи наукових винаходів, планувати подальші кроки вчителя у впровадженій ним методиці – тобто регулювати діяльність педагогів у навчанні й вихованні молоді.

За останнє сторіччя зарубіжна педагогічна діагностика виробила великий інструментарій об'єктивних методів: у 1908 році американець Дж. Стоун опублікував перший тест; у 1960 році школи США мали вже 74 індивідуальних та групових тести; у 1970 році на німецькомовній території застосовували 122, а у 1980 році – 222 тести. І.Підласий зазначає: "Тестування – далеко не новий метод дослідження, але до останнього часу він мало застосовувався у вітчизняній педагогіці … . Психологія, надавши педагогіці інструментарій для аналізу, тісно об'єдналася з нею". Тести вважаються найпоширенішим інструментарієм педагогічної діагностики, в них приваблює простота процедури: результат передбачає кількісне вираження і надає можливості математичної обробки … . Але не враховується настрій досліджуваного, його ставлення до тестування тощо. Методи наукової діагностики розглядаються багатьма дослідниками (В.Крутецький, Р.Нємов, О.Петровський та ін.). Однак вчені не радять захоплюватися надмірно будь-яким з методів і вважати його абсолютно об'єктивним і надійним: недостатньо обґрунтовані й перевірені … тести можуть виявитися причиною серйозних помилок, які завдають значної шкоди педагогічній практиці.

2. Вільний диктант.

Примітка. Методика проведення вільного диктанту у педагогічному вузі, звісно, відрізняється від шкільної: менше часу йде на пояснення незрозумілих у тексті слів, бо їх, як правило, небагато; об'єм смислових частин для читання досить великий; зміст тексту, прочитаного викладачем, не відтворюється вголос перед написанням, – тобто, колективна робота над диктантом зводиться до мінімуму. Для роботи пропонуємо, як правило, тексти етнографів, діалектологів, взяті з багатьох джерел.

Прослухайте й перекажіть текст “Ключ”, записаний фольклористом В. Кравченком у с. Солотвин Бердичівського району на Житомирщині. Продовжить розповідь селянки і разом з нею дайте тлумачення її сновидінню, пояснивши, чому ключ вважається оберегом. Використайте для цього народний звичай: жінка, яка може народжувати дітей, носить на поясі ключ. А якщо вже старість приходить – ключ передає своїй дочці, невістці – молодій жінці. Визначте характерні особливості, мету розмовного стилю. Чи має він виховний вплив?

КЛЮЧ

Раз приснився мені протів понеділка сон. 27 літ буде тому назад. Сниться мені, що я кудись уночі іду. І зайшла в якусь печеру, що не можна вже мені звідти вийти. Я злякалась і по стінах лапаю. Налапала якісь двері. Найшла клямку і хочу відчинити, аж двері замикані. Я поторигала та й стою. Аж трохи після виходить звідтіль старенький сивенький дідок із свічкою в руці. Подивився на мене та й питає: “А чого ти тут, молодице? Хто тебе сюди послав?” Я сказала, що заблудила. Він і каже: “Хто сюди прийде, то назад вже не вертається. І що з тобою, молодице, робити? Скільки в тебе є дітей?” Я сказала, що троє. Він і каже: “Що при тобі є?” Я кажу, що немає нічого, тільки іден ключ біля пояса. Дідок той довгенько постояв, а після і каже мені: “Ходім, молодице, попробую тебе вивести до дітей.” Довго ми йшли – дідок попереду із свічкою, а я ззаду за ним. Йду, злякалась – аж трясусь! Приводить мене той дідок до якоїсь ваги. Ключ з чашкою пішли донизу. Дідок сказав: “Молодице, ключ твій тебе і спас”,– і взяв моїм ключем одмикнув їхні двері і вивів мене на світ (із книги М. Дмитренка “Символіка сновидінь”. – К., 1995.).

3. Які мовні засоби застосовують майстри художнього слова, щоб вплинути на думки і почуття людей? Виразно прочитайте віршовані та прозові рядки і визначте основну думку кожного твору.

— Квіти візьми вчительці,— підходить мати до столу, на якому лежать і стікають росою чорнобривці, гвоздики, айстри й майори.

Я вагаюсь, брати чи ні, бо в нас до школи приносять квіти лише дівчатка. Це їхня, а не хлоп'яча справа. І водночас хочеться чимсь подякувати своїй учительці...

...Тато поклав руку на моє плече:

— Іди, синку, в щасливу годину, вчи ту науку, бо ми не могли,— і тепер уже він зітхнув.

— Ви, тату, не журіться,— підбадьорюю його.— Ви ж читати он як умієте.

— Та навчився ж, ходив у школу аж до першого снігу.

За ворітьми сине небо і другий дзвін під ним одразу ж змили мою зажуру. Я, притулившись спиною до воріт, відгорнув краї австрійської шапочки, зробив з неї торбинку, обережно вклав туди квіти і вистрибом подався до школи.

М. Стельмах

МЕЛОДІЯ

Заболю, затужу,
Заридаю… в собі, закурличу,
А про очі людські
засміюсь, надломивши печаль.
Помолюсь крадькома
на твоє праслов'янське обличчя.
І зоря покладе
на мовчання моє печать.
Забіліли сніги,
забіліли на цілому світі.
Опадає листок,
як зів'яле чаїне крило.
Там, де ми відбули,
там, де наше відтьохкало літо, —
Забіліли сніги... забіліли сніги...
замело.
Це прихопить, мов сон.
Це приходить до мене із марень:
Теплий шепіт і схлип... чи сльоза,
чи роса од ріки?
І на обрій вечірній
ляга, мов на еллінський мармур,
Ледь означений профіль,
і тиха лілея руки.
Я для інших одцвів,
я під серцем сховав свої квіти.
Я від ока чужого
туманом осіннім укривсь.
Але якось вночі
підійди і торкни мої віти —
Я тобі засвічусь,
як нікому іще не світивсь!..
Заболю, затужу, заридаю… в собі,
закурличу,
А про очі людські
засміюсь, надломивши печаль.
Помолюсь крадькома
на твоє праслов'янське обличчя.
І зоря покладе
на мовчання моє печать.

Б.Олійник

4. Чому текст має такий заголовок? Визначте, до якого стилю і жанру мовлення його можна віднести? Які мовні особливості стилю Ви спостерігаєте?

ГЕНІЙ УКРАЇНИ

Шевченко мав сильних попередників в українській літературі, але незважаючи на це, він став її справжнім основоположником. Справа не тільки в тому, що в поезії Шевченка заграла всіма тонами звучна і ніжна

українська мова. Справа не тільки в тому, що Шевченко ствердив і виховав національну гідність українського народу. Справа не тільки в тому, що Шевченко нагадує своїм універсальним талантом (він був живописцем, драматургом, прозаїком, гравером, філософом, критиком і передовсім—геніальним поетом) таких людей, як Леонардо да Вінчі. Справа насамперед в тому, що завдяки Шевченкові українською мовою були написані твори, які мають як з естетичного, та із ідейного боку світове значення. Тут неможливо не згадати слів Франка, які найточніше визначають суть Шевченка — мислителя і творця: «Він є немов великий факел з українського воску, що світиться найяснішим і найчастішим вогнем європейського поступу...».

Ставши класиком України, Шевченко став «класиком для всіх народів» (Луї Арагон)... Шевченко зробив для української літератури те, що Пушкін для російської, Гете для німецької, Шекспір для англійської. Ні, більше. Він підніс українське письменство до рівня загальнолюдських ідеалів, і тому, як представник нації, що не мала своєї державності, став символом не тільки художнього, але й політичного її суверенітету. Шевченко — одне з найбільших прав України на міжнародну повагу. В цьому праві немає жодного образливого слова для інших націй. Воно все, від початку до кінця, написане любов'ю до всіх народів, до всіх людей на Землі...

Д. Павличко

5. Запишіть текст українською мовою. Які риси ділового стилю спостерігаються у ньому? Пригадайте, що Ви знаєте про службові листи з курсу “Українське ділове мовлення”? У чому різниця між приватним і службовим листуванням?

ВИДЫ СЛУЖЕБНЫХ ПИСЕМ

Под служебным письмом понимается обобщенное название различных по содержанию документов. Из-за особого способа передачи текста (пересылается по почте) их выделяют в отдельную группу.

Служебные письма—это самые распространенные документы в учреждениях. Письма используют для связи, передачи информации на расстояние между корреспондентами. При помощи служебных писем ведутся переговоры, выясняются отношения, излагаются претензии. Письма составляют в виде просьбы, ответа, запроса, сообщения, уведомления, информации и др. Разновидностью являются циркулярные письма.

В *письмах-просьбах* излагают просьбу о предоставлении каких-либо сведений.

В *письмах-ответах* приводят запрашиваемые сведения, информацию о выполнении требуемых действий в соответствии с полученным запросом или уведомление о чем-либо.

Информационные письма имеют справочный характер, их высылают для сведения и руководства в работе. В *сопроводительных* письмах указывают наименование направляемого документа, необходимые пояснения к этому документу или его исполнению. Письма, адресованные организации или предприятию с требованием выполнить взятые обязательства, называются *письмами-требованиями.* К их разновидности относятся *рекламационные* и *претензионные письма.*

Рекламационные письма направляют по поводу качества продукции, изделий, претензионные — по поводу всех других вопросов.

Циркуляр — это письменное распоряжение, рассылаемое подведомственным учреждениям. Он ориентирует на проведение мероприятий или требует выполнения определенных действий на месте в установленные сроки (Корнеева А.П. Машинопись и основы современного делопроизводства. – М.: Просвещение, 1981.).

Література

1. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови: Підручник. – К.: Либідь, 1993.
2. Шевченко Л. та ін. Сучасна українська мова: Довідник / За ред. О. Пономаріва. – К.: Либідь, 1993.
3. Шевчук С. Українське ділове мовлення: Навч. посібник. – К.: Літера, 2000.

4. ЗВ'ЯЗОК МОВЛЕННЯ З НЕМОВНИМИ СТРУКТУРАМИ

Мета: виробити у студентів вміння бачити системні зв'язки між мовленням і позамовними структурами та свідомо оцінювати вплив останніх на культуру мовлення носіїв; ознайомити майбутніх учителів із психологічним аспектом проблеми формування мовленнєвої культури дітей, розвивати творчі здібності студентів у процесі виконання різних видів завдань.

Обґрунтування. Навчальний матеріал, призначений для опрацювання даної теми, викликає певні труднощі у студентів, так як потребує звертання до психолого-педагогічної літератури. Значно полегшують вивчення окремих питань запропоновані схеми, а метод гри, на нашу думку, має прогнозувати майбутню педагогічну діяльність студентів. Написання мікротворів-роздумів привчає до логічного й точного викладу думки.

Теоретична частина

1. За допомогою підручника Б.М.Головіна [1:27-30] та схеми 1 поясніть характер зв'язків мовлення з немовними структурами: свідомістю, мисленням, адресатом, дійсністю, умовами спілкування. Як здійснюється системний підхід до комунікативних якостей мовлення?

2. Користуючись схемою 2, поясніть, як рівень культури мовлення впливає на комунікативний процес.

3. "Далеко просувається той, хто м'яко ступає", чи Сократівський метод переконання" (усне повідомлення за книгою: Дейл Карнеги. Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей / Пер. с англ. Ф.П.Красавина. – К.: Наук. думка, 1991. –С.128-132).

4. "Дитина – великий розумовий трудівник нашої планети" (усне повідомлення за книгою: К.Чуковский. – От двух до пяти. – К.: Дитвидав, 1958. – С.24-29).

Практична частина

1. Перекажіть текст "Зв'язок між мовою і мисленням" за книгою чеського письменника Іржі Томана "Мистецтво говорити", користуючись планом:

- Особливості розвитку мислення і мовлення у ранньому дитинстві;
- Роль кібернетики у вивченні процесів мислення;
- Зв'язок мови як раціональної системи символів з рівнем мислення;
- Роль мовного апарату і мовного центра мозку у розвитку людства.

Розширення словника дитини залежить від розвитку її мислення. При цьому слід пам'ятати, що в ранньому дитинстві мислення розвивається одночасно з розвитком мови. Як уже зазначалося, саме в цей період діти починають абстрактно мислити, тобто включати до класів окремих понять цілі групи предметів, що мають схожі властивості. І в цьому їм активно допомагає здатність говорити. Без мови, вважає більшість фахівців, мислення неможливе, оскільки, просто кажучи, мислення — це мовлення про себе. Чим більше знань здобуває людина, спілкуючись із зовнішнім світом, чи то шляхом безпосереднього пізнання, чи за допомогою літератури або іншими способами, тим багатше її духовне життя.

Велику роль у вивченні процесів мислення відіграє кібернетика. Одна з її заслуг полягає в тому, що вона вперше почала систематично порівнювати функції складних біологічних систем, однією з яких є, зокрема, людський мозок, з функціями машинних механізмів. Виникли електронно-обчислювальні машини (ЕОМ), або комп'ютери, і сьогодні функції ЕОМ нерідко порівнюють з діяльністю мозку. Вдамося й ми до такого порівняння.

Мозок новонародженої дитини являє собою сирий матеріал, який у процесі розвитку перетворюється на найдивовижніший мислячий пристрій. У момент народження дитини більшості тих складних зв'язків, що характеризують функцію мислення, ще не існує. Лише завдяки взаємодії із зовнішнім світом, завдяки розвиткові уваги й мови в мозку з'являються постійні нові зв'язки і він набуває тієї складності, якої досі не має жодна ЕОМ таких самих габаритів, як мозок.

У чому ж різниця між ученим, наприклад лауреатом Нобелівської премії, і звичайною людиною? Висловлюючись технічною мовою, можна сказати, що той учений має в голові у тисячі разів більше різноманітних знань, якими він оволодів, ніж звичайна людина. Цілком очевидно, що в одних людей здібності до дедукції, узагальнення, винахідництва, логіки тощо кращі, ніж в інших. Однак якщо і вони не поповнюватимуть свій «мислячий пристрій» певною кількістю знань через лінощі, брак наполегливості чи працездатності, то можливості їхнього мозку не будуть реалізовані. Це нагадує ситуацію, коли б у велику ЕОМ третього покоління, яка завдяки своїй досконалості може розв'язувати найскладніші завдання, ввели дуже мало інформації і вимагали від неї виконання лише найпростіших операцій. Можна уявити собі, як багато втрачає суспільство, коли досконалий пристрій дає лише невеличку частину того, на що він здатен. Те ж саме можна сказати і про мозок людей, що не цінують здібностей, якими їх наділила природа.

Читачеві може здатися, що автор відвертає свою увагу від теми книги. Але це не так. Основною умовою належного служіння ЕОМ людині є досконала машинна мова. На сучасному етапі розвитку ЕОМ досконалість машинної мови і програми має набагато більше значення, ніж технічна якість машини. Те ж саме можна сказати і про людину.

Як уже зазначалося, мова тісно пов'язана з рівнем мислення. Перевага людини над іншими істотами полягає в її здатності працювати з символами. Просте сприймання окремих об'єктів і дій нічого б не дало, якби людина не була здатна виробляти поняття, позначати їх словесними символами і працювати з ними за допомогою свого

мислячого пристрою. Підвищення рівня мислення неможливе без розширення системи символів, тобто окремих слів і виразів, для позначення не тільки нових предметів та їх частин, які з'являються завдяки розвитку науки й техніки, але й для позначення нових ідей та видів діяльності, для вираження нових абстрактних понять.

Деяким читачам може здатися, що автор зайшов у нетрі надто теоретичних міркувань про важливість символів для людського мислення. Щоб показати, яке значення мають символи в розумовій праці, наведемо два приклади найпростіших арифметичних дій: один приклад на додавання, а другий — на множення чисел.

Спробуйте виконати такі дві дії:

XCIII XII x XIV=?
+ LIV
XIX

Сума?

Поморочившись з додаванням та множенням чисел, виражених символікою римських цифр, напишіть ці самі числа арабськими цифрами, і ви відразу ж переконаєтесь, що розумова праця посувається набагато швидше й легше, якщо користуватися досконалішою символікою.

93 12 x 14=?
+ 54
19

Сума?

Я впевнений, що навіть той читач, якому проблема символів, уживаних у процесі мислення, здається далекою і обтяжливою, на практичному прикладі простих арифметичних дій переконається, яке значення мають символи для мислення.

Згадаймо інший приклад, що ілюструє, як можуть впливати малораціональні письмові символи на способи спілкування між людьми. Тоді як у нас знання та інформацію можна однаковою мірою легко передавати як за допомогою слова, так і на письмі, є країни, а яких передавання знань за допомогою письма — річ набагато важча, ніж за допомогою слова. В Китаї, як відомо, кожне окреме слово пишуть іншим знаком — ієрогліфом. Вивчити тисячу, а тим більше кілька тисяч знаків нелегко. Отож не дивно, що поширення інформації та знань відбувається насамперед за допомогою слова. Цікаво, що тоді, коли в нас 25 років тому лише починали користуватися магнітофонами, у Китаї, який промислово не такий розвинутий, як наша країна, магнітофони вже широко застосовувалися для передачі виступів провідних політичних діячів. У Китаї магнітофони набули розповсюдження передусім завдяки тому, що символіка китайського письма дуже складна і людей, які оволоділи нею і навчилися читати, порівняно небагато. Через те зручнішим засобом масової інформації там є магнітофон і радіо, а не преса.

Можна не перебільшуючи сказати, що без мовного апарата, здатного видавати звуки, і без розвинутого мовного центра мозку, який керує вимовою окремих звуків, поєднанням їх у слова, а слів у речення, людство завжди перебувало б на рівні мавпи. Лише завдяки мові людина може спілкуватися зі своїми ближніми, вчитися у них і переймати досвід не тільки всіх тих людей, що живуть довкола неї в даний момент, а й досвід і знання, що передаються з покоління в покоління, а також досвід інших народів.

Вік перших писемних пам'яток становить приблизно 6000 років. Виникнення письма значною мірою вплинуло на дальший розвиток цивілізації, оскільки думки, які раніше виражалися за допомогою мови і зберігалися лише в пам'яті (а з плином часу деформувалися й забувалися), стало можливим зберігати довше й надійніше спочатку в камені, на глиняній табличці, на пергаменті або на папері. Вся людська культура й цивілізація нерозривно зв'язані з цим величезним сховищем людських знань і досвіду, що їх нагромаджено за весь час існування людства як суму знань видатних людей усіх поколінь (із книги Іржі Томана “Мистецтво говорити”. – К., 1996.).

Схема 1. Зв’язок мовлення з немовними структурами

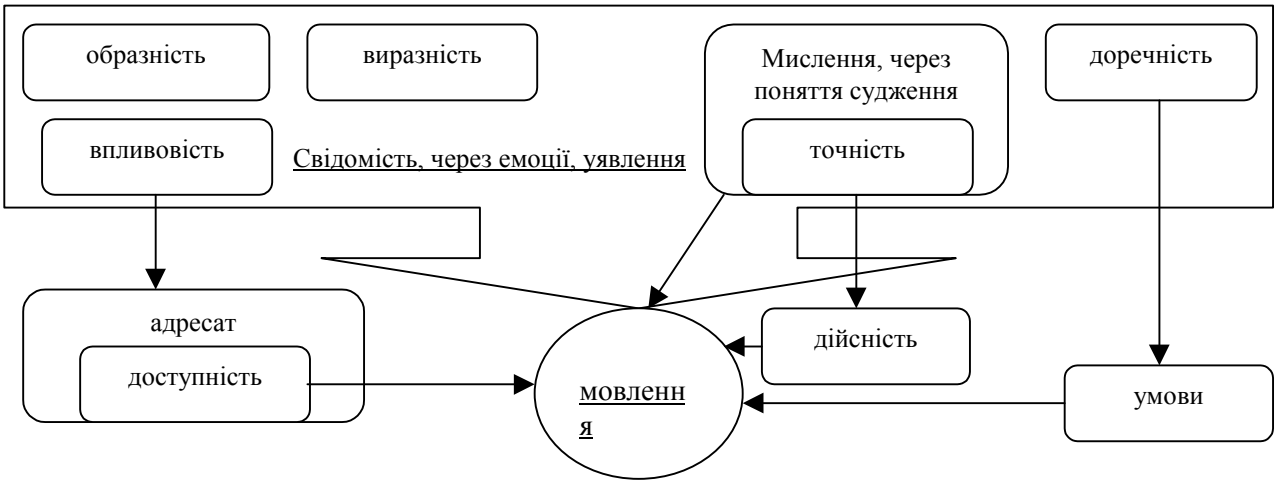

Схема 2. Графічна модель комунікативного процесу
(за схемою Б.М.Головіна)

1. Якщо мовлення адресанта має високі комунікативні ознаки (точність, образність, виразність, логічність, доступність, правильність, доречність, впливовість):

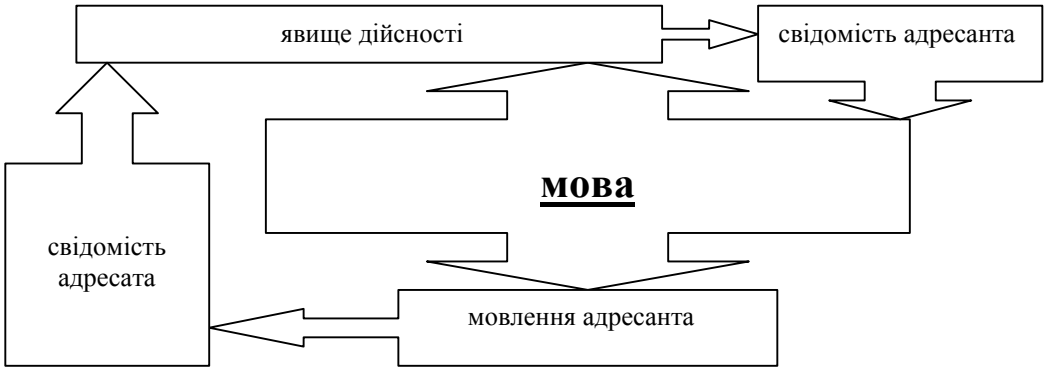

2. Якщо мовлення адресанта має низькі комунікативні ознаки:

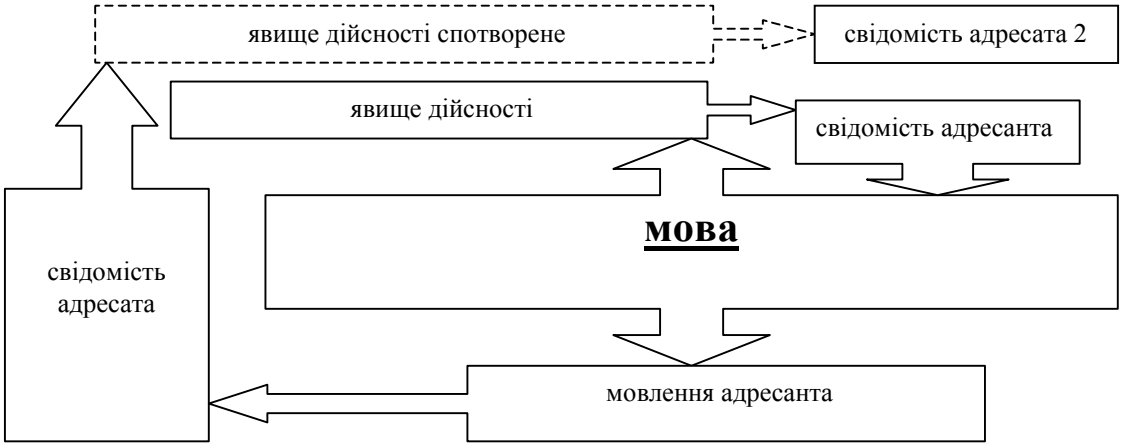

2. Прочитайте уривок зі статті американського психолога Е.Карлсберг про причини виникнення гніву та методи боротьби із ним як непристойним при спілкуванні явищем. Дайте письмову відповідь на запитання:

- Гнів – це звичайна емоція чи погана звичка?
- Чи можна пояснити походження гніву?
- Як слід вгамовувати гнів?
- Чи можете Ви впоратися із вибухом свого гніву?

ЯК ПРИБОРКАТИ В СОБІ ТИГРА

Гнів, злість, роздратування... Цікаво, як ви справляєтеся з таким станом? І в чому він проявляється? Ви ходите мовчазні і насуплені чи вибухаєте так, що аж щепки летять? Між іншим, гнів ще породжує й страх. Страх? Так, так. Де б з вами не стався вибух гніву, після нього ви будете почувати себе, як кажуть, не в гуморі. Чому?

По-перше. Гнів викликає почуття незручності.

По-друге. Ви демонструєте самому собі і оточуючим, що ви вразливі.

По-третє. Прояв гніву є непристойним у сучасному цивілізованому суспільстві. Ви можете вважати гнів проявом свого впадання в дитинство, чогось такого, що треба приховувати і вгамовувати.

По-четверте. Ви побоюєтеся самого себе (але якщо ви схильні до роздратування, то воно від цього лише посилюється).

Насправді ж гнів — звичайна емоція, така ж, як щастя, туга, стурбованість. Отож з чого починати приборкання в собі тигра? З визнання того, що ваш гнів не має під собою основи. Зачекайте хвильку! Це не означає, що тепер ви можете використовувати молодшого брата як полігон для випробовування небезпечної зброї або зображення діючого вулкану. Суть в іншому - ви вже не соромитеся свого стану.

ПОХОДЖЕННЯ ГНІВУ

Якщо вам ще не відомо, то повідомляємо: гніву особливо піддаються підлітки. До десяти років все буває

гаразд, але після десяти світ постає у зовсім іншому світлі.

Отож, коли все-таки гнів виходить на сцену? Тоді, коли ви намагаєтеся ствердити свою незалежність. Незалежність від кого? Звісно, що від батьків. Подібний розлад не тільки природній — він необхідний, якщо ви хочете заявити про себе як про особистість.

Мабуть, ви чули таке слово — індивідуальність?

Але подібне прощання з дитинством пов'язане з великою кількістю стресів. І одна з ознак — гнів у формі бунту проти старших.

ЯК СПРАВЛЯТИСЯ З ГНІВОМ

Свій гнів спробуйте спрямувати в русло компромісу. Наприклад, хтось із батьків говорить: "Я не хочу, щоб ти йшов на дискотеку, я просто боюся (і наводить досить переконливі докази). Можливо, ми якось домовимося?" Між іншим, ваш гнів проти батьків подібне пояснення може перетворити у щось продуктивніше: адже ви вже знаєте, що гнів мобілізує енергію.

Після того, як батько або мати висловились, надходить ваша черга. І тут треба зробити спробу до контакту. Це не тільки дасть вихід вашим почуттям, але й допоможе прийняти рішення, яке задовольнить обидві сторони. Наприклад:

Син: Мамо (або тато), ти не дозволяєш мені йти на дискотеку. Можливо, ти поясниш, чому?

Мати (або тато): Дійсно, здається, це не зовсім справедливо з мого боку. Але справа в тім, що...

Такі проблеми легше розв'язуються у тих сім'ях, де звикли говорити відверто. Але якщо у вас і не так, варто спробувати. Це набагато краще, аніж влаштовувати сварку, через яку вам назавжди можуть заборонити будь-які вечорниці (із книги “Як позбутися поганих звичок”. Психологічний практикум “Пізнайте себе”. Бібліотечка для школярів / Пер. з англ. – Львів, ІНВТ “Політекс”, 1993. – Вип. 2).

3. Складіть усно діалог на тему: “Телефонна розмова – екзамен на ввічливість”. Проаналізуйте, яким буде зв’язок *мовлення – адресат,* якщо співрозмовниками будуть люди, різні за темпераментом (холерик – флегматик, меланхолік – сангвінік).

4. Напишіть мікротвір-роздум за однією з тем:

- Говори, щоб я тебе розпізнав (Сократ).
- У кого діла світлі, у того й слова ясні (прислів’я).
- Яка головонька, така й розмовонька (прислів’я).
- Хто ясно мислить, той ясно й викладає (А.Шопенгауер).

Література

1. Головин Б. Основы культуры речи: Учеб. для вузов по спец. “Рус. яз. и лит.”. – М.: Высш. шк., 1988.
2. Немов Р. Психология: Учеб. пособие для учащихся пед. училищ, студентов пединститутов и работников системы подготовки, повышения квалиф. и переподготовки пед. кадров. – М.: Просвещение, 1990.
3. Сагач Г. Золотослів: Навч. посібник для середніх і вищих навчальних закладів. – К.: Райдуга, 1993.

5. ПРАВИЛЬНІСТЬ І ЧИСТОТА МОВЛЕННЯ ЯК НАЙВАЖЛИВІШІ КОМУНІКАТИВНІ ОЗНАКИ

Мета: з'ясувати суть понять "правильність мовлення", "чистота мовлення", спираючись на лінгвістичні знання, здобуті у процесі вивчення предметів мовознавчого циклу, поглибити навички самостійного опрацювання навчальної літератури, підвищити рівень орфографічної та пунктуаційної грамотності студентів та загальний рівень мовленнєвої культури майбутніх учителів на основі роботи з текстом. Довести, що знання норм літературної мови є визначальним у вирішенні проблеми боротьби з мовленнєвими помилками.

Обґрунтування. Для вивчення даної теми ми обираємо найважливіші мовознавчі питання. Роль викладача у теоретичній частині заняття зводиться до консультативно-координуючої: на заняттях з курсу ОКТМ (а особливо при вивченні питання про правильність мовлення) потрібно, на нашу думку, дати студентам можливість шляхом опрацювання мовознавчої літератури самостійно переконатися, що прогалини у знаннях стосовно тих чи інших мовних норм є, як правило, однією з причин їхніх мовленнєвих помилок. Виконання вправ у практичній частині заняття стимулює майбутніх учителів до постійної і наполегливої, а головне, свідомої роботи з розвитку свого мовлення. Таким чином, тема даного заняття не тільки ще раз нагадує майбутнім учителям початкових класів про важливість вивчення української мови у педагогічному навчальному закладі, а й є органічним продовженням питання про психологічний аспект проблеми формування мовленнєвої культури носіїв, висвітленого раніш.

Теоретична частина

Після самостійного опрацювання навчальної літератури з теми дайте відповіді (усно) на теоретичні питання:

1. Правильність – одна з визначальних комунікативних якостей мовлення [1, 66]. Поняття про норми літературної мови [7, 340].
2. Чистота мовлення та основні її аспекти [1, 125-128] (за допомогою таблиці):

Аспекти чистоти мовлення		
Дотриманість орфоепічних норм, відсутність помилок, зумовлених впливом інших мов, діалектів	Використання унормованої лексики, відсутність позалітературних елементів (просторіч, жаргонізмів, професіоналізмів)	Належна інтонаційна оформленість речень як виражальний засіб звукового мовлення (компонент виразності)

3. Структурно-мовні типи норм [1:70-71].
4. Правила вимови звуків, звукосполучень, наголошення і орфоепічні помилки у мовленні носіїв (усне повідомлення [4:2-7]).
5. Лексичні і граматичні норми літературної мови [3:15-17].
6. Стилістичні норми і мова засобів масової інформації (усне повідомлення [6:34-36]).
7. Принципи української орфографії і пунктуації [3:17-19].
8. Основні тенденції змін норм літературної мови (за визначенням М.М.Пилинського)[1:58-69].

Практична частина

1. Диктант із самоперевіркою. Робота над помилками за допомогою рекомендованої до теми довідкової літератури [5, 8, 9].

ДІВОЧІ СКЕЛІ

Скорботно стоять коло Києва мовчазні гори. Подекуди неначе видираються високо наверх кам'яні скелі, як білосніжні діви, що вигрівають на сонці своє тіло. Про одні з них повідає легенда...

Одного разу величезна орда, спустошуючи все на своєму шляху, примчала і до Києва. Як яструби, налетіли бусурмани на місто, вирізавши багато люду і зібравши великий ясир. Полонених вони між собою поділили, дівчат-красунь, призначених для ханського гарему, відокремили і випхали на стрімкі скелі, зв'язавши їх довгими косами докупи. Мокріли вишиті сорочки від сліз дівочих, а ради не було.

Ординці палили на схилах гір вогнища, гризли конину і нахабно розглядали полонянок. Тільки облизувалися від спокуси бусурмани, але не зачіпали їх, бо суворо наказав мурза берегти той квіт для великого хана.

Як найшла темна ніч і поснули вартові, почули дівчата шепіт гарячий, впізнали Олену, дочку купецьку — найпершу красуню:

— Дівоньки милі, чи для того годувала вас мати своїм молоком, щоби віддатись на глум татарам брудним? Чи сонце шанувало наші білі личка для того, щоби поганці цілували їх? Чи не давали ми клятви своїм коханим на вірність аж до смерті?

У відповідь шепіт:

— Правду мовиш, сестронько.

— Подруженьки вірненькі, — продовжувала Олена, — наші кохані і рідні там, у долині. Одні зв'язані мотуззям, другі в кайданах, треті заснули навіки. Визволяти нас нема кому, дива не станеться.

Замовкла Олена, мовчали і дівчата. Всі розуміли, про що йдеться. По часі видихнули упевнено:

— Згода! Умремо вірними слову дівочому!

Страшний крик сполохав бусурманів, розбудив замкову охорону. Ніч озвалася на той крик гуком пострілів. Заціпеніли татари, вгледівши скам'янілі розпростерті дівочі тіла. І втікали від того місця, як чорт від ладану...

З того часу називають ці скелі Дівочими. Кажуть, що хто на Івана Купала зірве в лісі папороть та вибіжить з нею на ці скелі, то побачить тих дівчат живими і зможе вибрати котру захоче за дружину. А вже вірнішої за неї не буде в цілому світі!

За легендою

2. Прочитайте виразно вірш. Визначте основну думку тексту, перекажіть своїми словами. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть написання *не* з різними частинами мови.

Недо — вічний (не)дороба,
(не)доводько до кінця.
Все йому (не) (до)вподоби,
все йому (не) (до)лиця.
«(Не)займай» — (не)дочуває,
«поможи» — (не)добачає.
(Не)доївши хліба-страв,
(не)довзувшись,— геть подався...
Ох, і в кого він удався —
я і сам ще (не)добрав.
З ним і в школі теж морока:
(Не)додума, (не)довтне,
(не)довисидить уроку...
(Не)додому йде по зміні,
(не)до книжки — на пусте...
(Не)доходить до хлопчини,
що (не)доуком росте.

Д. Куровський

3. У поданих реченнях знайдіть мовленнєві помилки, пов'язані з неправильним вживанням слів. Доберіть необхідні слова, обґрунтувавши свою відповідь (користуйтесь книгою: Чак Є.Д. Чи правильно ми говоримо? – К.: Освіта, 1997). Які лексичні явища (паронімія, синонімія, омонімія тощо) пояснюють причини зазначених помилок?

- *Справжній рицар ніколи не робить добро заради вигóди.*
- *Серед подвижників видатних полководців багато імен залишилося невідомими.*
- *Моє уявлення змальовує вулиці стародавнього міста.*
- *Загамувавши подих, ми слухали незвичайний голос співця.*
- *У старих знайомих нарешті з'явився привид для зустрічі.*
- *Він пересувався скоро, опираючись на міцну парасольку.*

4. Прочитайте виразно вірш "Рідна мова". Які фонетичні особливості української мови описує автор? Яку роль у цьому відіграють виражальні засоби художнього мовлення?

РІДНА МОВА

О мово рідна! В рідній хаті,
як джерело із глибини,
в голодні дні, у дні багаті,
і на вогнях, і при багатті —
ти від колиски до труни!..
Хоч не чужою чужиною
чужі були і є мені,
немов луною голосною
твої лунають *голосні!..*
Озвуться чистими тонами
їм *приголосних* сто рядів —
басами і напівбасами
м'які, сонорні і *тверді!..*
Не посоромить ні на йоту
йотованих співзвуччя плин
пісень великого народу
з країни сонця і калин!..
Лише у пору листопаду
шумлять *шумні* та й у журбі...
Моя заступнице й порадо,
безсмертя суджене тобі,
бо ти — як мати в рідній хаті,
як джерело із глибини,
в голодні дні, у дні багаті
і на вогні і при багатті,
ти —
від колиски до труни!..

В. Підпалий

5. Виконайте письмово вправи, запропоновані Н.Д.Бабич до теми "Правильність і чистота мовлення"[1:75, завдання 15],[1: 85, завдання 31, 33]. Для довідок звертайтеся до рекомендованих у списку джерел [2, 8, 9].

6. Розгляньте тексти, записані фонетичною транскрипцією від інформаторів – мешканців Житомирської області. Які відхилення, зумовлені діалектним впливом поліських говірок Ви побачили? Доберіть нормативні відповідники до діалектизмів.

Рукавичка

[Жиў-бýў д´і^е^д ‖ já́кос´ пошоў д´і^е^д у-л´éс і-згубив рукави^е^цу ‖ подб'é^и^гла до-jé миш ‖ загл´анýла в-рукави^е^цу і-подýмала | дóбра бýде м'і^е^н´é хáта ‖ подб'é^и^гла до-рукави^е^ци ж´аба | а-хтó-хтó в рукави^е^ци живé ‖ мишка-норýшка ‖ а-ти хтó ‖ jа жáпка-кре^и^котýшка | давáї рáзом бýдем жит ‖ давáї ‖ аж бе^и^жит за jец ‖ побáчиў рукави^е^цу і-пи^е^тá jеца | а-хтó-хтó в-рукави^е^ци живé ‖ мишка-норýшка | жáпка кре^и^котýшка | а-ти-хтó ‖ já зájчи^е^к-постри^е^бájчи^е^к ‖ ўпуст´éт і-мене́ ‖ захóд | ве^и^се^и^л´éї бýде ‖ зajшóў і-вó^у^н ‖ живýт собjé-живýт | аж-тут хтó^у^с´ стýкаjе і-питájе | а-хтó-хтó в рукави^е^ци живé ‖ мишка-норýшка | жáпка- кре^и^котýшка | зájчи^е^к-постри^е^бájчи^е^к | а-ти-хтó ‖ jа ли^е^сичка-се^и^стричка | ўпуст´éт і-мене́ ‖ зáход´ | тики скрajéчку ‖ вл´é^и^зла і-ли^е^сица ‖ жи^е^вýт-собjé-поживájут ‖ аж-тýт кушчé^и^ тре^и^шчáт | кабáн сýне ‖ побáчи^е^ў рукави^е^цу ди^е^-і-питájе ‖ а-хтó-хтó в-рукави^е^ци живé ‖ мишка-норýшка | жáпка-кре^и^котýшка | зájчи^е^к-постри^е^бájчи^е^к | а-ти-хто ‖ já кабáн-jе^і^клáн | ўпуст´éт і-мене́ ‖ да-м´нéсц´а немájе-ж ‖ ну-ўпуст´éт | jа помáлу бýду л´éз^с^ти ‖ ну-залáз´-ўже ‖ зал´éз і-вó^у^н ‖ т´é^і^сно з´вé^и^рам | зате^и^ вéсе^и^ло ‖ коли-це чýjут вони собáчи гáвкот ‖ пови^е^скáкували з-рукави^е^ци і-давáj вте^и^кáт хтó-кудá ‖ то-булá д´é^и^дова собáка || вонá забрáла рукави^е^цу і-одала д´é^и^ду ‖ од´о-вáм кáзочка | а-м´і^е^н´é бубликоў в'jáзочка ||]

Записано від студентки ЖДПУ М. Бовсунівської, уродженки Лугинського району, с. Бовсуни

Казочка про Івасика-Телесика

[Ну-не-булó у-д´іда ді^е^тéй | і-гони хот´іли себé мáл´чика ‖ ну-і-п´óтім вýн (дід) пошóл в л´іс | бáба послáла і-говóрит´ | іди і-вирубаї пал´á | а-já бýду коли^е^хáти jагó ‖ Ну-дід пошóл в-л´іс | вирубив пал´á | прин´óс | бáба jагó гаїдала ‖ і-потім с-ц´óго пал´á поjавивс´ мáл´чик | і-вони jагó назвáли івáсиком- телéсиком ‖ вóн попросив | шоб-зробив дід лóтку і-вé^и^слечка | і-вин бýде ловити рибу | а-мáти jомý j´істи принóсити | він одавáт´ і-знóву рибу ловит´ ‖ ну-і-лóвл´ат´ вони рибу ‖ коли прихóдит´ мáти | івáсику-телéсику | приплин´ | приплин´ до-берешкá | твojá мáт´інка пришлá ‖ ну-івáсик-телéсик припливájе | заб'ірájе jісти і-дajé jіі рибу ‖ раз-злá змijýчка захот´іла зали^е^т´іт´ ‖ прихóдит´ | а-івáсик гавóрит´ | у-мojéjі мáт´інки не-такиї голосóк | а-тонéсен´киї ‖ ну-і-змijá пошлá до-ковал´а і-говóрит´ | кýї мен'і гóлос | а-то-já тебé вб'jý ‖ зм'ijá прихóдит´ і-гавóрит´ | івáсику-телéсику | твojá мáт´ірка пришла | чýjу | чýjу мáт´ірки голосóк ‖ припливájе і-кличе | мáмо | дé-ти ‖ а-зм´ijýчка хватájе jогó і-несé додóм ‖ а-вóн кричит ‖ коли вонá принóсит´ | говóрит´ | ти-ж | дóн´ко мojó | посторожýї | піч ростопи | да-і-посади jогó | хаї вáриц´а ‖ ну-вонá гворит´ | с'ідáї на-лопáту | а-já не знájу-jáк ‖ да-с´ідáї ‖ óн поклáв на-нóгу | тáк | да-н´і ‖ поклáв дрýгу | тáк | да-н´і ‖ да-покажи ‖ ну вона гóп-jомý показáла ‖ а-вин jіjі в-піч ‖ он кришка і рáз-закр´ив і-вил´із на-дéрево ‖ вонá прихóдит´ | оі-дóн´ки jéjіни немá ‖ вонá вихóдит´ на-двóр гост´áми | а-на-двор´é дивецá дéрево | а-на-дéрев'і івáсик-телéсик ‖ вонá пошлá да-кавал´á ‖ кавáл´ | скýї мен´і жел´ізн´і зýби ‖ вонá рубájе дéрево | кали гýс´і лет´áт´ ‖ гýс´і-гýс´і-гушен´áтка | в'із´м'іт´ мене́ на-крил´н´áтка | да-бáт´інка-да-мáт´інка занес´іт´ | тáм já вáм дáм п'іти-jісти ‖ ну-прил´і^е^тájе ‖ já зáре^и^ приїдý ‖ чýjе | цé-тоби-д´іéд | а цé-м'ан´é^и^-пер´іжóк | а-мáн´é^и^ ‖ бáба зрад´іла | кали вихóд´ат´ на-двор | а там-гусен´áтко ‖ давáі уб'jém до-зjімó з-івáсиком-телéсиком | а-віóн говóрит´ | це-вонó мене́ спаслó ‖ видпустили jогó ‖ пóсл´е-тóго вони стáли жити ў-злáгод´і | ў –мир´і ‖ вóт-і-кáзке конéц ‖]

Записано від О. Д'яченка, учня 8 класу, с. Скорики Коростенського району Житомирської області

7. Спишіть текст, вставте пропущені розділові знаки. Доведіть учневі Кіндратику, що без знання граматичних норм неможливо висловити будь-яку думку.

ГРАМАТИКА

На братика Кіндратика розгнівалась граматика.
Погані в нього справи (не)зна Кіндратик правил.
Та ще й сказав усім товаришам своїм
Люблю я математику І (не) люблю граматику!
І ось Кіндрат ледачий рішати став задачу.
Він розв'язати вміє і першу й другу дію.
Та як же інтересно це написать словесно?..
(Не)вміє він писати ні речень будувати
і зовсім (не)відомо куди поставить коми?..
(Не)знаючи граматики (не)втнеш і математики!

Г. Бойко

Література

1. Бабич Н. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990.
2. Ганич Д., Олейник И.С. Русско-украинский и украинско-русский словарь. – К.,1990.
3. Глущик С. та ін. Сучасні ділові папери: Навч. посіб. для вищ. та серед. спец. навч. закладів. – К.: А.С.К., 2000.
4. Головащук С. Складні випадки наголошення: Словник-довідник. – К.: Либідь, 1995.
5. Орфографічний словник української мови. – К.,1994.
6. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови: Підручник. – К.: Либідь, 1993.
7. Сагач Г. Золотослів: Навч. посібник для середніх і вищих навчальних закладів. – К.: Райдуга, 1993.
8. Український орфографічний словник / За ред. проф. А.Свашенко. – Харків, 1997.
9. Ющук І. Практикум з правопису української мови. – К.: Освіта, 1994.

6. ЛЕКСИЧНЕ І ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ БАГАТСТВО МОВЛЕННЯ

Мета: через розкриття понять про багатство і різноманітність мовлення виробити у студентів звичку постійно збагачувати свій активний словник, звертаючись до художніх текстів, довідкової літератури, фольклорних джерел, зразків живої народної мови. При цьому слід узагальнити і систематизувати набуті раніше знання з питань: "Словниковий склад української мови", "Лексика української мови з погляду активного і пасивного вживання", "Походження лексики української мови", - це забезпечить міжпредметні зв'язки курсу ОКТМ з іншими мовознавчими дисциплінами, що вивчаються на педфаці. В ході вивчення даної теми майбутні вчителі повинні удосконалювати навички роботи з науковою та науково-популярною літературою, підвищувати культуру усного ї писемного мовлення, в них має формуватися творче ставлення до процесу взаємодії позалітературної лексики з унормованою.

Обґрунтування. При вивченні даної теми найефективнішими, на наш погляд, є структурні схеми, які допомагають наочно і компактно відобразити особливості української лексики. Висвітлення проблеми взаємодії літературної мови і діалектів шляхом опрацювання наукової статті про діалектизми у студентському лексиконі, є надзвичайно доречним з огляду на те, що тривалий час діалектна лексика була об'єктом наполегливої боротьби з боку вчителів, викладачів, громадськості. Водночас здійснено спробу викликати у першокурсників інтерес до наукової роботи через записування лексики з уст інформаторів.

На занятті лише побіжно звертаємося до тропів як виражальних засобів художнього мовлення, оскільки це питання буде докладно опрацьоване при вивченні теми "Виразність мовлення". Художні тексти аналізуємо поки що як зразки лексичного багатства мовлення авторів. Написання творів є органічним завершенням вивчення теми: увага студентів зосереджується на лексичному і фразеологічному багатстві створених ними описів природи.

Теоретична частина

1. Сформулюйте поняття про багатство мовлення як важливу комунікативну ознаку [1: 116-121].
2. Користуючись схемами 1, 2, 3, поясніть, як пов'язані активна і пасивна лексика, чому не можна ототожнювати словниковий склад української мови з унормованою лексикою, як сформувався словник української мови[1]?
3. Доведіть, що велика кількість варіантів слів та їх форм забезпечує лексичне та фразеологічне багатство мовлення [6: 58-60].

Схема 1. Лексика носія мови з погляду сфер вживання

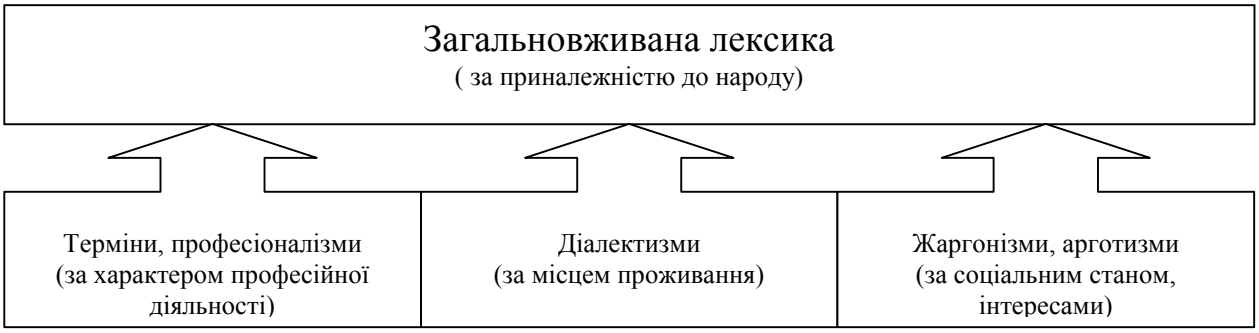

Схема 2.Лексика української мови з погляду активного і пасивного вживання

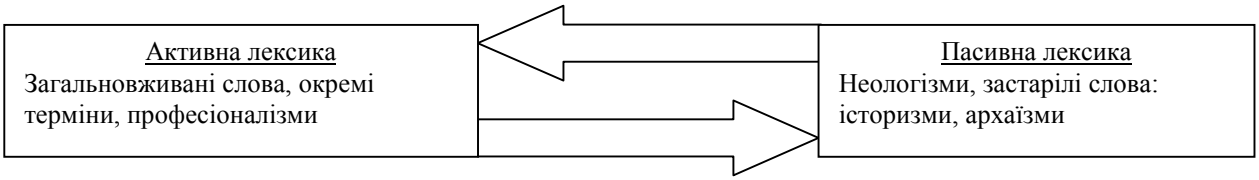

Схема 3. Склад лексики української мови з погляду походження

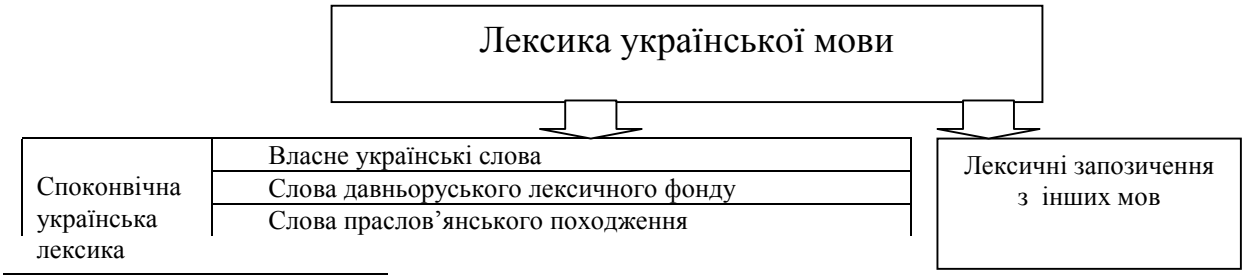

[1] Матеріалом до створення схем 1, 2 є підручник "Сучасна українська літературна мова" за ред. А.П.Грищенка [8]. Схему 3 взято з цього ж підручника (С. 129).

Слова індоєвропейського походження

4. Прочитайте статтю і перекажіть викладений у ній теоретичний матеріал за таким планом:

- Поняття про лексичні діалектизми та їх типи.
- Зв'язок діалектизмів з просторічною лексикою.
- "Жаргон – суперечливе мовне явище".
- Місце діалектних словників у лексикографії.
- Аспекти аналізу лексико-семантичної системи української мови.
- Роль діалектної лексики у розширенні словникового складу української мови.

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ГОВІРОК ЖИТОМИРЩИНИ

Лексичний діалектизм - це сукупність власне лексичних діалектизмів (місцевих назв загальнонародних понять), етнографічних діалектизмів (діалектних назв місцевих реалій), лексико-семантичних (нове значення загальнолітературного слова в умовах діалектних говірок)(О.Пономарів). Аналізуючи мовлення студентів – вихідців з різних населених пунктів Житомирщини, — маємо змогу простежити сукупно всі лексичні явища: синонімію в усіх її різновидах, полісемію, омонімію та наявність фразеологізмів тощо. Між трьома групами лексичних діалектизмів існують тісні контакти, що також є підставою розглядати власне лексичні, етнографічні та семантичні діалектизми в межах однієї великої групи лексичних діалектизмів. Аналізувати лексичні діалектизми значно важче, ніж спостерігати за функціонуванням фонетичних, лексичних та граматичних діалектизмів. Труднощі полягають у тому, що лексичні діалектизми (особливо власне лексичні та етнографічні) наближені інколи до просторіч – "загальнонародних засобів мовлення, які залишились поза літературною мовою" (визначення Л. Демиденко): *витріщились*, *паску́дник*, *рубза́к*, *скубе́нтка* (рюкзак, студентка) та ін. Діалектизми слід відрізняти також від арготизмів – "спеціальних слів, що вживаються представниками окремих соціальних груп з метою засекретити свою мову, зробити її незрозумілою для інших". У доповіді "Западноевропейские элементы русского воровского арго" в 1930 р. Б. Ларін зазначав, що раніш різноманітні арго належали до обласних діалектів, тобто мали територіальну, а не соціальну диференціацію. Перша половина XX століття характеризується активним проникненням до загальнонародної мови елементів злочинного арго. Вплив арготизмів на мовлення виявився досить сильним, ми й зараз спостерігаємо наявність подібних слів у лексиконі студентства. У своїх дослідженнях Л. Демиденко зазначає: "Жаргон – суперечливе мовне явище. Він захоплює молодь своєю експресивністю, незвичайністю, несхожістю на унормоване мовлення. Багато спеціалістів кажуть про жаргон як про засіб самоутвердження молоді, своєрідну дитячу хворобу, яка відвідує кожне покоління і поступово зникає. Деякі бачать в жаргонах важку мовну хворобу, з якою слід наполегливо боротися"[5:147]. На нашу думку, така наполеглива боротьба має бути спрямована на усунення арготизмів, брутальної лексики з мовлення майбутніх учителів, бо неприпустимим є пускати на самоплив подібне мовне явище.

Іноді жаргонну лексику ми вважаємо діалектною, особливо це стосується тих жаргонизмів, які співіснували історично з діалектизмами на певній території. Можуть зустрічатись діалектизми арготичного походження й навпаки – арготизми діалектного походження (це стосується як української, так і російської, білоруської та польської мов). Наведемо приклади. Через польське арго з грецької мови в багатьох районах Житомирщини до загально-літературного слова "гаманець" утворився синонім "*паляре́с*" (у різних фоне-тичних варіантах: "*паляро́с*, *пуляре́с*"). Корінь цього слова – *pula*, а арготизми у польській мові *pulac* означає "продавати", *opulic* – "купити". Діалектизми "*башибузу́к*, *бусяка*", зафіксовані в мовленні студентів з північних районів області, мають також арготичне походження: татарське слово "*бу́за*" означає "брага", воно перейшло до арго з іншим значенням – "*бешкет*" і дало похідні: *бузити*, (бешкетувати, укр., рос.), *босяк*, *босячина* (згадаємо цикл оповідань про босяків у М. Горького) – бідняк, тут і нове значення слова "*буза*" – бідність. Діалектизм "*башибузук*" має значення "п'яничка, бешкетник" і становить собою складне слово від татарського "голова" і "брага". Словник В. Даля фіксує велику кількість подібних випадків, звертається увага й на арготизми, які в діалектах набувають нових значень. Це дає можливість стверджувати, що між арготизмами та діалектизмами створюються лексико-семантичні відношення, так само, як і між загальнолітературними словами й діалектними. Таким чином, іноді важко провести чітку межу між арготизмами та діалектизмами без етимологічних розвідок, але саме такі розвідки допомагають студентам зрозуміти багатство та глибину мови, виробити в собі дослідницькі якості.

Робота зі словниками допомагає студентам в дослідженнях лексики тієї чи іншої говірки: кожне слово, почуте від інформатора, "проходить перевірку" на належність до діалектної лексики. Систематизована за тематичним принципом у діалектних словниках, регіональна лексика дає змогу майбутнім учителям початкових класів використовувати словникові статті на уроках мови, крім того, самим здобувати теоретичні знання з лексикології та діалектології.

Словниковий склад становить собою лексико-семантичну систему, яка суттєво відрізняється від фонологічної та граматичної систем мови, хоча безпосередньо з ними пов'язана. Лексико-семантична система найбільш рухома, динамічна, постійно зазнає кількісних та якісних змін. А. Грищенко пропонує аналізувати лексичний склад української лексики за трьома відносно незалежними аспектами: "за ступенем уживаності лексичних одиниць (активна й пасивна лексика); за комунікативними сферами вживання (загальновживана, територіально обмежена, соціально або професійно закріплена); за стилістичними ознаками (нейтральна та стилістично маркована)" [8: 94].

Кількість лексичних одиниць загальнолітературної мови не може охопити всіх реалій дійності. Шляхи вирішення цієї проблеми досить різні: залучення до літературної мови запозичених, іншомовних слів, що є небажаним; використання вже існуючих літературних слів з новим значенням, що призводить до омонімії та полісемії; штучне утворення неологізмів (серед яких "приживається" лише невелика кількість); використання позалітературної лексики, до якої належить і діалектна. Явище полісемії співвідноситься з поняттям "мовлення". Ми розглядаємо кожен лексико-семантичний варіант багатозначного слова:

Товма́ч – 1. Той, хто тлумачить, пояснює щось (літ.); 2. Перекладач (літ.); 3. Товчена картопля, синонім до літ. "товч" (лексема Овруцького району).

Потиличник – 1. Удар по потилиці (літ.); 2. Окраєць хліба (лексема Володарсько-Волинського району).

Бе́рег – 1. Земля біля річки, моря, озера (літ.); 2. Вінця посудини (лексема Коростенського району).

Душа́ – 1. Біблійне. Жива душа; 2. Груди (розм. –літ.); 3. Підкладка в картузі (лексема смт. Лугини).

В'єчна, в'єчний, субстантивований прикметник – 1. В літературній мові як прикметник. 2. Як діалектизм "стара дівка, парубок, неодружений".

Культура мовлення обов'язково охоплює такі критерії, як словникове багатство, доречність та образність. Щоб посилити лексичне значення слова додатковими емоційними та оцінними відтінками, вплинути на слухача чи читача, нерідко використовуються тропи (епітети, порівняння, метафора, метонімія, синекдоха та ін.). Прикладами метафори (перенесення значення на основі подібності за певною ознакою) є такі слова:

Голиш – 1. Людина без одягу (літ.); 2. Камінець (літ.); 3. Вилущений кукурудзяний качан (лексема смт. Лугини).

Ко́рч – 1. Пень, викорчуваний з корінням (літ.); 2. Хвороба (розм.-літ.); 3. Поламаний внаслідок аварії автомобіль (лексема Олевський район).

В'іскребок (Овруцький район), *вишкре́бок* (Народицький, Лугинський, Житомирський райони) – 1. Невелика хлібина, спечена з решток тіста (діалектне слово); 2. Остання, дуже пізня у матері дитина (діалектне слово).

Подво́йники– 1. Двійники (літ.); 2. Віконниці (лексема Олевського району).

Балала́йка – 1. Музичний інструмент (літ.); 2. Балакуча людина (розм. просторічне); 3. Пропуск трактором при оранці землі, огріх (лексема м. Малина).

Прикладами метафор є такі лексико-семантичні діалектизми, як "козаки" (великі мурахи, Овруцький район), "та́бор" (комариний, бджолиний рій, там же), "кожу́х", "мачо́к" (велика кількість попелиць, там же), "борода́" (пропущене при косінні місце, обкіс, Житомирський, Малинський райони), "баламу́т" (великий гречаний вареник, начинений товченою грушею, Олевський район), "тре^{и}мб'іта" (заводська труба, схожа на гуцульський духовий музичний інструмент, м. Черняхів) та ін.

На основі перенесення значення слова за суміжністю утворюється такий троп, як метонімія. Наведемо приклади метонімічних перенесень, зафіксованих у мовленні студентів:

Лис`і, хутро́ – "шу́ба", діал., Ємільчинський, Малинський райони. Тут назва звіря або вичинки шкіри перенесена на одяг.

Копера́ція – магазин, крамниця, діал. Любарський район. Назва форми торгівлі перенесена на назву установи. Ускладненою формою метонімії ми вважаємо вирази типу: *насипать молока* (налити молока), *накласти плаття* (одягнути сукню), *поставити штани* (покласти штани), зафіксовані в різних регіонах області. Це, очевидно, стосунки між дією та її об'єктом.

Лексичні діалектизми можуть застосовуватись для створення такого різновиду метонімії, як синекдоха – троп, побудований на кількісній заміні, коли частина замінює ціле слово і навпаки. Наведемо приклади, зафіксовані в мовленні студентів: "попо́нка" – в літературній мові із значенням "покривало для тварин", в діалекті Народицького району – із значенням "покривало взагалі"; лексема "батаре́йка" у Черняхові служить назвою електричного ліхтарика.

Омонімія - явище, протилежне полісемії: омонімія об'єднує семантично різні слова суто формально, а багатозначні слова об'єднуються не тільки на основі спільної форми вираження, а й мають спільний значеннєвий стрижень. Діалектна лексика також широко відображає омонімію в усіх її виявах: лексичні омоніми, омофони, омоформи та омографи. Однак найповніше представлені лексичні діалектизми, що є повними лексичними омонімами до літературних слів або до діалектних. Наведемо приклади:

Па́пка – 1. Батько (Житомирський район); 2. Окраєць хліба (там же).

Кума́чка – 1. Картопляне пюре (поліські говори); 2. Кума (там же).

Га́ло, сер. р., у мн. га́ли – 1. Низька болотиста місцевість, де косять сіно (Полісся); 2. Литки (локально на Житомирщині); *Га́л* ч., мн. *га́ли* – 3. Яйця мух на листях городини, дерев, кущів (Ємільчинський район). Тут представлені омоформи.

Біда́ – 1. Горе, нещастя (літературне); 2. Двоколісний візок на одну-дві особи (Лугинський район).

Весло́ – 1. Приладдя для човна (літературне); 2. Низка однорідних предметів, речей (Овруч).

Прикладом омографів є використання фонетичного діалектизму *бараки* (літературне буряки) в південно-західних говірках у значенні "овочева культура" і цього ж слова з іншим наголосом – *бара́ки* (літературне "житло").

Описане вище явище омонімії свідчить про те, що велика кількість лексичних, граматичних, фонетичних діалектизмів в живому народному мовленні активно співіснує з літературною лексикою. Цей процес має історичний характер, тому виникають великі труднощі у виробленні правильного ставлення до діалектної лексики у мовленні студентства зокрема. Декілька слів про синонімію.

Діалектні синоніми є джерелом збагачення літературного словника народними словами, вони допомагають

літераторам відтворити особливості народного українського побуту, є засобом персоніфікації тощо. Наведемо приклади синонімічних рядів:

Сере́жки (літ. домінанта), *заву́шниці* (Овруцький район), *заву́шници* (Олевський район), *занаву́шниці* (там же), *ку́льчики* (Любарський район) – абсолютні, повні синоніми.

Дятел (літ. домінанта), *довба́ч* (Малинський район), *живна́* (Любарський район). Утворився власне лексичний діалектизм від кореня *жи*: споживає комах, оживляє дерева – абсолютні синоніми.

А́йстри (літ. домінанта), *лишки* (Новоград-Волинський район), *капусте*^{и}*ляни*^{е}, *капусте́лія* (Любарський, Ружинський, Черняхівський райони) – абсолютні синоніми. Найбільш повно представлені діалектні синонімічні ряди в таких тематичних групах слів, як "Тваринний і рослинний світ", "Зовнішність людини", "Риси характеру", "Фізичний та психічний стан людини".Наприклад:

"Балакуча людина, балаку́н (розм. -літер.)" – *бу́лботень* (Полісся), *балала́йка* (діал. Малин), *триндичить, як баба Триндичиха* – фразеологізм Чуднівського району, *у нього язик і до вух дістане* – Ружинський район, *гала́йка* (Бердичівський район).

Діалектизми сприяють синонімізації мовлення і навіть можуть розширити сферу свого функціонування до загальнонародного вжитку. На це вказують фольклорні твори різних жанрів.

Аналізуючи мовлення студентів у його писемній та усній формах, ми досить часто зустрічаємо фразеологізми діалектного характеру. Найчисельнішу групу становлять словосполучення, які характеризують дії або вчинки людини, її зовнішні ознаки та внутрішні якості:

дивитись бо́каса (скоса) – Андрушівський район; *нюхати хма́ру* (поводитись зухвало) – Житомирський район; *п'яний, як деко*, *йти в три дороги* (Житомирщина) та ін.

Вивчення діалектної лексики в мовленні майбутніх учителів дає багатий фактичний матеріал для мовознавців: дозволяє глибоко й всебічно вивчати мовні особливості окремих говірок різних територіальних діалектів, допомагає розв'язувати питання історії формування й розвитку української мови, а також поглибити наукові дослідження з питань лексикології. Звернемося до публіцистичних роздумів вінницького письменника Анатолія Бортняка: "Діалектні традиції не такі неблагозвучні, як славнозвісний суржик, а іноді надають живій розмовній мові колориту, образності та виразності. А все ж зловживати говірковими відмінностями не слід, бо це ускладнює спілкування поміж людьми, утруднює сприймання висловленої думки … Особливо бездоганно володіти правильною літературною мовою повинні ті, хто працює в школах і вузах" [2: 14].

Беручи до уваги нагальну потребу суспільства в єдиній, правильній, унормованій мові, майстри слова захоплюються діалектизмами живого народного слова. Ми розглядаємо й позитивні тенденції в процесі взаємодії діалектної та літературної лексики і обов'язково вказуємо на них студентам як першим учителям мови.

Практична частина

1. Проаналізуйте лексеми, наведені за матеріалами "Практичного російсько-українського словника" О.Ізюмова (1926 р.), з погляду точності і виразності (у дужках записано синоніми до слів, вживані нині). Чому багато з цих слів так і не увійшли до вжитку, не стали термінами? Чи доречним тут є вислів О.Пономаріва: "Нерідко до терміна іншомовного походження виникає синонім, створений на рідному ґрунті. Є тенденція термін іншомовного походження вживати в офіційно-діловому стилі та в суто наукових працях; створений на питомому ґрунті – в науково-навчальній та науково- популярній літературі, в публіцистиці, в красному письменстві"?

Книгозбірня (бібліотека), зложене речення (складне речення), наросток (суфікс), прийдешній час (майбутній час), речівник (іменник), шелестівка (приголосний), риска (тире), азбука, абетка (алфавіт), вольовий спосіб дієслів (наказовий спосіб дієслів), перукар, голяр, цирюльник (перукар), броварник, пивовар (пивовар),помічник, поплічник (помічник).

2. Перекладіть текст з підручника Б.М.Головіна про багатство та різноманітність поетичного стилю О.С.Пушкіна. Ознайомтесь з перекладом однієї з пушкінських поезій, виконаним видатним майстром українського перекладу Борисом Теном. Як за допомогою барв українського слова перекладач передав настрій геніального поета? Які виражальні засоби художнього мовлення (тропи) при цьому використав перекладач?

Художественная речь Пушкина богата и разнообразна. «Словарь языка А. С. Пушкина» включает 21290 разных слов — с десятками тысяч неодинаковых значений. Активный запас слов современного образованного человека примерно вдвое меньше пушкинского. Разве только одно это сопоставление не показательно? Но оно только начинает, а не завершает объективную оценку богатства и разнообразия речи Пушкина.

Вспомним: «Разум неистощим в соображении понятий, как язык неистощим в соединении слов». Соединения слов и связанные с ними значения и их варианты, найденные, созданные Пушкиным, оказались настолько живыми, точными, яркими, многоликими, так обогатили художественную речь первой половины XIX в., что даже современники поэта признали за ним совершенно особое место в поэтическом речетворчестве, а потомки поэта назвали его основоположником современного русского литературного языка.

На холмах Грузии лежит ночная мгла
Шумит Арагва предо мною.
Мне грустно и легко; печаль моя светла;
Печаль моя полна тобою,
Тобой, одной тобой… Унынья моего
Ничто не мучит, не тревожит,
И сердце вновь горит и любит – оттого,
Что не любить оно не может.

А.С.Пушкин

На гори Грузії лягає ночі мла,
Шумить Арагва бистрохвила.
І сумно й легко так, — мій смуток облягла
Мій світлий смуток полонила
Лиш ти, лиш ти одна… І ту журбу мені

Ніщо не владне зворушити. Воно не може не любити.
І любить серце знов, палаючи в огні, — Борис Тен

3. Прочитайте текст. Уважно проаналізуйте, взявши за основу фактори, за якими визначають багатство мовлення носія, особливості стилю одного з Ваших улюблених письменників. Чи погоджуєтеся Ви з показником читабельності, яким користуються в США?

Вчені встановили фактори, що характеризують стиль окремих авторів чи промовців. Передусім це обсяг словникового запасу. Адже відомо, що мова людини, яка має більший словниковий запас, розмаїтіша й багатша, ніж мова того, хто оперує меншою кількістю слів.

Для підрахунку словесної розмаїтості були складені спеціальні формули. За допомогою однієї з них, виявляється найчастіше вживане слово і вимірюється віддаленість між першим і другим випадками його використання. Дану відстань виражають кількістю слів, що знаходяться між першим і другим випадками. За другою формулою кількість ужитих слів ділиться на кількість слів мови. Наприклад, у газетній мові було нараховано всього 44 000 слів, а в одному з газетних текстів — 6000. Отже, індекс становить 0,136 (6000:44000).

Ще одним фактором, який характеризує мову окремої людини, е довжина речень, що виражається загальною кількістю складів у них. Зрозуміло, що цей фактор має значення насамперед у письмовій мові. Вчені США провели такий дослід. Вони підрахували, що в одному американському журналі, наприклад, кількість складів у реченні становить пересічно 13. У діалогах театральних вистав на один прикметник припадає дев'ять інших частин мови. Натомість у науковому тексті цей показник становить лише 1:3. У романах на один прикметник припадають три дієслова.

На основі цих показників деякі, психологи роблять висновки про емоційну врівноваженість дітей. Емоційно неврівноважені діти вживають, як правило, більше дієслів (за допомогою яких завжди виражається дія або діяльність), ніж прикметників (які частіше вживаються при описуванні).

В англійській мові, аналізуючи стиль, до уваги беруть не тільки кількість слів у реченні, а й кількість довгих слів, що мають більше трьох складів. Показник читабельності, яким користуються, наприклад, у США, оснований на двох факторах: чим довші речення і чим більше довгих слів вони мають у своєму складі, тим важче читати текст. Інший показник читабельності (показник Флеша) включає ще й третій фактор — кількість особових займенників.

Люди найбільше люблять читати або слухати про інших людей. Тому газетна стаття, в якій подаються спогади очевидця або „інтерв'ю з визначною особою", викличе, звичайно, більшу зацікавленість, ніж та сама інформація, викладена безособово. В показнику Флеша до уваги береться кількість особових займенників на сто слів тексту і середня кількість особових речень на сто речень тексту. Під особовими реченнями розуміють речення, що вводяться за допомогою лапок, запитання читачів, відгуки тощо.

Важливо запам'ятати, що мова стає цікавішою, якщо наводити приклади із свого власного життя або з життя інших людей. Менш цікавими е зображення та описи неживих предметів, де немає ніякої дії. Так само мало зацікавлять слухача теоретичні міркування та зауваження, виражені абстрактними поняттями, без зв'язку з практикою життя.

І. Томан

4. Прочитайте текст, визначте його основну думку. Випишіть ті народні вислови, які Вам найбільше припали до вподоби. Допишіть почуті Вами від рідних, знайомих, земляків народні фразеологізми.

З ФОЛЬКЛОРНИХ ДЖЕРЕЛ

Відомий білоруський письменник Василь Биков писав: «Чи тільки для спілкування служить людству мова? Чи тільки для комунікації? А для того, щоб думати й відчувати? Найповніше і найщиріше?.. Коли давним-давно увечері поверталася з поля жниця, вона співала зовсім не для спілкування з іншими — для себе і для своєї душі. Яка ж має бути мова, щоб висловлювати душу!"

До цих авторитетних слів додамо, що, спілкуючись, людина відчуває потребу розкриватися, висловлювати найпотаємніше. Голими, сухими словами досягти задушевності неможливо.

Говорити гарно, задушевно повинен уміти кожен. Для цього до ваших послуг, добрі люди, величезна кількість образних засобів, оволодіння якими зробить вашу мову багатшою, яскравішою, виразнішою.

Українська мова особливо щедро наділена прислів'ями, приказками, крилатими висловами, пісенними примовками. Вони — то філософськи роздумливі, то бадьоро-жартівливі, то святково-урочисті, то ліричні, поетично-таємничі... У них — спостережливість, досвід, життєві поняття та уявлення багатьох поколінь. «Котові жарти — мишці сльози»; «Забув, що оженився, та й пішов у солому спати»; «Поки сонце зійде, роса очі виїсть»; «Своя рука — владика»; «Як не вмер Данило, то болячка задавила»; «Ускочив, як курка в борщ»; «Були на масниці вареники, та в пісні на вербу повтікали»; «За добрим мужем жінка, як ружа»... Кожний з таких виразів — ніби мініатюрна поема з мудрим житейським сюжетом. А їх же сотні тисяч! На всякі теми, з різного приводу. Якщо вдало добирати їх до своєї мови (розповіді, суперечки, лекції, бесіди, статті), то можна значно її урізноманітнити, пожвавити, зробити соковитішою і барвистішою.

А звідки їх добирати? Насамперед з живої народної мови. А також зі словників, з художньої літератури, з висловлювань видатних людей.

Справжній письменник ніколи не залишить поза увагою вдалий вираз, почутий ним. Олесь Гончар про це пише: «Не пригадую жодної поїздки по Україні, яка не принесла б радості якоїсь мовної знахідки. Ось перша-ліпша сторінка дорожнього блокнота:

— Гляньте, як гостро мчить степом кінь!..

— Земля така — цвяхи посій, і ті зійдуть...

— Вітерець воду на озері вівсюжить.

Ось про того, хто відає розподілом житла: «Замість квартир роздає усмішки».

...Квітникарка стоїть серед своїх троянд, милується виплеканим:

— Таке ж воно гарне, чисте... Ну як святе!..» Як бачите, дорогі читачі, влучні вирази не обов'язково вишукуються десь, добираються звідкись, а й безпосередньо творяться самими мовлянами. Кожна людина (не лише письменник, журналіст, лектор, учитель-мовник, — хоч вони — в першу чергу) може брати постійну енергійну участь у великому та безперервному процесі явлення слова, народження живої мови, вкладаючи силу свого духу, свою уяву, страждання і сподівання, любов і ненависть. Свіжою думкою, несподіваним образом, придуманими вами чи запозиченими в інших, але вміло, доречно поставленими в контекст своєї розповіді, ви можете засвідчити високий рівень вашої мовної культури.

Анатолій Бортняк

5. Напишіть твір-опис природи, намагаючись зробити його лексично і семантично багатим. Виразно прочитайте свій текст, пам’ятаючи про інтонаційну оформленість речень. Користуйтесь для довідок словниками [3: 7].

Література

1. Бабич Н. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990.
2. Бортняк А. Ну що б, здавалося, слова … . – Вінниця: Редакція газети “Південний Буг”, 1992.
3. Ганич Д., Олейник И.С. Русско-украинский и украинско-русский словарь. – К.,1990.
4. Головин Б. Основы культуры речи: Учеб. для вузов по спец. “Рус. яз. и лит.”. – М.: Высш. шк., 1988.
5. Демиденко Л. Речевые ошибки: Учеб. пособие для филологических факультетов пединститутов. – Мн.: Выш. школа, 1986.
6. Пентилюк М. Культура мови і стилістика: Пробний підручник для гімназій гуман. профілю. – К.: Вежа, 1994.
7. Словник української мови. В 11-ти томах / За ред. Ільїна В., Зайцевої Т., Паламарчука Л. та ін. – К.: Наук. думка, 1970-1980.
8. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А.Грищенко, Л.Мацько, М.Плющ та ін.; За ред. А.Грищенка. – К.: Вища шк., 1993.

7. ТОЧНІСТЬ, СТИСЛІСТЬ І ДОСТУПНІСТЬ МОВЛЕННЯ

Мета: визначити місце точності, стислості, доступності в системі комунікативних ознак мовлення, усвідомити, що неточно дібрані слова можуть призвести до спотвореного сприймання дійсності через мовлення адресанта; розвивати творчі здібності, навички літературного перекладу текстів.

Обґрунтування. Опрацювання даної теми, здійснене у безпосередньому зв'язку з попереднім навчальним матеріалом, послідовно готує студентів до вивчення наступного теоретичного питання про логічність мовлення, вимоги до оратора і його промови. Викладач пропонує визначити місце точності, стислості і доступності у процесі роботи оратора над підготовкою промови як зв'язного тексту.

Теоретична частина

1. Порівняйте визначення поняття "точність мовлення" у різних посібниках та підручниках (Б.М.Головіна, Н.Д Бабич[1: 93], Г.М.Сагач[6: 355], М.І.Пентилюк[5: 45]). Дайте відповідь на запитання:
   - Які умови точності мовлення[5: 45-47]?
   - У чому полягає зв'язок між засобами точності мовлення і контекстом[5: 45-47]?
   - Поясніть термін "художня точність мовлення"[5: 47].
   - Визначте суть поняття "предметна і понятійна точність мовлення"[3: 128-130].

2. Прочитайте визначення термінів "лаконічність мовлення", "доступність мовлення" у посібнику Г.М.Сагач [6: 324, 335] і доберіть синоніми до них.

3. Ознайомтеся зі статтею Віталія Дончика "Мова не винна". Чому автор дав матеріалам такий заголовок? У чому актуальність статті? Висловте свою думку про мову телебачення і радіо і вимоги до її точності. Як пов'язана точність мовлення носіїв з правильністю, чистотою і лексичним багатством? Чи зустрічаються у Вашому мовленні описані автором "перли"?

З усіх ЗМІ телебачення вирізняється найбільшою мовною неохайністю: тут і неправильне вживання слів, і русизми (найбільше!), і слова-покручі, і жахлива вимова, і граматичні помилки, і абсурдні наголоси. Справді, на Українському радіо, в українській пресі такого, на щастя, менше: *прийняти участь, на слідуючий рік, згідно указу Президента, на протязі багатьох років, рік назад, підняти налоги, нарядні діти, чередуючись, не стали виключенням, заборгованість по пенсіям, до Дніпропетровську, осень, мост, поважних особ, ризниця, теннисисти, уряд Ющенко, удар Кличко, відношенням до них, як і годиться, люб'язно, взяли, позіханням на життя людини* — наводжу тільки дещицю з того, що просилося на олівець і що я записав з уст самих телевізійників. Взагалі тут і далі я наводжу, за зовсім поодинокими винятками, "перли", підслухані саме у ведучих, кореспондентів, оглядачів, дикторів, коментаторів політичних подій, погоди і спортивних змагань, тобто тележурналістів, для яких припускатися помилок не просто не личить, для них — це свідчення професійної непридатності. Особливо слід сказати про спортивних коментаторів (як правило, футбольних), україномовних в ефірі й російськомовних поза ним (що відчувається з перших фраз), в їхніх коментарях почуємо: *площадь воріт, ударив по воротам, від цього не уйде, залик, шестя* і т. ін., а ще ота зворушлива прихильність до звуку ґ *(вимаґає, баґато, змаґання і навіть ґарно).* Втім, про це, про "зачинений футбол" уже писалося, зокрема і в журналі "Урок української" (див.: УУ. — 1999. - № 1. - С. 22 та УУ. - 2000. - № 3. - С. 32).

Далі йтиметься про помилки, що виникають здебільшого під впливом російської мови і тепер особливо поширені — їх можна зустріти і в пресі, і в деяких солідних виданнях (зрідка). Не скажу, що я відкриваю Америку: на частину таких помилок-русизмів уже звертали увагу вимогливі мовознавці, тим прикріше, що на мовленнєвій практиці наших телестудій це ніяк не позначилося.

Певне, не перебільшу, якщо скажу, що на першому місці за поширеністю слово знаходитися: "Ми *знаходимося* в студії", "Делегація *знаходиться* в столиці Чилі", "Питання *знаходилося* в центрі уваги", "Ти *знаходишся* так далеко", "Проблема довго буде *знаходиться* в стадії розв'язання", "Радіаційні відходи *знаходяться* у сховищі" і т. ін., або *перебувати, бути* тощо ("Делегація *перебуває* в столиці Чилі", "Питання *перебувало (було)...",* "Проблема довго *залишатиметься (буде)...*"), або *міститися, зберігатися* (радіаційні відходи, рукописи, архіви *містяться, зберігаються),* або: *розташований* ("Будинок *розташований* на вулиці Мазепи", "Музей *розташований* на Печорську", "Чернігів *розташований на* півночі України" та ін.) — вживання в цих випадках дієслова *знаходитися* неправомірне. На місці воно буде в таких, наприклад, реченнях: "Знайшлися кошти для видання журналу" або "Знаходяться ще люди, які вірять у повернення минулих порядків", тобто там, де є семантична близькість до основного значення лексеми знаходити (щось, когось).

Дуже багато прикладів невідповідного слововживання пов'язано зі словом відноситися та похідними від нього. Зрозуміло, що ми не *відносимося* (сумлінно чи несумлінно) до роботи, до обов'язків, а *ставимося.* Щоправда, диктори й ведучі майже не припускаються в цьому разі помилок, більше грішать тут запрошені до студії співрозмовники. А ось в іншому значенні, замість належати, слово *відноситись* ("До цієї категорії відносяться...") вживається часто, що є, звичайно, помилкою. Бо правильно: "Ячмінь *належить* до родини злакових", "Вона *належала* до партії УНР", "Ця подія *належить* до початку 20-х років". Значно вужча сфера вживання лексеми відношення, ніж це спостерігаємо на практиці. Скрізь чуємо: *в усіх відношеннях, у цьому відношенні, він має відношення...* По-українськи ж, тобто правильно, буде: *з усіх боків, з усіх поглядів, з цього боку, в цьому плані, він має стосунок* та інше, залежно від контексту.

До поширених помилок належать (а не відносяться): вірний – треба: *правильний, слушний (правильний висновок, слушна думка); вірніше* – треба: *точніше, правильніше, радше* (це слово забувається); *терпіти поразку – зазнавати поразки; носить характер – має характер* ("Дії посла *носять характер* втручання", треба: "*... мають характер* втручання"); *нанести удар – завдати удару, вчинити злочин – скоїти злочин; кидається в очі – впадає в очі; відмінити – скасувати; як прийнято – як заведено; область – галузь* (або ще *царина); прослідковувати – простежувати* (це відмінні значення); *направлений – спрямований* (у деяких випадках – *відряджений); об'явити – оголосити; багаточисельний – численний; свідоцтво – свідчення* (зовсім різні значення, перше – документ, напр., *свідоцтво* про освіту, друге – "*свідчення* на суді", *"свідчення* наших великих успіхів" тощо). Нерідко кажуть: *образити ("образили* дитину") замість *скривдити* (порівн.: рос. оскорбить і обидеть). Плутають *уяву* (рос. *воображение)* і *уявлення* (рос. *представлений).* Постійно звучить: "Уряд прийняв рішення", а поряд такий простий і точний варіант: "Уряд *ухвалив рішення (чи постанову)",* або вже краще *"прийняв ухвалу".* Кажуть: *почувати себе,* значно краще *почуватися...* Або *вести себе,* треба - *поводитися...*

У відомій пісні Таїсії Повалій стократно лунає: "Там, де ти, там *одні сніги",* треба ж казати і писати (і співати!): "...там *самі сніги".* У пустелі – *самі піски,* у зошиті – *самі помилки,* у слухачів – *самі питання* і т.ін. Також: "Вийшов з хати в *самій сорочці"* (бо таки ж не в двох). А в котрійсь нав'язливій рекламі повторюють: "...Потрібна *одна олія",* слід же – *тільки олія* (тільки, лише, лиш вживаються саме в таких випадках), а ось далі в тій же рекламі замість *однією олією* треба *самою олією.* З недавно почутого: *"Одного бажання* замало". Тут взагалі виникає двозначність: *одного бажання* замало, а кількох досить? Чи *самого (тільки) бажання* замало, потрібні ще й зусилля?..

Зафіксовано мною в українських телепередачах не лише лексичні помилки, а й порушення граматичних форм і норм. Відомо, що наша мова має порівняльні ступені прикметників: сильний, сильніший, найсильніший; є й форми, утворювані за допомогою більш, найбільш, що їх використовуємо, як правило, тоді, коли суфіксальний спосіб з тих чи тих причин менш прийнятний. Однак на практиці поширенішою стала друга, не така економна, ніж перша, форма (більш сильний, найбільш вдалий). Забуваються форми з частками що- і як-: *щонайсильніший, якнайкорисніший.* Під впливом російської продукуються й набувають поширення взагалі покалічені витвори: *самий перспективний, самий сильний,* або й ще гірше: *самий найкращий, самий найбільший...*

Або ось незрідка чуємо: *"А все останнє* хай вас не турбує..." Слід же – "А *решта* хай вас не турбує". Іноді ще кажуть: *не дивлячись на труднощі,* замість *незважаючи,* або такого ощадливого, як *попри.* Все доречне на своєму місці: *не дивлячись* в очі, *не дивлячись* на неї тощо.

Цікаво, як користуються наші телемовці формою майбутнього часу. Знову ж таки, на жаль, перша форма, притаманна тільки українській мові (*працюватиме, бігатимуть, змагатимуться, голосуватимемо),* дуже істотно потіснена другою, властивою як українській, так і російській мові, менш ощадною і, я б сказав, менш вишуканою *(буде працювати, будуть бігати, будуть змагатися, будемо голосувати).*

Набуває поширення така не властива українській мові форма, як складний дієслівний присудок з дієсловом-зв'язкою *продовжувати.* На кожному кроці, може, навіть не рідше, ніж *знаходитися,* зустрічаємо: "Кияни *продовжують атакувати",* "Україна *продовжує розвивати* свою економіку", "У шахтах *продовжують гинути* люди", "Оболонь" *продовжує дивувати",* "Міністр *продовжує заявляти",* "Нас *продовжують мати за* неофітів"... По-канцелярськи, незграбно, неоковирно звучать ці речення. А проте в українській мові є чудові відповідники, починаючи від пропуску цієї зв'язки ("Україна *розвиває свою* економіку") до використання прислівників *далі, знов, і досі, ще* тощо: "Кияни *і далі атакують", "У* шахтах *і досі гинуть* люди", "Оболонь" *знов дивує",* "Міністр *ще раз заявляє",* "Нас *і далі мають* за неофітів" та ін.

Ще два звороти, на які неодмінно слід звернути увагу, бо вони рідко коли вживаються правильно. "Уряд ліквідував заборгованість не тільки по пенсіях, *а* й по зарплатах". У переважній більшості випадків кажуть (часто пишуть!) неправильно: *але й...*

І зворот другий. Безліч разів не в одній передачі лунає: *"Як би не намагалися* супротивники...", *"Як би не прагнули* ми...". Або навіть так: *"Як би не ненавиділи* люди...". Проте в українській мові цей зворот має стверджувальну форму: *"Хоч би як намагалися* супротивники...", *"Хоч як прагнули* ми..." *"Хоч би як ненавиділи* люди...". Звернімо увагу: пружна, точна, злагоджена форма!

Досі йшлося про питання чистоти мови, лексичні й граматичні помилки, про неграмотність, якої не повинно бути, та ще в такій кількості, ні на телебаченні, ні в інших засобах інформації. Але хіба наше телебачення, радіо, преса, естрада, театри не мають прагнути більшого, ніж уникання безграмотності — досягати мовного багатства, різноманітності в мовленні, виявлення невичерпних ресурсів рідного слова? Про окрему людину, буває, кажемо, що в неї широкий чи обмежений запас слів, багатий чи збіднений лексикон. За цим критерієм можна характеризувати й ту чи ту студію або канал - оцінки, напевне, будуть різні, але загальний образ телебачення твориться різними телекомпаніями й телепрограмами, спільними зусиллями всіх його працівників — ведучих, дикторів, коментаторів, редакторів, постійних авторів — оцінки рівня їхнього мовлення матимуть ще ширшу амплітуду. Серйозні набутки (до прикладу, органічне дублювання й бездоганні переклади фільмів на студії " 1+1") стоять поряд з такими ж серйозними прогалинами, яких більш ніж достатньо. Збідненість синонімічного ряду, зловживання одноманітними зворотами й конструкціями, зчаста не найточнішими й не найзугарнішими, кальки, брак самого прагнення шукати свіже слово замість обшмульгованого штампу, та й взагалі брак відчуття мовних нюансів та відтінків і, як наслідок, лінгвістичні горе-винаходи, на зразок "Що за *гомін,* а без бійки?" (замість *галас, гамір*) — так в одному з рекламних текстів скальковано російське "Что за

шум, а драки нет?". Такі риси загальної картини не можуть не викликати занепокоєння. А головне — обмаль взірців добірного, чистого, як джерело, природного мовлення.

Приклади, які наводитиму, не вважаємо порушенням слововживання, точніше грубими порушеннями, їх можна зустріти і в друкованих, зокрема газетних, текстах, є вони і в окремих словниках. Та йдеться про те, що чимало цих широко вживаних у ЗМІ слів чи словосполучень не скрізь і завжди преференційні, що поряд із ними існують синонімічні варіанти, які здебільшого доречніші, влучніші (і, певне ж, свіжіші), ніж ті, що заповнюють мовлення.

Так, нині всі кажуть: *збільшується* (кількість, заборгованість, злочинність, напруженість тощо), *підвищується* (якість, видобуток, рівень, урожайність, загазованість тощо), а проте в багатьох випадках влучніше було б: *зростає.* Щастить і лексемі *враховувати* (вік, обставини, погодні умови і все на світі), а тим часом чи не в переважній більшості випадків набагато ліпше звучить: *зважати на* (вік, обставини, погодні умови, політичну ситуацію і ще на багато що) або: *брати до уваги, з огляду на...*

Має значно більше поширення, ніж це зумовлено семантично, і прислівник *дійсно;* скрізь, крім деяких випадків (зокрема, зі сфери діловодства), відчутно сильніше замість нього виступає слово *справді* (подекуди *насправді*). Так само і зі словом *чисто,* його з успіхом замінює (на практиці, на жаль, не часто) *суто,* і це завжди звучить суто по-українському.

Якось в одній статті, де мовилося про газетно-книжкові кіоски, здибалося мені слово *книжкові ятки,* а в одній із телепередач — *зазвичай, ошатний.* Ці слова, як і багато інших, стають рідкісними. А дарма. Звернення до них збагачує мовлення і, навпаки, витіснення цілих лексичних шарів, одноманітність і зоднаковіння – це завжди знак недбайливості у ставленні до мови. Хотілось би, щоб кожен із журналістів дбав про те, аби мова з-під нашого пера, з наших уст була свіжою, багатою, насиченою синонімами, щоб у ній відчувалися питомість, первісність. Адже радіо й телебачення слухають тисячі й тисячі людей.

Далі поданий список — це наслідок моїх постійних нотувань за телевізійним мовленням. У ньому перше слово — те, що постійно звучить, а друге — те, що чути значно рідше, хоч воно, як правило, свіжіше або точніше, або просто "більш українське":

Протиріччя – суперечності; минулого року – торік; співпадати – збігатися; відсутність – брак (відсутність здібностей – *брак* здібностей); *суттєвий – істотний; справедлива думка – слушна думка; розмір – обсяг; думаю, що... – гадаю, що...; відрадно – тішить; витрачати* (час) – *гаяти, гайнувати, марнувати час; у порівнянні – порівняно; турбує – непокоїть; обов'язково – неодмінно; русло – річище* та ін. До речі, спостерігаються і втішні зміни: рідше, приміром, звучить дуже популярне раніше слово відрадний *("відрадні зміни");*колись всіляко зневажали *відсоток,* вважали його ледве не "націоналістичним словом", тепер майже не зустрічається *процент,* хоч це і крайність, процент – нормальне слово-синонім, хай і іноземного походження.

Інший сюжет зі словом *книга.* Первісне означення продукту друку в українській мові – *книжка. Книга* – то книжка особлива: рукописна, богослужебна, просто велика, груба книжка, це – книга скарг, книга як загальне, абстрактне поняття та ін. Отже: "Він подарував мені *книжку"* і *"Книга* супроводжувала його протягом усього життя". А тим часом цю відмінність мало хто завважує, і не тільки на телебаченні.

Ці й подібні приклади засвідчують, що нівелювання особливостей, притаманних саме українській мові, все ще триває. Так, у нас багато іменників, які в російській мові не мають жіночого роду: *авторка, лікарка, касирка, пасажирка, ювілярка, секретарка* та ін. Пам'ятають про цю перевагу далеко не всі. "Вона автор історичних романів" – так характеризували на ТБ одну з письменниць.

З другого боку, в українській мові утворення дієприкметників на *-аючий, -уючий, -ююючий* досить обмежене (працюючий, практикуючий, виконуючий, зростаючий), заміна їх окремими реченнями не завжди адекватна, спричинює громіздкість, проте ми рідко шукаємо продуктивніших замінників, зокрема з-поміж дієприкметників, утворених за допомогою інших суфіксів: *захопливий* замість *захоплюючий, атакувальний* замість *атакуючий, леткий* замість *летючий.* Наприклад, *далекосягаючий.* Варіанти: *який сягає далеко;* ще краще – *далекосяглий,* ще краще – *далекосяжний* (див. цю тему "Урок української". – 2000. – № 3. – С. 20).

Нарешті, про кличну форму, властиву тільки українській мові. В суто нормативних випадках, у прямих звертаннях до осіб ця форма використовується, однак сфера її застосування, стилістична роль – набагато ширші і не лише в поезії: "О земле, велетнів роди!" (П.Тичина), "Непевний кроче мій, іди!" (М.Вінграновський), "Гей, блискавице, громова сестрице, де ти?" (Леся Українка).

Українська мова багата на вставні слова й речення, має велику кількість виразистих, містких прислівників тощо. Втім, в активному обігу журналістів уся ця щедрота використовується лише частково. Прикметно, що тільки-но хтось із мовців вдається до ширшого й різноманітнішого лексикону, це відразу приємно вражає. Паралельно ж бо існують *наприклад* і *приміром, до прикладу, мабуть, очевидно* і *очевидячки; звичайно* і *зазвичай; безумовно* і *поза сумнівом; напевне* і *певне; до речі, між іншим* і *до слова; нарешті, зрештою* і *врешті-решт, по суті* і *власне, властиво; на мою думку* і *на мою гадку, правду* (відверто, щиро) *кажучи* і *правду сказати; крім того* і *до того ж* і т. ін. З наведених слів активно вживаються в усному мовленні далеко не всі, а такі, як *либонь* (мабуть), *далебі* (справді, правду кажучи), *годі запам'ятати* та деякі інші взагалі можуть перейти до розряду застарілих. Маємо, однак, і протилежний приклад. Діалектний прислівник *наразі* (зараз, поки що) з чиєїсь легкої руки ожив у мові радіо й телебачення, і тепер його незрідка можна чути, хоча й не завжди до місця, але сам факт такої "реанімації" слова втішає.

Рідше вживають наші мовці *впродовж року,* ніж *протягом* (зустрічається і взагалі помилкове *на протязі); відтоді,* ніж *з того часу, з тих пір; оскільки,* ніж *так як, тому що; з огляду на...,* ніж *через те.* Повсюдно чуємо *в тому числі,* хоч цей канцелярит у багатьох випадках успішно замінюється словом *зокрема* або його дуже рідко

вживаним в усному мовленні відповідником — *зосібна.* Або зворот *з точки зору.* Він значно популярніший, ніж *під кутом зору,* і прикро мало використовується *з погляду,* втім, у багатьох контекстах маємо говорити саме так. Відомий роман П.Загребельного має назву "З погляду вічності" ("С точки зрения вечности) — навряд чи треба доводити, який це влучний і зугарний варіант. Синонімами є і прийменники *біля* та *близько,* але в часовому значенні вживаємо тільки *близько* "Сергій прийде *близько* восьмої" (а не *біля).*

Активно й доречно вживається *принаймні,* зустрічається і в *крайньому разі,* але зовсім рідко здибаємо в цьому значенні *щонайменше.* Назагал форми *що-(щотижня, щоночі, щонайдовше, щодуху* і т. ін.) мали б використовуватися частіше (як зручні й "компактні"), натомість переважають: *кожного тижня, кожної ночі...*

Майже незрушно (принаймні, якщо вести мову про телебачення та інші ЗМІ) лежить семантичне багатий, різновідтінковий шар слів на аби- *(абихто, абикуди, абичий, абищиця* та ін., хіба що не забуваємо *абияк),* ані- *(анітелень, анітрохи, аніскільки, анічогісінько* та ін.), казна- *(казна-де, казна-звідки, казна-хто, казна-коли* та ін.).

Прикладам слів чи зворотів, які ми залишаємо для словників, немає кінця.

Чи почуємо, наприклад, від наших теле- і радіомовців такі повновагі прислівники, що буває, конденсують у собі цілі речення, як от: *намарно, навдивовижу, мерщій, навмання, спересердя, знетями, вщерть, небавом, навідліг, впроглиб, смерком, всуціль, живосилом, ницьма, навздогад, похапцем, покраєм, допевне, достоту, доконче, притьма, геть-чисто, долілиць, крадькома, навперейми, наосліп,* чи й простіші, похватніші: *дарма, вдосталь, вкрай, обіруч, навзаєм, нашвидкоруч, відтак, відтепер, надмір, відмалку, замолоду, несамохіть, силоміць, оповесні,* чи й такі сполучення, як от: *над силу, над усе, понад те* (чуємо лише: *більше того*), *без упину, до крихти, без ліку, до решти, у стократ* тощо, хоча, слава Богу, живуть і зустрічаються *до вподоби, до снаги, віч-на-віч, на вагу...*

В українському словотворенні має велике значення фонічний принцип, і тому чимало частин мови, зокрема прислівники, сполучники, прийменники існують у великій кількості варіантів і відтінків, у розлогих синонімічних гніздах, задокументованих художньою літературою, поезією — з них до усного мовлення, природно, потрапляє вкрай мало. Але знати про цей обшир, уявляти його ми, мовці, мусимо: *між, поміж, межи, з-поміж, з-проміж; як, мов, немов, мовби, наче, неначе, ніби, нібито, буцім, буцімто; здаля, здалеку, віддалік, здалік, віддаля, віддалеки; здебільш, здебільшого, здебільше, здебільша...*

Питання про те, як прикро мало черпаємо (в даному разі йшлося переважно про ТБ) із бездонної скарбниці української мови, – важливе, гостре, воно потребує постійного осмислення та обговорення, і виступи щодо засмічення мовлення, правильного чи помилкового слововживання – це лише початок великої і, я б сказав, історично значущої справи утвердження культури української мови. В ній завжди першорядну роль відігравала, та й зараз відіграє, художня література, проте сьогодні її "вплив на маси" відчутно меншає, а натомість зростає популярність телебачення (втім, це інша тема).

Мова не винна, якщо її носії, мовці, особливо ті, що на видноті, що покликані, як кажуть, нести слово, – недбало та невміло користуються нею, роблять її одноманітною, безбарвною, "суконною" або "дубовою".

Дончик Віталій. Мова не винна (про суржик, двомовність і грамотність на українському ТБ) //
Слово і час. – 2001. – №2. – С. 68-78

4. Запишіть послідовно вислови, які є відповіддю на запитання:

1) про що треба дбати ораторові, щоб не зіпсувати враження від промови?
2) за яких умов промова буде доступною?
3) у чому полягає стислість мовлення оратора?

Істинна стислість виразів полягає у тому, щоб говорити лише те, що достойне бути сказаним і, навпаки, не говорити того, про що кожен сам може подумати.

А.Шопенгауер

Одного неточного, невдало сказаного, або хоча б погано висловленого слова іноді досить, щоб зіпсувати все враження.

А.Міцкевич

Оратор, який виступає перед певною аудиторією, повинен враховувати рівень її здібностей, інтересів і забобонів; у противному випадку він даремно буде розраховувати на вплив серед її слухачів і на їх прихильність.

Д.Юм

Оскільки оратор прагне до живого практичного впливу промови, він повинен враховувати місце, де виголошує промову, ступінь освіченості, рівень розуміння, характер слухачів.

Г.Гегель

З розумовим запасом людини і з її здатністю сприйняття необхідно рахуватися. Це знання дає точку опори доказам оратора і становить необхідну умову для доступності.

О.Бен

Практична частина

1. Уявіть, що Ви – укладач тлумачного словника. Пам’ятаючи про точність і стислість, поясніть семантику запропонованих нижче слів. Проілюструйте тлумачення прикладами з художньої літератури або складеними самостійно реченнями:

Варіант 1: підтюпцем, запашний, викорінювати, толерантність, емоційний, мереживо, віньєтка, віньєтка.
Варіант 2: насмішкувато, розмаїтий, виборювати, уподобання, агресивний, родовід, плахта, імпровізація.

2. Виконайте вправи, запропоновані М.І.Пентилюк[5: 49-51].

Вправа 1.

Запишіть текст, добираючи з дужок найбільш точне слово. Мотивуйте свій вибір.

Був травень, ніч (стояла, була) погідна, місячна; де-не-де білими сніговими вогниками (переблискували, мигтіли, блимали) зірки, але їх було мало, і світло їхнє здавалося сліпим і німим у (повені, поводі) місячного (сяйва, світла, блиску). На узбіччі горбилася верба, й по її поплилому донизу (гіллю, віттю, галуззю) збігав безшелесним потоком примарний блиск, і в тому блиску відчувався (подих, повів) (неживого, мертвого): наче верба була опромінена мертвим усміхом. Я підійшов до неї, зірвав листок і коли підносив до (вуст, губів), щоб відчути смак молодої гіркоти, то на (довгастому, видовженому) листку (тремтіло, дрижало) (довгасте, видовжене) сиве сяяння (Є. *Гуцало).*

Вправа 2.

Прочитайте речення. Знайдіть слова, що порушують точність думки. Виправте помилки. Обґрунтуйте виправлення.

1. Вона з успішністю впоралася з контрольною роботою. 2. Повинна ж була інститутка любити чоловіка хоч формально. 3. Маланка хороша жінка, охайна і дуже сварлива. 4. Леон Гаммершляґ – прототип образу Бенедя Синиці. 5. У мене аж волосся на голові зупинилося од переляку. 6. На вечір зустрічі в школі прийшли бувші її випускники. 7. Ми хочемо з вами побалакати про те, як підготуватися до Різдвяних свят.

Вправа 3.

До поданих іменників доберіть з дужок потрібні за змістом означення. Аргументуйте свій вибір.

... Наголос, ... речення, ... числівник, ...ніж, ... цех (складаний, складовий, складальний, складний, складений); ... молодь, ... зал, ... книжка,... конференція (читаний, читацький, читальний, читаючий); ... острови, ... погляди, ... стан (матеріалістичний, матеріальний, материковий); ... погода, ... апарат, ... риба, ... мітинг (літаючий, льотний, літальний, літучий); ... розшарування, ... твір, ... музика (класичний, класний, класовий); ... присутність, ... займенник, ... випадок (особливий, особистий, особовий).

Вправа 4.

Користуючись тлумачним словником[7], з'ясуйте значення слів. Складіть з ними словосполучення.

Авторитетний — авторитарний, абонент — абонемент, церемонний — церемоніальний, рибак — рибець, практик — практикант, афект — ефект, ефектний — ефективний, головний — головатий, цукровий — цукристий, створення — створіння.

Вправа 5. Розкрийте дужки, утворюючи словосполучення. Дотримуйтесь точності мовлення.

1. Школа, слух (музичний, музикальний). 2. (Житель, мешканець) будинку, України. 3. (Квиток, білет) на поїзд, на екзамені. 4. (Ставлення, відношення) до людей, між людьми. 5. (Пам'ятка, пам'ятник) архітектури, Т.Шевченку. 6. (Поштовий, абонементний) скринька, ящик. 7. (Котрий, скільки) година? 8. (Дефекти, недоліки) у роботі, у приладі.

3. Перекладіть текст, користуючись словником[2]. Доберіть до нього заголовок. Визначте основну думку.

Можно указать на одну языковую ошибку, которая увековечена не только в слове, но и в мраморе. “Моисей” — одно из самых прославленных созданий Микеланджело. В нем скульптор воплотил мечту о мудром и решительном человеке, волевом и страстном. Неподвижная фигура полна внутреннего напряжения, динамизма. Пророк справедлив, но страшен в своем гневе. Народ, которого он спас, которому он нес законы новой жизни, отступился от него, променял правду на деньги. Значительно увеличивают впечатление от образа рассерженного пророка маленькие рожки надо лбом. Откуда у пророка рога? Это многих удивляет.

Во всем виноват латинский перевод. Латинское cor (o) natus — 'сияющий, окруженный сиянием, лучами'; coronatum — 'венчать, украшать венком' было подменено другим: cornutus — 'рогатый'; cornus — 'рог'. А Микеланджело воссоздал эту ошибочно возникшую деталь в облике Моисея.

В.В.Одинцов[4: 12]

4. **Гра.** Опишіть максимально точно зовнішність Вашого однокурсника, використовуючи якісні прикметники. Прочитайте опис вголос. Чи впізнали Ваші друзі, про кого йдеться?

5. Застосуйте Ваше розуміння поняття “точність мовлення” при розгадуванні кросвордів (Головко З.Л., Морська Я.Ф. Цікава граматика в початкових класах. 2(1) – 4(3). – Тернопіль: БОГДАН. – С. 54-55). Складіть свій кросворд для учнів початкових класів за темою: “Чи знаєш ти казки?”.

Сховані слова. 1.

1		Д						
2		О						
3		К						
4		О						
5		Н						
6		А						

7		Н						
8		И						
9		Й						

1. Синонім слова *знайти.*
2. Сприйняти щось написане або надруковане.
3. Закінчити розповідь.
4. Усвідомити щось.
5. Синонім слова *довідатись*.
6. Встановити вагу чого-небудь.
7. Український відповідник російського слова *бросить*.
8. Звернутися до кого-небудь з вітанням.
9. Антонім до слова *увійти.*

Сховані слова. 2.

Д$_1$							
І$_2$							
Є$_3$							
С$_4$							
Л$_5$							
О$_6$							
В$_7$							
О$_8$							

1. Синонім слова *допрацювати.*
2. Бути в дійсності.
3. Зливатися, поєднуватися.
4. Антонім слова *веселитися.*
5. Антонім слів *ламати, псувати.*
6. Синонім слова *крутити.*
7. Настирливо просити щось.
8. Повертати до життя.

Література

1. Бабич Н. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990.
2. Ганич Д., Олейник И. Русско-украинский и украинско-русский словарь. – К.,1990.
3. Головин Б. Основы культуры речи: Учеб. для вузов по спец. “Рус. яз. и лит.”. – М.: Высш. шк., 1988.
4. Одинцов В. Лингвистические парадоксы: Кн. для учащихся ст. классов. – 3-е изд., исп. – М.: Просвещение, 1988.
5. Пентилюк М. Культура мови і стилістика: Пробний підручник для гімназій гуман. профілю. – К.: Вежа, 1994.
6. Сагач Г. Золотослів: Навч. посібник для середніх і вищих навчальних закладів. – К.: Райдуга, 1993.
7. Словник української мови. В 11-ти томах / За ред. Ільїна В., Зайцевої Т., Паламарчука Л. та ін. – К.: Наук. думка, 1970-1980.

ПРИМІТКА. Відповіді на кросворди:

Сховані слова. 1.

1. Відшукати.
2. Прочитати.
3. Доказати.
4. Зрозуміти.
5. Взнати.
6. Зважити.
7. Кинути.
8. Привітати.
9. Вийти.

Сховані слова. 2.

1. Доробити.
2. Існувати.
3. Єднатися.
4. Сумувати.
5. Лагодити.
6. Обертати.
7. Вимагати.
8. Оживляти

8. ЛОГІЧНІСТЬ, ДОРЕЧНІСТЬ, ВПЛИВОВІСТЬ МОВЛЕННЯ ЯК КОМУНІКАТИВНІ ОЗНАКИ

Мета: розкрити суть понять про логічність, доречність, впливовість як важливі комунікативні ознаки мовлення майбутнього вчителя, розвивати навички продуктивної діяльності студентів шляхом роботи з текстом.

Обґрунтування. Тема вивчається з опорою на теоретичний матеріал попередніх занять. Виходячи з того, що студенти вже достатньо обізнані з умовами логічності мовлення, ми пропонуємо їм завдання здебільшого продуктивного рівня самостійної діяльності, ускладнюємо традиційні завдання (складання тез, усний спонтанний переклад тексту). Звертаємось до схем, відомих студентам, але вже під кутом зору теми даного заняття. Завдання пов'язані з проблемами шкільного виховання.

Теоретична частина

1. У підручнику М.І.Пентилюк розповідається про логічність мовлення як комунікативну ознаку [5: 53-54]. Запишіть поданий нижче текст у вигляді тез і дайте усну відповідь на запитання [там само: 57]:

- Що таке логічність мовлення?
- Що спільного в логічності і точності мовлення?
- Чому логічність мовлення залежить від логічності мислення?

Для відповідей користуйтесь також теоретичним матеріалом до тем 4 і 7.

ЛОГІЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ

Логічність мовлення має багато спільного з точністю. Вона теж характеризує зміст висловлювання і забезпечує його смислову послідовність.

Логічним називається мовлення, що забезпечує смислові зв'язки між словами і реченнями в тексті.

Словесне вираження думки здійснюється за законами логіки – науки про мислення. Логічність виявляється в точності вживання слів і словосполучень, у правильності побудови речень, у смисловій завершеності тексту. На основі логічності визначаються доступність, дієвість, доречність мовлення. Основою логічності мовлення є логічне мислення, що формується запасом знань і вмінням їх передати співбесідникові. Щоб мовлення було логічним, треба володіти знаннями мови і законами зв'язного мовлення. Логіку висловлювання людина удосконалює протягом усього життя. Умови логічності, як і точності, бувають різні. Насамперед треба оволодіти логікою висловлювання. Людина, яка хоче навчитися говорити і писати логічно, повинна навчитися логічно мислити. Тому треба виховувати в собі уміння чітко і послідовно мислити. Необхідно оволодіти логікою викладу, враховувати мовленнєву ситуацію. Дотримання логіки викладу позитивно впливає на розуміння змісту висловлювання слухачем або читачем.

Найголовніші умови логічності такі:

1. Сполучаючись, слова повинні утворювати смислову єдність. Наприклад: *дуже приємний*, (а не *страшенно приємний*), *злюща баба-яга* (а не *злюща бабуся*).

2. Правильний порядок слів і речень, тобто послідовне розташування «даного» і «нового» в тексті. Наприклад: *З розтопленої штучної смоли* («дане») *одержують нитки* («нове»). *Ці нитки* («дане») *називають синтетичним волокном* («нове»). *Багато з таких волокон* («дане») *міцніші від сталі* («нове»).

3. Логічно правильна побудова тексту (вживання службових, вставних слів як засобів зв'язку речень у тексті). Наприклад: *Як нестримно летить час! Здається, лиш вчора ми тішилися новорічними святами, а вже почався лютий — останній місяць зими. Хоч за своїм характером він і найконозистіший, та однаково сонце повертає на весну.* (В. Скуратівський).

Для логічно правильної побудови тексту важливе значення мають синоніми, займенники, повторення окремих слів, простих і складних речень, виділення абзаців.

У мовленні часто трапляються логічні помилки. Це невиправдані повторення спільнокореневих слів (тавтологія), вживання зайвих слів (плеоназми). Наприклад: *Письменник зобразив образ* (треба змалював); *місяць лютий* (треба лютий), *моя автобіографія* (треба автобіографія). Логічними помилками вважаються неправильна побудова речень з однорідними членами, дієприслівниковими зворотами, порушення структури складних речень тощо.

Логічність властива текстам усіх типів і стилів мовлення. Однак у художньому мовленні логічність має певні особливості, оскільки вона підпорядкована основному — змалюванню художнього образу. Тут можуть зустрітися порушення логічності, наприклад: *Бісова ніч... Голову з пліч буря зрива* (П. Воронько.). Ці порушення розглядаються як певні художні засоби, стилістичні прийоми. Але алогізми, що зустрічаються в художніх творах, не повинні порушувати логічності мовлення, бо закони логіки мислення єдині для всіх типів і стилів мовлення. Логічність мовлення залежить від способу мислення, рівня знань, життєвого досвіду людини.

2. Складіть план статті "Доречність мовлення" [2: 132-135] із посібника Н.Бабич. Перекажіть тему за складеним планом.

3. Користуючись схемою 1.Зв'язок мовлення з немовними структурами (тема 4), поясніть характер зв'язків: логічність мовлення – дійсність, логічність мовлення – мислення, впливовість мовлення – доступність мовлення, доречність мовлення – умови спілкування. Прочитайте визначення поняття "дієвість мовлення", запропоноване Г.Сагач [6: 324]. Чи можна назвати терміни "дієвість мовлення" і "впливовість мовлення" абсолютними синонімами?

Практична частина

1. Виконайте вправи з підручника М.Пентилюк [5].

Вправа 1. Поясніть, чому у наведених словосполученнях немає логічності. Від чого це залежить? Виправте помилки.

Дуже синюватий, зовсім лисий, трохи чистісінький, надзвичайно злющий, забагато добрий, сильно смугастий, дуже далеченько, надто зеленуватий, білувата синява, цукрова сіль, солодкувата кислота.

Вправа 2. Знайдіть у реченнях порушення логічності. Відредагуйте речення і аргументуйте виправлення.

1. Кожний герой має свої індивідуальні риси. 2. У мовленні він уживав місцеві слова і діалектизми. 3. Шевченко подружився з друзями. 4. Він почав займатися малюванням і намалював багато картин. 5. Він людина передових і прогресивних поглядів. 6. Ще зовсім молодими юнаками пішли вони на заробітки. 7. У січні місяці багато здібний і перспективний на майбутнє спортсмен. 10. В українській мові вимова не збігається з написанням.

Вправа 3. Знайдіть порушення логічності у наведених нижче реченнях, виправте помилки і запишіть речення.

1. Ми радіємо і гордимося успіхами наших спортсменів. 2. Погода була холодна, сіра і пасмурна. 3. Роман чекав ранку і коли всі прокинуться. 4. У святкуванні ювілею письменника взяли участь учні і молодь. 5. Шевченко писав вірші, поеми, повісті і прозу. 6. У селі побудовано не тільки нову школу, а також лікарню і бібліотеку. 7. Мене не тільки цікавлять тварини, але і собаки. 8. Ці квіти пахнуть ніжно, але не різко. 9. Ти маєш свою власну бібліотеку? 10. У святковий вечір багато людей було на площах, бульварах, вулицях, провулках релігійних свят. 8. На вулиці було чути крик дитячих голосів.

2. Напишіть твір-мініатюру за одним із прислів'їв. Прослідкуйте за тим, щоб Ваш текст мав вступну частину, основну частину (з аргументацією) та висновки:

- Від теплого слова і лід розмерзає.
- Не бійся розумного ворога, бійся дурного приятеля.
- Кожен край має свій звичай.
- Не бажай синові багатства, а бажай розуму.

3. Прочитайте виразно тексти. Знайдіть "дане" і "нове". Як правильний порядок речень (логічність) використано при написанні фольклорних творів? Визначте їх основну думку і жанр.

ЛІНИВІ МРІЇ

Ішов бідний чоловік полем, побачив під кущем зайця та й думає: "А що, як я вб'ю цього зайця, продам і куплю собі свинку. А свинка виросте та й приведе дванадцятеро поросят. Коли ж поросята виростуть та приведуть кожне по дванадцятеро, тоді я продам їх та куплю теличку, а теличка виросте та приведе бичка, а потім ще бичка, а бички стануть волами. Попродам я волів та поставлю хату, оженюся і буде в мене два сини. Сини робитимуть, а я тільки буду порядкувати... Ні, не так треба робити, а ось так!"

Та так дуже гукнув "Ось так!", що заєць злякався і втік. Утекли із зайцем і хата, і сини, і все добро.

ЯК МУЖИК ГУСЕЙ ДІЛИВ

У одного мужика не стало хліба. От він надумався піти до пана попрохати. Та коли ж іти просити, треба щось на гостинець понести! Піймав мужик гуску, сказав жінці спекти та й поніс у двір. Пан поговорив з мужиком, прийняв гуску та й каже:

— Спасибі тобі, чоловіче! Тільки як же ми поділимось тією гускою, у нас же сім'я чималенька! А мужик одказує:

— Не клопочіться, пане; ось я розділю!

Узяв ножика, одрізав голову, дає панові, примовляючи:

— Ви, пане, всьому голова, то вам – голову! Потім одрізав шийку, дав пані і сказав:

— Ви, пані, найближчі до пана, до голови всьому дому, маєте й голосок любий до розмовоньки з усією сім'єю, то вам – шийка з горляночкою.

Потім одрізав лапки і каже синам пановим:

— Вам ніжки, топтати батьківські доріжки. А далі дав панночкам крильця і сказав:

— Ви незабаром повилітаєте з дому, то вам – крильця. А остаточки собі візьму!

Засміявся пан і дав мужикові хліба й грошей.

Почув багатий мужик, що пан за гуску дав мужикові і хліба, й грошей, та спік аж п'ятеро гусей і поніс до пана.

— Спасибі, – мовив пан, – тільки як це нам поділитися тими гусьми — нас же всіх шестеро. Я та дружина моя, та два сини, та дві дочки. Як же ми рівно поділимося?

Думав, думав багатий мужик і нічого не придумав.

Послав пан до бідного мужика.

— Ось, – каже, – така й така справа, поділи між нами гусей!

— Добре! – каже бідний мужик і став ділити тих п'ятеро гусей. Дав одну гуску панові з панею і сказав:

— Оце вас буде троє з гускою! Потім дав одну гуску синам:

— Оце, – каже, – й вас буде троє з гускою. Дав і двом дочкам одну гуску.

— І вас, – каже, – буде троє. А собі взяв дві гуски.

— Оце, – каже, – й нас буде троє: я та дві гуски. Отепер уже всім наділено однаково. Усіх по троє!

Пан посміявся і дав бідному мужикові ще грошей і хліба, а багатого прогнав геть.

4. Прочитайте текст із книги Б.Антоненка-Давидовича "Як ми говоримо"[1: 112]. Чи використовується принцип доречності мовлення при доборі українських відповідників до російських слів? Як при цьому враховується контекст?

ЗАЛИЦЯТИСЯ, УПАДАТИ, ДОГЛЯДАТИ, ХОДИТИ

Для українських дієслів залицятися (до когось), упадати (біля когось), доглядати (когось), ходити (коло когось) є російські відповідники ухаживать, смотреть, присматривать. Однак російське дієслово ухаживать може бути відповідником до кожного з наведених українських дієслів, зате не кожне з них відповідає російському ухаживать. Якщо, приміром, цілком природно по-українському звучать фрази: «Ні, ти насамперед скажи, що то за дівчина була, до котрої ти тут залицявся» (І. Франко), – або «Чоловіка стрінула... як ластівка, впадала й покірно лащилася до нього...» (І. Ле), – то ніяк не можна сказати: «Хворий був у тяжкому стані, й тому коло нього треба було ввесь час упадати».

Дієслова залицятись, упадати належать до семантичної групи, об'єднаної поняттям кохання чи симпатії. А коли йдеться про догляд дитини, людини, що опинилася в безпорадному стані, або хворого, там треба вживати дієслів доглядати, ходити: «А Оришка – стара вже, нездужала, – тільки й того, що доглядає дитину...» (Панас Мирний), «Стара циганка взяла Остапа під свою опіку. Вона ходила коло нього, варила йому зілля» (М.Коцюбинський). Забуваючи про ці слова, в українській мові дехто зрідка вдається до російського ухаживать, нашвидку переробивши його на український кшталт: «Мати вже два тижні хворіє, і, крім мене, нема кому за нею вхажувати»,— замість правильного «нема кому доглядати її» або «нема кому ходити коло неї».

5. Прочитайте текст. Чому промова адвоката мала такий вплив на суддів? Які ораторські здібності можна взяти за приклад?

СИЛА ПЛЕВАКО

Старенька вкрала бляшаний чайник, вартістю дешевше п'ятдесяти копійок. Вона... підлягала суду присяжних. За нарядом, або так, з примхи, захисником старенької виступив Плевако. Прокурор вирішив завчасно паралізувати вплив захисної промови Плевако й сам висловив усе, що можна було сказати на захист старенької: бідна старенька, тяжкі злидні, крадіжка незначна, підсудна викликає не обурення, а лише жаль. Але – власність є священною, весь наш громадянський благоустрій тримається на власності, якщо ми дозволимо людям хитати її, тоді країна загине. Встав Плевако:

— Багато лиха, багато випробувань довелося вистраждати Росії за її більш як тисячолітнє існування. Печеніги мордували її, половці, татари, поляки. Дванадесят мов звалилися на неї, захопили Москву. Усе витерпіла, все подолала Росія, лише міцніла й зростала від випробувань. Але тепер, тепер... Старенька вкрала старий чайник ціною у тридцять копійок. Цього Росія вже, звичайно, не витримає, від цього вона загине безповоротно.

Виправдали.

В.Вересаєв

6. Перекладіть текст на українську мову (усно) і прокоментуйте його з погляду логічності, доречності і впливовості. А як би Ви пояснили учневі, що паління – шкідлива і небезпечна звичка?

В рассказе А. П. Чехова «Дома» прокурор окружного суда хочет убедить своего малолетнего сына в том, что таскать табак и курить нехорошо. Не случайно Чехов выбрал в герои именно прокурора, юриста, так сказать, профессионального оратора, специалиста, социальное назначение которого в том и состоит, чтобы уметь убеждать. Отец сначала эмоционально осуждает мальчика: «Я тебя не люблю, и ты мне не сын...» Однако это не действует, не кажется ребенку правомерным или справедливым. Мальчик-то знает точно, что он все-таки сын, и отец его любит – на то он и отец. Тогда прокурор переходит на привычные категории судебной речи, использует логику: «Ты не имеешь права брать табак, который тебе не принадлежит. Каждый человек имеет право пользоваться только своим собственным добром». Все справедливо, но не действует. Отец обращается к медицинской стороне вопроса: «Особенно же вредно курить таким маленьким, как ты. У тебя грудь слабая...» Наконец, переводит разговор в морально-психологический план и т. п. Не действует, хотя все логически безупречно, сказано совершенно понятно, доступным, казалось бы, языком. И тут уже было отчаявшийся родитель вдруг понимает: «Чтобы овладеть его вниманием и сознанием, недостаточно подтасовываться под его язык, но нужно также уметь и мыслить на его манер». После этого приходит верное решение: «Слушай, – начал он... – В некотором царстве, в некотором государстве жил-был себе старый, престарый царь... У старого царя был единственный сын, который курил. От курения царевич умер. Дряхлый и болезненный старик остался без всякой помощи». На Сережу вся сказка произвела сильное впечатление. Он вздрогнул и сказал упавшим голосом: «Не буду я больше курить...».

Б.Головін

Література

1. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. – К.: Либідь, 1991.
2. Бабич Н. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990.
3. Ганич Д., Олейник И. Русско-украинский и украинско-русский словарь. – К.,1990.

4. Головин Б. Основы культуры речи: Учеб. для вузов по спец. “Рус. яз. и лит.”. – М.: Высш. шк., 1988.
5. Пентилюк М. Культура мови і стилістика: Пробний підручник для гімназій гуман. профілю. – К.: Вежа, 1994.
6. Сагач Г. Золотослів: Навч. посібник для середніх і вищих навчальних закладів. – К.: Райдуга, 1993.

9. ВИРАЗНІСТЬ ЯК ОЗНАКА КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ. ТЕХНІЧНІ ПОКАЗНИКИ ВИРАЗНОГО МОВЛЕННЯ І ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ. ДИХАННЯ І ГОЛОС

Мета: з’ясувати суть понять “виразність мовлення”, “виражальні засоби художнього мовлення”, “виражальні засоби звукового мовлення”; навчитися керувати диханням у процесі виразного читання; розвивати природні властивості голосу, а також його звучність, політність; усвідомити значення тренувальних вправ на розвиток голосу і постановку правильного дихання для формування риторичної особистості майбутнього вчителя.

Обґрунтування. При вивченні даної теми особливу увагу слід приділити виконанню тренувальних вправ з техніки мовлення, без яких неможливо подолати недоліки виразного читання й мовлення. Студенти повинні свідомо поставитися до виконання вправ для голосу й дихання, інакше викладач не зможе досягти поставленої мети. На занятті доцільно ознайомити студентів із деякими знаками партитури, що підготує їх до подальшого етапу роботи над текстом. Пропонована схема узагальнює і систематизує досить складний і об’ємний теоретичний матеріал з теми “Виразність мовлення” і дозволяє студентам побачити структуру виразності як однієї з комунікативних ознак.

Теоретична частина

1. Уважно вивчивши схему, розкажіть про виразність мовлення і поясніть, як вона пов’язана з іншими комунікативними ознаками.

Схема 1. Виразність мовлення

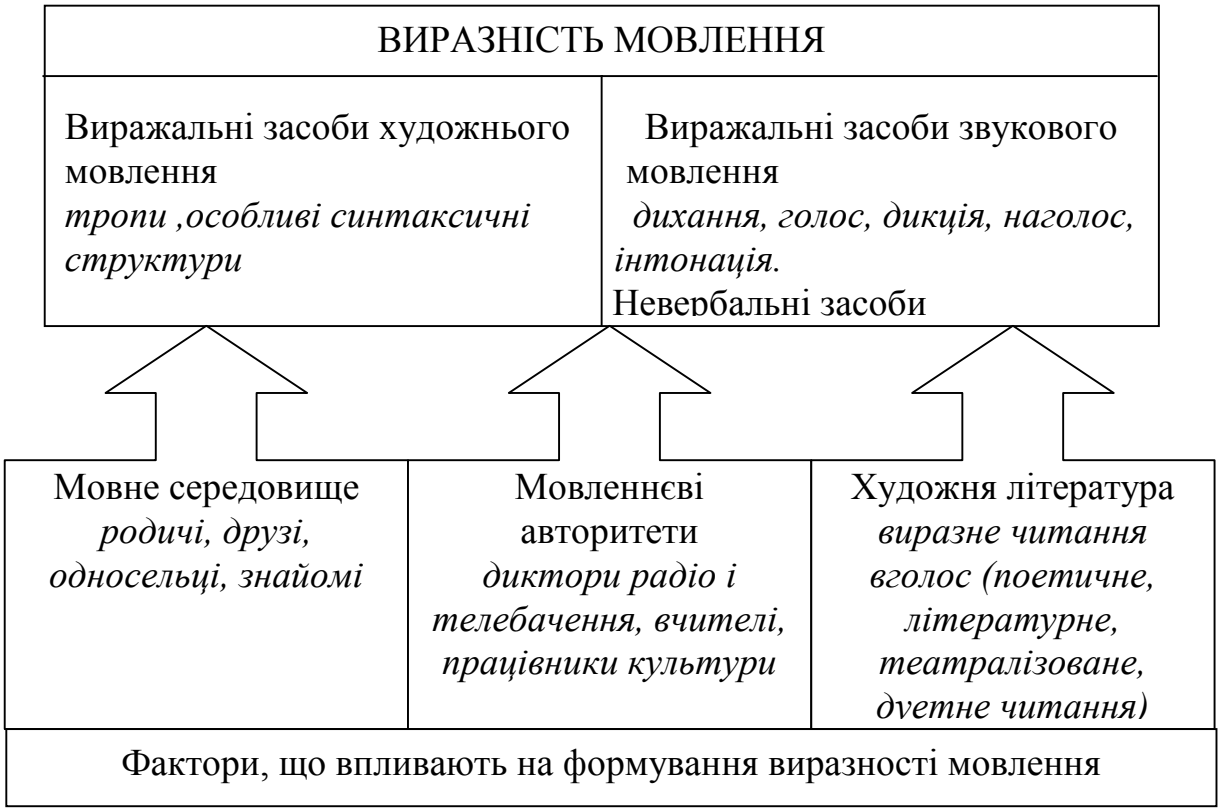

2. Прочитайте уважно віршований текст. Про які технічні показники виразного мовлення й виразного читання йдеться? Перекажіть своїми словами вимоги автора до виражальних засобів звукового мовлення.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ ВГОЛОС
(Переклад з рос. Н.Д. Бабич[4: 293])

Запам'ятай, що перш аніж в слові почати вправлятись,
треба клітку грудну розширити злегка й при цьому
низ живота підібрати для опори диханню й звукові.
Плечі в час дихання бути повинні в спокої, без руху.
Кожен вірша рядок на однім видиху промовляй
і простеж, аби груди не стискались під час мовлення,

бо при видиху рухається лише діафрагма.
Рядочок читати скінчивши, не поспішай з переходом
до наступного:
витримай паузу коротку у темпі вірша й одночасно
добери частку повітря, та лише користуючись
диханням нижнім,
стримай повітря на мить і тільки тоді вже
читання продовжуй.
Стеж чутливо, щоб кожнеє слово почуте було:
пам'ятай про дикцію ясну і чистоту звуків приголосних;
рот не лінуйсь відкривати, щоб для голосу
вільним був шлях;
голосу звук не глуши придиховим тьмяним відтінком —
голос і в тихім звучанні повинен зберігати металевість.
Перш ніж вправлятися в темпі, висоті й силі,
до уваги слід взяти рівність, стійкість звуку:
слухай уважно, щоб голос ніде не тремтів і не колихався,
видих веди економно — з розрахунку на цілий рядок.
Зібраність, дзвінкість, злетність, стійкість, повільність і
плавність —
ось що слухом уважним спочатку у вправах здобудь.
А. Прянішніков

3. Прочитайте теоретичний матеріал, запропонований Г.А.Олійником [3: 14-16]. Законспектуйте його за планом:

- Елементи техніки мовлення.
- Роль правильного дихання у процесі виразного мовлення і читання.
- Природне і кероване дихання.
- Типи природного дихання.
- Важливість знання основ техніки мовлення у процесі формування риторичної особистості майбутнього вчителя.

ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ ЯК НЕОБХІДНА ПЕРЕДУМОВА СЛОВЕСНОЇ ДІЇ

Оволодіти основами теорії і практики виразного читання або досягти високого результату словесної дії, тобто емоційного впливу на слухачів під час читання, мовлення, є професійним обов'язком кожного вчителя. Проте високому результату словесної дії мають передувати добрі знання техніки мовлення. Можна досконало знати положення виразного читання, але якщо не мати відповідно підготовленого, розвиненого мовленнєвого механізму, то високих результатів словесної дії не досягти. Справді, не можна вплинути на слухачів мовленням, у якому явно чуються певні вади: нечітко, неправильно вимовляються окремі звуки, слова, вирази або надто різкий, подразливий або глухуватий хриплий голос, який перетинається частим невиправданим диханням.

Отже, майстерність мовлення, безпосередність словесної дії вимагають від читця, мовця не тільки знань теорії і методики, навичок і умінь виразного читання, а й добре виробленої техніки мовлення — комплексу теоретично-практичних основ вимови (досконале володіння мовним апаратом, уміння правильно користуватися в педагогічних, навчально-виховних цілях мовою і мовленням).

Техніка мовлення складається з таких елементів:

1) дихання — фізіологічної основи мовлення; 2) голосу — головного інструмента читця; 3) дикції — чіткого вимовляння звуків, слів, виразів; 4) орфоепії— правильної літературної вимови.

Без глибокого знання, практичного засвоєння елементів техніки мовлення не можна досягти виразності читання. Зупинимося на розгляді цих елементів.

ДИХАННЯ

Основу розвитку техніки мовлення створює правильна постановка дихання, яка здійснюється завдяки вправам дихального апарату.

Від правильного дихання залежить сила і рівномірність звучання мови, а також зміст і краса мовлення взагалі. Адже дихання безпосередньо пов'язане з паузами, а паузи диктуються змістом і в зв'язку з цим членують потік мовлення на мовні такти. Часте набирання повітря під час читання створює нічим не виправдані паузи, а це в свою чергу впливає на красу мовлення. Дихання з широкими інтервалами позбавляє читця можливості робити необхідні за змістом паузи і врешті призводить до монотонного мовлення. Отже, дихання може відіграти відповідну роль у процесі читання лише за тієї умови, коли читець правильно ним керуватиме.

Диханням треба досконало володіти, раціонально використовувати його в процесі мовлення. Звичайний природний, некерований процес дихання складається з трьох моментів, які ритмічно повторюються: вдихання, видихання і паузи (стану спокою, відпочинку м'язів). Звичайне природне дихання не потребує свідомої уваги, бо відбувається поза мовленням. Тому вдих і видих його плавні, спокійні і майже однакові за тривалістю: зразу після вдиху йде пасивне й мимовільне видихання, а після нього — невеличка пауза і знову вдих і т. д.

У керованого дихання процес зовсім інший. Вдихання, видихання і паузи підпорядковані волі читця. Логічна й емоційна сторони мовлення потребують від мовця певної організації цього процесу: швидкого вдихання і повільного видихання, уміння керувати витратою повітря.

Природне дихання здійснюється не в усіх однаково. Це залежить від того, які саме м'язи органів дихання беруть найактивнішу участь у роботі дихального апарату. У цьому зв'язку його поділяють на чотири типи: ключичний (високий, плечовий), грудний (середній, реберний), діафрагматичний (низький, черевний), комбінований (грудно-черевний). Перші три типи вважаються неправильними, останній — правильним.

Ключичний — це такий тип дихання, за яким повітрям наповнюється лише верхня частина легень. У цьому випадку дихати доводиться частіше, ніж необхідно було б, оскільки в легені поступає мала кількість повітря. Цей тип розрізняти можна за такими ознаками: при вдиханні підіймаються вгору плечі, лопатки і ключиці.

Грудний — це такий тип дихання, за яким повітрям заповнюється лише середня частина легень. На відміну від першого, за таким диханням в легені поступає значно більша кількість повітря, проте ще недостатня, щоб заповнити і верхню, і нижню частини. Тому цей тип дихання також вважається неправильним. Його ознаки: грудна клітка розширюється, а живіт втягується.

Діафрагматичний — це такий тип дихання, за яким повітрям наповнюється переважно нижня частина легень. Таке дихання значно краще, ніж ключичне чи грудне, проте також неправильне, бо верхня й середня частини легень залишаються пасивними, погано вентилюються. Ознаки такого дихання: при вдиханні віддимається живіт, бо діафрагма інтенсивно скорочується, осідає і тисне на черевну порожнину. Це найпоширеніший тип дихання серед людей, які працюють фізично.

Найбільше доцільний *комбінований* тип дихання. В процесі такого дихання повітрям наповнюються всі ділянки легень.

4. Багато вчителів через певний час роботи у школі скаржаться на проблеми з диханням і порушення якостей голосу. Уявіть себе співрозмовником одного з таких учителів. Що Ви могли б порадити колезі, щоб подолати подібні труднощі? Скористайтесь наведеними нижче текстами з навчальних посібників Н.Д.Бабич[1: 164-165] і А.Й.Капської[2: 28-30].

УМОВИ ПРАВИЛЬНОГО ДИХАННЯ ОРАТОРА

1. Вдихати повітря через ніс слід вільно, безшумно.

2. Починати говорити можна тоді, коли в легені взято незначний надлишок повітря, необхідного для виголошення структурно-логічної частини тексту; це позбавить від «позачергового» вдиху, який порушує плавність і ритм мовлення, спричинює уривчастість, поверховість дихання.

3. Не допускати, щоб повітря було витрачене повністю (тобто не допускати повного звільнення легенів від повітря) — це призведе до аритмії, фальцетів та ін. Витрачати повітря слід економно й рівномірно.

Слід скористатися кожною природною зупинкою в мовленні для дозбирування запасу повітря в легені (дозбирування повітря під час природних зупинок здійснюється так званим нижнім диханням; рухається діафрагма, а верхня частина грудної клітки і ребра підняті й нерухомі). Поповнювати запас треба своєчасно і непомітно.

4. Пам'ятати, що від глибини вдиху залежить сила видиху, отже—сила звучання голосу.

5. Вдихати і видихати слід безшумно, непомітно для слухача, адже якісний звук утворюється спокійним струменем повітря, що виходить під час рівномірного вдиху і видиху (тут не йдеться про афективне мовлення).

Таким чином, умови, за яких дихання під час мовлення буде правильним, можуть бути реалізовані систематичним тренуванням. Окрім тренування, необхідно дотримуватися і деяких гігієнічних правил:

а) не слід читати вголос чи промовляти у непровітреному, душному, з надто сухим повітрям приміщенні;

б) дихання залежить і від розміру приміщення, його акустики: сила звука залежить від якості дихання, яка зумовлена активною роботою реберних, діафрагмових і голосових м'язів;

в) оскільки надлишок повітря утруднює утворення звуку, не слід набирати в легені надто багато повітря;

г) поза мусить бути вільною (рівно сидіти, краще— стояти), грудна клітка не стиснута, голова піднята;

д) не можна надмірно підсилювати голос — напружувати голосові зв'язки, бо це вимагатиме напруження і від дихального апарату, що призведе до розладу всього апарату мовлення;

е) не слід без належної паузи переходити від афективного до врівноваженого мовлення — у стані афекту дихання не може бути правильним.

РОБОТА НАД ГОЛОСОМ

Голос — це основне знаряддя роботи вчителя, тому студентам необхідно навчитися працювати над його вдосконаленням. Голос утворюється в результаті роботи голосових зв'язок і дихання й наділений цінними властивостями: природними (сила, висота, тембр, діапазон) і набутими (темп, політ, звучність). Щоб розвинути голос, треба виявити кращі його якості, вдосконалити ті, що виражені неяскраво і застосовувати їх у процесі читання або мовлення.

Кращі якості голосу формуємо, спираючись на розвинене дихання, одночасно стежимо за роботою артикуляційного апарату. Особливу увагу звертаємо на звучання голосу в різних регістрах діапазону (низькому, середньому, високому). Кожному студентові слід виявити свій «центр голосу» (середній регістр), коли з'являється відчуття приємності, легкості, невимушеності у звучанні.

Сила голосу регулюється довільно. Вона залежить в основному від напруження мовленнєвого апарату і від сили видиху повітря.

Тембр — це природне звукове забарвлення голосу. Він залежить від анатомічної будови мовленнєвого апарату, що створює індивідуальні тембри голосів, помітно відмінних між собою. До речі, ми не прагнемо і не рекомендуємо змінювати тембр голосу для читання. *Висота* голосу—це його тональні можливості. Вона залежить від частоти коливання голосових зв'язок. Ця властивість голосу відіграє суттєву роль у роботі читця, оскільки кожен текст має свою висоту звучання, що слід обов'язково враховувати при підготовці тексту до читання.

Діапазон— межа людського голосу від найнижчих до найвищих тонів звучання. Він змінюється як з віком, так і в процесі тренування. Чим ширший діапазон голосу, тим цікавіші інтонаційні варіанти читання і мовлення вчителя. Є голоси, багаті від природи. Але треба вміти ними користуватися, берегти їх. Іноді буває, що в усному мовленні голос слухати приємно, а під час читання він звучить не гнучко, на одному рівні, не виражає ні думок, ні емоцій. Такий голос необхідно тренувати.

Ми фіксуємо читання на магнітофонну стрічку, аналізуємо його, зіставляємо, відкриваємо перші успіхи, перші кроки у набутті вміння підпорядковувати свій голос всім тонкощам і багатству творчого задуму автора. Важливо відчути не лише можливість поліпшення голосових властивостей, а й оволодіти методикою такої роботи; навчитися керувати звуком, щоб він підкорявся, на повну силу передавав всі найменші переливи інтонації, її відтінки.

Є ціла низка властивостей, якими студенти оволодівають у процесі навчання, а згодом і самостійно. Це звучність, темп, політ, рухливість голосу, що з'являються в основному в результаті практичної діяльності на групових та лабораторних заняттях.

Звучність (дзвінкість) — це властивість голосу, який звучить гучно й чітко. Цьому сприяє робота резонаторів і мовленнєвого апарату. Така властивість буває потрібною у процесі читання емоційно напруженого тексту, де не стільки потрібна сила голосу, скільки його гучне звучання. Володіти звучністю голосу можна навчитися, це удосконалить інтонаційне багатство при читанні.

Темп — швидкість читання і мовлення. Здається, що варто лише дотримуватися змісту, структури тексту, і темп відповідатиме задуму. Проте це не так просто. Кожна людина володіє відповідним темпоритмом усного мовлення, який переносить і в читання. І буває так, що текст мінорного плану читається в такому темпі, що дуже важко відчути настрій цього твору. Або, навпаки, твір за характером темпераментний, активний, а читається в уповільненому темпі, що призводить до спотворення його ідеї.

Політ голосу — здатність забезпечувати хороше сприймання в будь-якому кінці приміщення.

Уявіть собі, що лектор чи педагог має прекрасний голос, але не вміє ним володіти. Його ледь чують перші ряди, решті доводиться нудьгувати. Це говорить про те, що мовець не вміє посилати на певну відстань голос, не враховує об'єму приміщення. Такій людині необхідно працювати над вмінням подавати слова, звуки, навчитися посилати звук до слухачів.

Роботу над різними властивостями голосу доцільно починати з виявлення його недоліків (вистрілювання звуків чи слів, форсування голосу, монотонність, крикливість, відкриті високі звуки, швидкий темп, приглушеність голосу та ін.). Тому, перш за все, необхідно ліквідувати виявлені недоліки.

Практична частина

1. Виконайте вправи на розвиток керованого дихання, запропоновані Г.А.Олійником[3: 18-21].

ВПРАВИ НА ВИРОБЛЕННЯ ВМІНЬ КЕРУВАТИ РОБОТОЮ ДИХАЛЬНОГО АПАРАТУ

Вправа 1.

Ляжте на спину, долоню лівої руки покладіть на ділянку тіла між грудною кліткою і животом.

1. Зробіть спокійний, плавний, проціджений через активні пружні губи видих на **п-ф.** Видих повинен бути тільки в нормі природних потреб і не раптовий, а плавний, ніби ви дуєте на полум'я, а воно не гасне, тільки відхиляється, щоб не дати розслабитися м'язам.

2. Не поспішайте з видиханням. Витримайте паузу настільки, наскільки цього потребує природний процес дихання.

3. Плавно, спокійно, через ніс вдихніть. Не поспішайте із видиханням. Затримайте на секунду повітря.

4. Видихніть на **п-ф,** але значно довше, ніж на початку вправи. Під час виконання вправи простежте за активним рухом діафрагми. Якщо при вдиханні рука, що лежить на животі, піднімається, а при видиханні опускається, — рух діафрагми активний. Якщо ж піднімання чи опускання руки мало відчутне — рух діафрагми неактивний і його необхідно посилити. Для цього повітря слід не видихнути, а видмухнути на **п-ф** і не зразу, а ривками, ніби гасите кілька свічок (2—3). Такий процес можна повторити декілька разів як першу вправу на закріплення надійного руху діафрагми.

Вправу доцільно проводити протягом кількох тижнів двічі на день, повторюючи 2—3 рази підряд. Після цього можна перейти до вправ стоячи.

Стояти треба рівно, спокійно: м'язів не напружувати, але й не до кінця розслаблювати. Для самоконтролю одну руку необхідно покласти на живіт, другу — на нижні ребра.

Вправа 2.

Станьте рівно, спокійно, м'язів не напружуйте, але й не до кінця розслаблюйте. Для самоконтролю руку покладіть, як у першій вправі.

1. Видих на **п-ф**.

2. Вдих на рахунок (усно) 1—3 за допомогою активного руху м'язів діафрагми, міжреберних м'язів і косих м'язів живота. Під час повторення таких вправ цей рахунок можна збільшити до 5—6.

3. Затримка на секунду.

4. Видих на **п-ф.** Повторіть вправу 3—4 рази.

Вправа 3.

1. Проводиться за зразком попередньої з деякими варіантами.

1. Видих на **п-ф.**

2. Пауза.

3. Вдих на рахунок 1—5.

4. Затримка на рахунок 1—2.

5. Видих на один із звуків **ф, с, ш, р, ж, з, х, ц**. Вправи проводьте 2—3 рази на день протягом кількох тижнів, аж поки не виробиться навик комбінованого (грудно-черевного) дихання. Не забувайте, що видих повинен бути значно довший за вдих.

ВПРАВИ НА СКОРОЧЕННЯ ВДИХУ І ПОДОВЖЕННЯ ВИДИХУ

Проводити 2—3 рази на день протягом місяця, а то й більше. Засвоєння їх залежатиме від індивідуальних здібностей того, хто вправлятиметься. Раніше, ніж розпочати ці вправи, треба перевірити місткість робочого повітря в легенях. Робімо це так:

1. Станьте рівно, глибоко (але надмірно) вдихайте повітря.

2. На одну мить (секунду) затримайте повітря в легенях.

3. Повільно, без поштовхів видихніть повітря на по-секундний рахунок «раз, два, три...» і т. д., аж поки не виникне потреби поповнити його запас.

Дану, звичну для нас кількість робочого повітря, зафіксовану в посекундних цифрах (хай це, наприклад, буде від 1 до 10 чи 12), берете до уваги під час проведення наступних вправ.

Вправа 1, варіант а)

1. Видих на **п-ф.**

2. Пауза.

3. Швидкий вдих на рахунок 1, 2, 3 (в секундах лічити мовчки).

4. Затримка повітря в легенях на рахунок 1, 2.

5. Плавний видих на рахунок від 1 до 10 (лічити мовчки). Тривалість видиху на цифру 10 умовна. За першої вправи вона може бути різною (більшою, меншою). Це залежатиме від місткості робочого повітря в легенях того, хто вправлятиметься.

Варіант б)

1. Видих на **п-ф.**

2. Пауза.

3. Швидкий вдих на рахунок 1, 2 (лічити вголос).

4. Затримка повітря на «раз» (1 секунда).

5. Видих на рахунок від 1 до 10 (лічити голосно і виразно).

Варіант в)

1. Видих на **п-ф.**

2. Пауза.

3. Швидкий вдих на «раз».

4. Затримка на «раз».

5. Видих на рахунок від 1 до 15. Лічити голосно й виразно.

Засвоюючи вправи у певній послідовності, рахунок треба збільшувати до 20-ти, 25-ти, 30-ти. Проте лічити слід не понад силу, задихаючись, і не прискорювати темпу. Подовжувати видих після числа 30 немає потреби.

Можна використати ще й такий варіант цієї вправи (за винятком осіб, що мають мовні вади).

Замість вимови цифр вимовляйте чітко й виразно алфавіт—**а, б, в, г, д** і т. д. Така вправа сприятиме водночас й виробленню чіткої дикції.

ВПРАВИ НА КЕРОВАНЕ ДИХАННЯ В ПРОЦЕСІ МОВЛЕННЯ

Ці вправи проводяться за схемою попередніх. Різниця лише в тому, що в процесі видиху не лічимо, а вимовляємо слова тексту.

Вправа 1.

Після видиху на **п-ф,** вдиху і затримки на «раз» читайте прислів'я на одному видиху. Потім знову вдихніть, затримайте повітря і читайте наступне прислів'я.

а) Що посієш, те й пожнеш.
Чесне діло роби сміло.
Бджола мала, а й та працює.
Багато снігу — багато хліба.
Чия відвага, того й перевага.
Про добре діло говори сміло.
Не спіши язиком, квапся ділом;

б) Де господар добре робить, там і поле добре родить.
Чого сам собі не зичиш, того і другому не жадай.
Як у травні дощ надворі, то восени хліб у коморі.
Улесливий приятель схожий на кішку: спереду ласкає, а ззаду кусає.
Великий рости, щасливий будь, себе не хвали, другого не гудь.
Скільки не думай, а робити треба, бо думка ледача, а робота швидка.
Лучче на своїй стороні кістьми лягти, ніж на чужині слави натягти.

У разі нестачі повітря на вимову цілого прислів'я можна швидко, непомітно, за допомогою діафрагми добрати повітря. В кінці кожного прислів'я робити повноцінний вдих.

2. Прочитайте рекомендації щодо виконання вправ на розвиток голосу[там само: 26-27]. Врахуйте поради автора при вивченні особливостей свого голосу.

ВПРАВИ НА РОЗВИТОК ГОЛОСУ

Процес постановки голосу складний і трудомісткий. Він потребує тривалої індивідуальної роботи під керівництвом досвідченого спеціаліста. Учитель таких можливостей не має. Над розвитком голосу йому необхідна працювати самому. Щоб не допускати прикрих помилок у процесі виконання вправ, бажано врахувати такі зауваження:

1. Насамперед вивчити власний голос, добре його пізнати, що дасть можливість з'ясувати, якій саме якості голосу приділити більше уваги, яку для цього-краще вибрати вправу. Серед числа вправ і порад вибирати доцільно лише ті, які найнеобхідніші і дають змогу працювати над ними без допомоги спеціаліста.

2. Приступати до вправ лише тоді, коли добре засвоєні основні положення мовного апарату і правильне дихання.

3. Дотримуватися певної поступовості вправ у часі:

З—4 хв. на початку і поступово збільшувати до 10— 12 хв. Проводити їх бажано до сніданку і на свіжому повітрі, якщо ж у приміщенні, то добре провітреному.

4. Перші вправи бажано робити перед дзеркалом з метою одночасного самоконтролю за положенням окремих органів мови.

Вправи допомагають закріпити природне звучання голосу в середньому регістрі, що сприятиме розширенню діапазону за рахунок верхніх і нижніх тонів. У такій же послідовності розвиватиметься сила й рухомість голосу.

Виконувати вправи необхідно послідовно й систематично протягом певного часу, аж поки діапазон голосу не досягне 16, а то й більше півтонів добре вироблених розмовних нот і легко піддаватиметься руховим змінам.

Перш ніж розпочати виконувати вправи, слід перевірити свій обсяг розмовного голосу в півтонах, особливо визначити природну нижню («дно») і верхню («стеля») ноти, щоб у процесі виконання вправ не допускати напруження, передчасного витискування високих чи низьких нот.

Орієнтиром для визначення і закріплення примарного тону (ноти чистого, звучного від природи тону— *Г. О.)* Р. Черкашин радить брати ноти від «до» до «соль» першої октави; для низьких голосів тон ближчий до «до»; для середніх — до «мі»; для високих «соль» або навіть дещо вище.

Черкашин Р. Художнє читання: Техніка і логіка мови. – К., 1955. – С.56

3. Виконайте вправу, запропоновану Н.Д.Бабич[1: 171].

Промовте фрази “Добрий день!”, “Будьте здорові”, “Як себе почуваєте?”, “Сьогодні почнуться заняття”, змінюючи їх мелодику (відхиляючи голос вгору, вниз, встановлюючи його на середньому регістрі, а потім у зворотному напрямку.

4. Орієнтуючись на знаки партитури тексту, прочитайте уривок з твору Яреми Гояна “Сповідь перед матір’ю”:

- Використайте мелодії злету і спаду (підвищення і пониження голосу), позначені стрілками після слів, у яких змінено мелодії.

Станемо на коліна перед Матір’ю-Україною↑ і помолимось, як Матері↓ Божій.
Станемо на коліна перед Матір’ю↑ і душею засвітимось праведно↓, як на сповіді.
Станемо на коліна перед Україною↑ — і виростемо духом аж до небес↓.
Є на світі одна Україна↑, як тільки одна є в нас мати↑, і їй наша найсвятіша, дитинна любов↓!

- Уповільніть та прискорте темп читання, виявивши гнучкість голосу (уповільнення темпу позначено пунктирною лінією, прискорення – штриховою).

Станемо на коліна перед Матір'ю-Україною і помолимось, як Матері Божій.
Станемо на коліна перед Матір'ю і душею засвітимось праведно, як на сповіді.
Станемо на коліна перед Україною — і виростемо духом аж до небес.
Є на світі одна Україна, як тільки одна є в нас мати, і їй наша найсвятіша, дитинна любов!

- Прочитайте уривок, змінюючи силу голосу (слідкуйте за вказівками у дужках перед реченнями).

(Голосно) *Станемо на коліна перед Матір'ю-Україною і помолимось, як Матері Божій.*
(Тихіше) *Станемо на коліна перед Матір'ю і душею засвітимось праведно, як на сповіді.*
(Так само) *Станемо на коліна перед Україною — і виростемо духом аж до небес.*
(Голосно) *Є на світі одна Україна,* (тихіше) *як тільки одна є в нас мати,* (голосно) *і їй наша найсвятіша, дитинна любов!*

- Прочитайте кожне речення в запропонованому регістрі. Звертаючись до порад Р.Черкашина, визначте природний для Вас тон і запам'ятайте його.

Станемо на коліна перед Матір'ю-Україною і помолимось, як Матері Божій.(Низький регістр).

Станемо на коліна перед Матір'ю і душею засвітимось праведно, як на сповіді. (Середній регістр).

Станемо на коліна перед Україною — і виростемо духом аж до небес. (Середній регістр).

Є на світі одна Україна, як тільки одна є в нас мати, і їй наша найсвятіша, дитинна любов! (Високий регістр).

5. Використовуючи знаки партитури (див. попередню вправу), підготуйте текст для виразного читання (зверніться до наведених нижче поезій або доберіть вірш самі). Запишіть на магнітофонну стрічку своє читання і проаналізуйте властивості голосу (силу, висоту, гнучкість, політність). Чи відчувається у тембрі гугнявість, хриплість, верескливість? Прочитайте вірш вголос для однокурсників і вислухайте їхні висновки та зауваження.

ПЕРША ВЧИТЕЛЬКА

Букварі і читанки, парти в два ряди.
Наша перша вчителька в серці назавжди.
Споришева стежечка, стежечка-мережечка,
що водила нас ще й у перший клас.
Сонце світлі зайчики сипле у шибки.
Кришать крейду пальчики — пишуть палички.
Добре нам читається — вчителька всміхається.
А як хтось не зна — хмуриться вона.
Скільки розгадали ми з нею загадок,
Скільки прочитали ми віршів і казок.
Стороною рідною дниною погідною
йшли через покіс у багряний ліс.
Наша перша вчителька інших научa.
Букварі і читанки їм вона вруча.
Споришева стежечка, стежечка-мережечка
інших перший раз повела у клас.

Т. Коломієць

* * *

Ярославни-княгині чути голос,
Як та чайка-жалібниця,
Стогне вона вранці-рано:
«Полечу, —каже, —зозулею по Дунаю,
Умочу бобровий рукав
У Каялі-ріці,
Обмию князеві криваві рани
На тілі його дужому!»
Плаче-тужить Ярославна
Вранці в Путивлі на валу,
Словами промовляючи:
«О вітре, вітрило!
Чому, господарю, силою вієш?
Чому мечеш ворожі огріли
На крилах своїх легких
Проти воїнів мого милого?
Чи то мало тобі шугати під хмарами,
Кораблі на синім морі гойдаючи?
Чому, господарю, по ковилі срібній
Розсіяв ти мої радощі?»
Плаче-тужить Ярославна
Вранці в Путивлі на валу,
Словами промовляючи:
«О Дніпре-Славуто!
Пробив ти кам'яні гори
Крізь землю Половецьку,
Гойдаєш кораблі Святославові,
До полків несучи Кобякових.
Принеси ж ти, господарю,
До мене мого милого,
А не слала б я сліз йому ревних
На море пораненьку!»
Плаче-тужить Ярославна
Вранці в Путивлі на валу,
Словами промовляючи:
«Сонце світле, трисвітле!
Для всіх ти тепле і красне!
Чому ж, сонце-господарю,
Простерло гаряче своє проміння
На воїнів мого милого
У полі безводному,
Спрагою їм луки посушило,
Тугою сагайдаки скленило!»

Слово о полку Ігоревім

ПІСНЯ ПРО МАТІР

Посіяла людям
літа свої, літечка житом,
Прибрала планету,
послала стежкам споришу,
Навчила дітей,
як на світі по совісті жити,
Зітхнула полегко —
і тихо пішла за межу.
— Куди ж це ви, мамо?! –
сполохано кинулись діти.
— Куди ви, бабусю? — онуки біжать до воріт.
— Та я недалечко...
де сонце лягає спочити.
Пора мені, діти...
А ви вже без мене ростіть.
— Та як же без вас ми?..
Та що ви намислили, мамо?
— А хто нас, бабусю,
у сон поведе у казках?
— А я вам лишаю
всі райдуги із журавлями,
І срібло на травах,
і золото на колосках.
— Не треба нам райдуг,
не треба нам срібла і злота,
Аби тільки ви
нас чекали завжди край воріт.
Та ми переробим
усю вашу вічну роботу, —
Лишайтесь, матусю.
Навіки лишайтесь. Не йдіть.
Вона посміхнулась,
красива і сива, як доля,
Махнула рукою –

злетіли увись рушники.
“Лишайтесь щасливі”, –
і стала замисленим полем
На цілу планету,
на всі покоління й віки.
Б.Олійник

ЛЕОНТОВИЧ

Мамонько, люблю я пісню про зозулю і про гай,—
я прошу тебе, ну, люба,
Леонтовича співай!
Ти ж мені про нього вчора ой же як розповіла! —
про калину й про малину,
Що у лузі розцвіла...
Що в той луг та у лужечок ти біжком і я біжком —
Леонтовича зустрінем над річкою бережком.
П. Тичина

Література

1. Бабич Н. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990.
2. Капська А. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: Навч. посібник.-К.: Вища шк., 1990.
3. Олійник Г. Виразне читання: Основи теорії: Навч. посібник.-К.: Вища шк., 1995.
4. Сагач Г. Золотослів: Навч. посібник для середніх і вищих навчальних закладів. – К.: Райдуга, 1993.

10. ВИРАЗНІСТЬ ЯК ОЗНАКА КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ (ПРОДОВЖЕННЯ).ДИКЦІЯ, НАГОЛОС, ІНТОНАЦІЯ, ПАУЗИ, ТЕМП МОВЛЕННЯ ЯК ТЕХНІЧНІ ПОКАЗНИКИ ВИРАЗНОГО МОВЛЕННЯ І ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ. ПАРТИТУРА ТЕКСТУ

Мета: з'ясувати суть теоретичних понять про дикцію, наголос, інтонацію, паузи й темп мовлення у їхньому зв'язку з іншими технічними показниками та комунікативними ознаками мовлення, розвивати у майбутніх учителів самостійність у процесі роботи над удосконаленням дикції, формувати навички синхронного перекладу з російської мови на українську, навчити студентів розписувати партитуру художніх текстів, призначених для виразного читання.

Обґрунтування. Вивчення даної теми відбувається на основі диференційованого підходу до студентів, які можуть мати різні дикційні відхилення. Практичну спрямованість мають вправи на синхронний переклад та диктування тексту, які суттєво допомагають майбутнім учителям підвищити рівень культури мовлення і сформувати ораторські здібності.

Теоретична частина

1.Ознайомтесь з визначеннями понять "дикція", "наголос", "пауза", "темп мовлення", запропонованими у підручниках та посібниках [1: 173; 3: 29-30, 61-83, 88-93]. Підготуйте тези відповідей на питання:

- Зв'язок між дикцією і орфоепією.
- Фактори впливу на дикцію й орфоепію.
- Типи пауз (синтаксичні, логічні, психологічні, віршові, фізіологічні).
- Тактовий і головний, сильний, середній і слабкий логічні наголоси.
- Роль темпу мовлення у комплексі голосових властивостей.

2. Прочитайте текст, визначте його основну думку [3: 45-46]. Як Г.А.Олійник пояснює роль інтонації адресанта у сприйнятті тексту адресатами?

ІНТОНАЦІЯ ЯК МОВНЕ ЯВИЩЕ НА СЛУХОВОМУ РІВНІ СПРИЙМАННЯ

Кожне осмислення думки, власної або чужої, може бути правильно виражене і так само сприйняте слухачами лише в тому разі, коли читець (мовець) правильно використає всі компоненти мови (системи її звуків, складобудови, словесного наголосу) та інтонації (органічної єдності пауз, логічної та емоційної функції наголосів, мелодики, темпу, ритму й голосового тембру) . Справді, як би не були досконало попередньо складені виступ, бесіда, оповідання тощо, але якщо не буде знайдено для них відповідної інтонації, то робота виявиться марною. Інтонація є загальним засобом актуалізації мовлення, засобом зв'язку з ситуацією спілкування і контекстом висловлення. У ній — серце і розум живого мовлення. З інтонаційним багатством мовлення пов'язані всі положення теорії виразного читання. Вони підпорядковані кінцевій меті — інтонації автора, адекватній його розповіді. Жодне живе мовлення без інтонації неможливе.

3. Виготовте наочність - картку "Знаки партитури тексту", користуючись матеріалами посібника Н.Д.Бабич [1: 200-201].

4. Усне повідомлення за статтею В.Каліш (Підготовка студентів до роботи зі словом // Початкова школа. – №2.-2001. – С.37-41).

Практична частина

1. Виконайте синхронний переклад на українську мову (один студент вголос по-російськи читає, інший - перекладає) уривок з книги І.Андроннікова "Я хочу рассказать вам…"[4: 24-25], доберіть до нього заголовок. Про які виражальні засоби йдеться у тексті?

Статью, роман, пьесу можно сочинять, запершись ото всех. Но разговор без собеседника не получится. И речь в пустой комнате не произнесешь. А если и будешь репетировать ее, то воображая при этом слушателей, ту конкретную аудиторию, перед которой собрался говорить. И все же в момент выступления явятся другие краски, другие слова, иначе построятся фразы — начнется импровизация, без чего живая речь невозможна и что так сильно отличает ее от письменной речи.

Но что же все-таки отличает эту устную импровизацию, в которой воплощены ваши мысли, от речи, вами написанной, излагающей эти же мысли?

Прежде всего — интонация, которая не только ярко выражает отношение говорящего к тому, о чем идет речь, но одним и тем же словам может придать совершенно различные оттенки, бесконечно расширить их смысловую емкость. Вплоть до того, что слово обретет прямо обратный смысл. Скажем, загнал вратарь-«мазила» шайбу в свои ворота, а ему кричат: «Молодец, давай еще! Такого другого нет!» Но раздраженно-ироническая интонация или насмешливо-добродушная переосмысляет эти слова.

Что еще отличает устную речь? Она всегда адресована — обращена к определенной аудитории. И поэтому в принципе представляет собой наилучший и наикратчайший способ выражения мысли в данной конкретной обстановке... Если аудитория перед вами, вам легче построить речь, урок, лекцию. Потому что вы понимаете, кто перед вами сидит... Вам ясно, как и что сказать этой аудитории. А ей легко следить за вашей мыслью, потому что вы приспособляетесь к ней, к аудитории, а не она к вам. Если же вы начнете читать, слушателям придется напрягать внимание, потому что вы адресуетесь уже не к ним, а к некоему воображаемому читателю...

А если вы не владеете к тому же этим сложным искусством (искусством чтения), то и читать будете невыразительно, с однообразными, «усыпляющими» интонациями. Следовательно, если вы стали читать, аудитория слушает уже не живую речь, а механическое воспроизведение написанного.

В устной речи любое слово мы можем подчеркнуть интонацией. И, не меняя порядка слов, сделать ударение на любом слове, изменяя при этом смысл фразы. Можно произнести: «Я сегодня дежурю (а не ты)», «Я сегодня дежурю (а не завтра)»; «Я сегодня дежурю (в кино идти не могу)»;

В письменной речи для этого необходимо поменять порядок, слов в фразе или же каждый раз выделять ударное слово шрифтом...

Этого мало: устная речь сопровождается выразительным жестом. Говоря «да», мы утвердительно киваем головой. «Нет» сопровождается отрицательным «мотанием» головы. А иные слова и не скажешь без помощи жеста. Попробуйте сказать: «Иди туда», не указав пальцем или движением головы, куда именно следует отправляться. Я еще не сказал о мимике, которая подчеркивает и усиливает действие произнесенного слова. Все поведение говорящего человека — паузы в речи, небрежно оброненные фразы, улыбка, смех, удивленные жесты, нахмуренные брови, — все это расширяет емкость звучащего слова, выявляет все новые и новые смысловые резервы, делает речь необычайно доступной, наглядной, выразительной, эмоциональной.

1. Продиктуйте однокурсникам текст для перевірки орфографічного та пунктуаційного рівнів грамотності. Слідкуйте при цьому за голосом, диханням, дикцією, інтонацією, темпом мовлення. Диктант передбачає самоперевірку.

ПЕЧАТКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Одного разу, ще коли на тому місці, де тепер Київ, були ліси і поля, прийшли туди три рідні брати — Кий, Щек і Хорив. З ними теж була їхня сестричка Либідь. Стали вони над Дніпром, і найстарший — Кий — сказав:

— Ось тут заложимо оселю для себе і для тих купців, що сюди будуть приїжджати.

Вони вирубали ліс і побудували перші хати. А те забудоване місце обвели ровом і обгородили гострокіллям; назвали цю оселю — город Київ, тобто Києве місто. Ця оселя щораз більшала і багатіла, і з часом побудовано там гарні дома та палати. За якийсь час пізніше переїжджали з півночі па південь човнами по Дніпрі два хоробрі лицарі — Аскольд і Дир. Вони побачили гарне місто над рікою, і воно їм дуже сподобалось. Тому ввійшли до нього і сказали киянам:

— Ми будемо у вас князювати. Будемо вас обороняти перед нападами чужих племен, щоб ви могли спокійно управляти ріллю, торгувати і їздити по Дніпрі, на полудень до Царгорода і на північ до Новгорода. За це ви будете платити нам малу данину.

Жителі Києва радо згодилися на те, і Аскольд та Дир панували як перші українські князі... Свою державу вони поширили на ті всі села і містечка, або городи, що вже тоді постали довкола Києва. Вони зібрали стільки війська, що не тільки могли боронити свою державу перед нападами чужих племен і чужих князів, але й самі йшли з військом на сусідні краї, а навіть аж до грецької столиці — Царгорода.

Так, отже, росла і розвивалась українська держава зі своєю столицею Києвом, що започаткував цю державу.

А.Лотоцький

2. Напишіть три варіанти твору-роздуму, що починаються словами: *Мені сьогодні весело(сумно)...*

Переставляйте фразовий наголос з першого на друге слово, потім з другого на третє. Прослідкуйте, як щоразу змінюється хід Вашого міркування.

3. Користуючись виготовленою Вами карткою “Знаки партитури”, розпишіть партитуру наведених далі текстів. Вмотивуйте розставлені Вами знаки. Виразно прочитайте кожен з текст.

ЖОВТЕ ЛИСТЯ

Вкривається багрянцем клен. Він стоїть на узліссі замріяний, ніби сумує, що надійшов жовтень. Іноді тихо вронить вирізьблений свій лист. А налетить вітер і почне безжально зривати осінню красу зажуреного клена, оголить його і гулятиме серед голого гілля.

А яка ніжна, золота берізка на тлі синюватих ялинок, зеленавих сосен. Вона спустила свої віти і теж журиться, що скоро прийдуть холоди.

Деякі квіточки ще не хочуть здаватися, поспішають доцвісти, поки перші морози не вдарять по них. Але й ці останні квіти теж ніби насторожено зажурені.

Високо вгорі дзвінким передзвоном курличуть трикутники журавлів. Прямують на південь, поспішають. Десь перегукуються вгорі над ними і дикі гуси. На півночі вже холодно їм.

На піщаних косах річок жирують і північні качки, цілими величезними табунами. Вони дуже сторожкі і близько не підпускають мисливців.

ЗИМА ЙДЕ

Усі дерева вже простягли вгору, до сизого неба, оголені віти. Тільки ялинки й сосни стоять зелені, та дуб не скинув свого вбрання. Листя його лише пожовкло, потемніло. І здалеку здається, що то стоїть могутній воїн, закований у бронзу. Налетить вітер, задзвенить своїм бронзовим листям могутній дуб, але не схилиться і перед бурею...

Іду лісом, ніби ступаю по золотому килиму.

Ось тихо, мов малесенький прозорий білий метелик, сіла на рукав перша сніжинка. А ось і друга, третя. Химерні вони на вигляд, ці снігові зірочки. Здається, їх вирізьбив талановитий майстер. Ось затанцювало їх у повітрі більше, посипались густіше, засипаючи білим килимом землю, опале листя, гілля дерев. Прийшла зима.

О.Копиленко

ЧЕСНА БІДНІСТЬ

Хто чесних злиднів між людьми
Соромиться та інше все,
Той жалю гідний, кажем ми,
Раб, боягуз та інше все.
Але заждіть, Але заждіть,
Зважайте не на плаття.
Трудом хто чесним хоче жить,
Того зову я знаттю.
Король лакеєві устиг
Надати сан почесний,
Але нікого він не міг
Призначить просто чесним.
Але заждіть, але заждіть
На нагороди й інше все,
Й на лестощі не замінить нам
Розум, честь та інше все.
Та прийде час, по всій землі
Для розуму і честі
Великі люди і малі
Дадуть місця почесні.
Отож заждіть, отож заждіть,
Вам можу те сказать я,
Настане та щаслива мить —
Всі люди стануть браття!

Роберт Бернс

ІНКРУСТАЦІЇ

Я вам цей борг ніколи не залишу.
Ви й так уже, як прокляті, в боргах.

Віддайте мені дощ. Віддайте мені тишу.
Віддайте мені ліс і річечку в лугах.

Віддайте мені сад і зірку вечорову.
І в полі сіяча, і вдячну щедрість нив.

Віддайте мені все. Віддайте мені мову,
якою мій народ мене благословив.

* * *

Загидили ліси і землю занедбали.
Поставили АЕС в верхів'ї трьох річок.

То хто ж ви є, злочинці, канібали?!
Ударив чорний дзвін. І досить балачок.

В яких лісах іще ви забарложені?
Що яничари ще занапастять?

І мертві, і живі, і ненароджені
нікого з вас довіку не простять!

* * *

Мене дивує, що в дитинстві
мене нічого не дивувало.
Ходив гарбуз до городу.
На яблуні сиділа Жар-птиця.
Під вікном у нас на травичці
жабка, мишка і півник жили в рукавичці,
А тепер — якийсь листочок осінній,
і вже стоїш в потрясінні.

Тепер Жар-птиці не буває.
Жар-птиця будень убиває.
Людина знівельована юрбою.
Заснути. Все забуть. Прокинутись собою.

Стоять озера в пригорщах долин.
Луги цвітуть у придорожній смузі.
І царственний цибатий чорногуз
поважно ходить в ранній кукурудзі.

Дівча козу на витопі пасе.
Машини мчать, баранки крутять аси.
Малина спіє... І на все, на все
лягає пил чорнобильської траси.

* * *

Які слова страхітливі — дволикість,
дворушництво, двозначність, двоєдушність!
Двомовність— як роздвоєне жало.
Віки духовної руйнації.
Змія вжалила серце нації.

Л.Костенко

5. Прочитайте кожну із скоромовок, швидкомовок, спотиканок тричі: спочатку повільно, потім у середньому темпі і, нарешті, швидко. З якими артикуляційними труднощами Ви зустрілися?

СКОРОМОВКИ

ЧУЧЕЛО
Чом грачиха,
Чом грачата
Почали
Чимдуж
Кричати?
Чиєсь
Чудне
Чучело
Очам
Надокучило!

СКОРО МОВЛЮ СКОРОМОВКУ
Скоро,
Скоро
Мовить
Ганка
Скоромовки-Спотиканки.
Слово
В слово
Слава
Ловко,
Скоро мовить скоромовки.

ТАЧКА ТА ЧОВЕН

Чубатий
Качур
Кряче
Качці:
—Ти чудо
Бачила
Чи ні?
До річки
Човен
Мчав
На тачці,
По річці —
Тачка
На човні!

Грицько Бойко

СПОТИКАНКИ

Вередували вереднички, що не зварили вареничків; не вередуйте, вередниченьки, — ось поваряться варениченьки.

Прилетіли горобці, говорили про крупці; не про крупці, не про покрупицю, а про крупник та про покруп'ячко.

Ануте швидко скажіть тричі поспіль:

«— Сестрице, чи ткачі тчуть, чи не тчуть?

— Чуть-чуть тчуть, ледь човники волочуть, бо їсти й чуть-чуть не чуть!

— Нехай ще чуть-чуть потчуть, бо вже чуть, що перепічки печуть!»

ПОЛТАВСЬКІ ШВИДКОМОВКИ

Ануте скажіть швидко, тричі, не збившись: — Наш перепел підподьомкає: підподьом, підподьом! Та ще не випідподьомкався. Або оце: Пророкував пророк про пророчі речі; трохи недопророкував, а трохи перепророкував. Шито ковпак, та не по-ковпаківському. Пішов Прокіп, кипів окріп; як і при Прокопі кипів окріп, так і без Прокопа кипів окріп.

Олена Пчілка

Література

1. Бабич Н. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990.
2. Капська А. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: Навч. посібник.-К.: Вища шк., 1990.
3. Олійник Г. Виразне читання: Основи теорії: Навч. посібник.-К.: Вища шк., 1995.
4. Развивайте дар слова.: Пособие для учащихся. Сост. Т.Ладыженская и Т.Зепалова.-М.: Просвещение, 1977.

11. ПУБЛІЧНИЙ ВИСТУП І УМОВИ ЙОГО УСПІШНОСТІ

Мета: за допомогою виражальних засобів звукового мовлення формувати навички виразного мовлення студентів, вільного володіння засобами літературної мови, невербальними засобами комунікації; готувати майбутніх вчителів до публічних промов перед аудиторією.

Обґрунтування. Окрім вправ, використаних на занятті, відмітимо позитивну роль педагогічної гри у вузівському навчально-виховному процесі взагалі і у процесі формування культури мовлення майбутніх учителів початкових класів зокрема. Метод цей постає у новому ракурсі – не просто як розвага у педагогічній співтворчості викладача і студентів, що є, на думку М. Львова, "фактором підвищення інтересу до мови"[3: 34], а й як "притаманний людині засіб, що моделює реальність" [там само: 61], допомагаючи сформувати мовленнєву особистість майбутнього педагога. Особливо доцільно застосовувати рольові педагогічні ігри на практичному занятті з курсу ОКТМ, присвяченому підготовці публічного виступу студентів. "Рольова гра розвиває у студентів аналітичні здібності, виробляє вміння застосовувати в комплексі набуті знання з питань виконавсько-мовленнєвої діяльності", – зазначає А. Капська [2: 72] і вказує на ще один позитивний аспект гри як активного методу навчання студентів майстерності слова – колективність. Колективний характер гри "забезпечує психологічні, моральні та інтелектуальні зв'язки студентів з педагогом та між собою". Після вивчення попередніх тем курсу перейти до проведення ігор на заняттях з курсу ОКТМ цілком органічно, оскільки студенти до цього підготовлені.

Теоретична частина

1. Прочитайте теоретичний матеріал до теми "Мистецтво публічного виступу"[8: 405-410] і перекажіть його за таким планом:

- Етапи підготовки до публічного виступу.
- Композиція виступу.
- Вимоги до мовлення оповідача.
- Умови успішності виступів: мовлення оратора; подолання страху перед аудиторією та зв'язок зі слухачами; використання голосу, жестів, міміки.

2. Прочитайте текст. Які жартівливі поради автора ораторові Ви вважаєте доречними? Чого треба уникати промовцю, щоб не справити враження обмеженої людини?

ПОРАДИ ПРОМОВЦЮ

Виступ починається не зі слів, а з жестів.

Надзвичайно важливо, якими рухами ви розкладете перед собою папірці, витягнете окуляри, відкинете з лоба пасмо волосся. Прийнятні лише такі рухи, які не видадуть, що у вас тремтять руки або по спині стікає піт. Не радимо навалюватися ліктями на край трибуни — можуть подумати, що ви не тримаєтесь на ногах. Рекомендується все, що свідчить про те, що ви і трибуна — не два автономних механізми, а єдине ціле, певний трибунотавр. Тому має сенс зняти з руки й покласти на пюпітр трибуни годинник: створюється враження, начебто ви лише переклали їх з однієї ділянки тіла на іншу.

Не слід виступати без папірця, говорити цікаво, і — особливо важливо! —дотепно. Така промова може образити того, хто завжди говорить серйозно і лише по завчасно написаному. Ідеальну золоту середину намацали тут деякі оратори в окулярах: першу частину фрази вони вимовляють, витріщившись крізь окуляри у свої записи, а другу — знявши окуляри і дивлячись у зал. Уявляєте, скільки разів доводиться їм класти на носа й знімати окуляри? Сам Чарлі Чаплін не наздогнав би їх. Через ці маніпуляції з окулярами неможливо вловити, про що йдеться, зате у слухачів створюється таке п'янке відчуття діяльності, що коли виникає потреба в енергійному керівникові, ораторів в окулярах згадують у першу чергу. Ораторам, які не мають окулярів, пропонується такий рецепт: час від часу, пробігши очима текст наступної фрази, підвести очі на зал, задумливо зморщити лоба й вимовити цю фразу як свіжу думку, яка тільки-но прийшла в голову. Однак не забудьте при цьому втикнути палець в кінець фрази, бо якщо, відшукуючи продовження промови, ви надовго замовкнете — весь ефект «свіжої думки» вилетить в трубу.

Нехай зрідка, але іноді все-таки трапляється, що оратор не може раптом знайти одного листочка підготовленої промови, або переконується, що захопив з собою не той текст. Особливо прикро, коли ці відкриття він робить на очах слухачів, які із завмерлими від щастя серцями стежать за тим, як він розгублено нишпорить по кишенях, і все на світі готові віддати, аби цей сеанс продовжувався до безкінечності. Що тут робити? Спокійно розведіть руками і оголосіть, що на зниклому листочку було виписано дуже багато нових і дуже точних даних, які напам'ять могла б відтворити хіба що електронна машина; говорити ж, не оперуючи дуже новими і дуже точними даними, звичайно, не важко, але чи варто?

Якщо біля вас поставили склянку з водою, то відпити можна не більше двох разів. Вже краще обірвати свою промову на півслові і мов нічого не було піти на своє місце, ніж присмоктуватися до склянки. Іноді така несподівана кінцівка може заінтригувати і навіть стурбувати декого, викликати підозру, що вам відомо щось надзвичайно важливе, про що ви, однак, не бажаєте сказати голосно. Якщо ви помічаєте, що публіка вас не слухає, дрімає, нудьгує, однак утримується від голосних розмов між собою,— значить, промова ваша пливе правильним руслом. Інша річ, якщо слухачі галасують, позіхають, не прикриваючи рота, й вигадують різні ігри. У цьому випадку рекомендується обвести поглядом зал і сказати: «З цього приводу, друзі

мої, згадався мені один дуже смішний анекдот». Зал миттєво насторожується, і ви отримуєте можливість закінчити свій виступ, оточений такою щирою увагою, яка й насправді варта вдячності. Якщо ж вам потім дорікнуть, куди ж, мовляв, зник той анекдот, то ви холоднокровне поясніть, що анекдот ви тільки згадали, але зовсім не обіцяли розповісти. Головне: трибуну слід залишати з упевненістю, що ви не бовкнули щось таке, чого говорити було не треба. Цю впевненість не можна змішувати з відчуттям того, що було сказане усе, про що слід було сказати. Якщо вдуматися, то ці два почуття розділяє безодня.

В. Жилінскайте[6]

3. Прочитайте текст і визначте його основну думку. Простежте, які жести характерні для Вас у таких ситуаціях: під час виступу на занятті; під час слухання виступів Ваших однокурсників, викладачів; під час невимушеної розмови у колі родини, друзів? Чи всі ці жести є естетичними? Спробуйте вмотивувати причини їх виникнення, спираючись на знання з курсу психології про сутність невербальної комунікації. Перекладіть на українську мову один з абзаців тексту (за вибором).

БАРЬЕРЫ ИЗ РУК

ЖЕСТ "РУКИ, СКРЕЩЕННЫЕ НА ГРУДИ"

Попытка спрятаться за каким-нибудь барьером является нормальной человеческой реакцией. Этому мы учимся еще в раннем детстве, когда хотим себя защитить от чего-либо. В детстве мы прячемся обычно за столами, стульями, какой-либо мебелью или просто за спиной у мамы, когда попадаем в какую-либо угрожающую ситуацию. По мере того, как мы взрослеем, эти попытки спрятаться за чем-либо становятся все более и более утонченными и к 6 годам, когда прятаться за столом или под стулом уже стыдно, мы обучаемся жесту скрещивать руки на груди. Таким образом, мы предохраняем нашу грудь от внезапного нападения.

Во время отрочества мы скрещиваем наши руки не так плотно и комбинируем этот жест с жестом "скрещенные ноги". По мере взросления этот жест скрещенных рук становится все менее явным и мы уже не так плотно прижимаем руки к груди. Скрещивая руки перед грудью, мы, таким образом, формируем барьер, который является попыткой оградить нас от нежелательной ситуации. С уверенностью можно сказать следующее: когда человек нервничает или испытывает какие-нибудь отрицательные эмоции, то он обязательно скрещивает руки на груди, что является весьма сильным сигналом того, что он испытывает угрозу.

Исследования жеста перекрещенных рук, проведенные в Соединенных Штатах, дали некоторые интересные результаты. Группу студентов попросили посетить ряд лекций и каждому студенту сказали, что он не должен перекрещивать руки или ноги и должен принять расслабленное свободное положение. В конце этой серии каждого студента проверили, как он понял предмет лекции, и проверили его отношение к лектору. Вторую группу студентов попросили прослушать ту же лекцию, но на этот раз их проинформировали, что во время лекции они должны крепко перекрестить руки перед грудью и сидеть так во время всей лекции. Результаты показали, что та группа, которая прослушала лекцию с перекрещенными на груди руками, усвоила материал на 38% хуже, чем та группа, которая руки не скрещивала. У второй группы было отношение к лекции боле критическое, чем у первой.

Эти исследования подтверждают следующий факт: когда слушатель перекрещивает руки перед грудью, то он не только думает о лекторе более негативно, но также уделяет меньше внимания самой лекции. Именно поэтому центры по подготовке кадров должны поставить в своих залах кресла с ручками, чтобы слушатели могли положить на них свои руки и таким образом отдыхать. Многие люди говорят, что они по привычке перекрещивают свои руки, потому что это очень и очень удобно, но мы можем сказать, что любой жест приносит некоторое удобство при соответствующем отношении. То есть, в данной ситуации, если у Вас негативное отношение к чему-либо, то при скрещенных руках Вы будете чувствовать себя очень хорошо. Помните также, что при невербальной коммуникации очень много зависит не только от отправителя жеста, но и от получателя. Вы можете себя чувствовать вполне комфортно, когда у Вас скрещены руки или когда напряжена спина и шея, тогда как восприятие этих жестов является негативным.

Аллан Пиз

Практична частина

1. Індивідуальна вправа. Ознайомившись із порадами Поля Сопера, уявіть, що Ви – диктор телебачення. Сидячи перед “мікрофоном”, привітайтеся з глядачами і проанонсуйте наступну телепередачу (назву та зміст оберіть самостійно). Слідкуйте водночас за своєю мімікою (рухоми м’язів обличчя), дивлячись у дзеркало.

ГОЛОС

Единственное назначение усилительной радиоустановки—увеличить слышимость в больших помещениях или за их пределами. Поэтому самый процесс вещания коренным образом отличается от обычной речи. Оратору необходимо перестроить свои голосовые возможности. Наиболее частая ошибка неискушенных ораторов заключается в том, что они начинают кричать в микрофон, и обычно на высоких нотах. Кроме того, многие считают, что усилительная установка только экономит силы, и говорят монотонно и без воодушевления.

Ораторы, имеющие опыт в выступлениях перед микрофоном, знают, что усилительный механизм для непринужденной и насыщенной интонациями речи дает больше возможностей, чем это допускают условия просторных помещений. Они пользуются тем обстоятельством, что недостатки голоса до некоторой степени искупаются полнотой звучания.

Не имеет значения, насколько совершенна установка: ее эффективность имеет свои минусы—звук менее разборчив, тембр искажается. Всегда возникают чрезмерная отражательная бойкость, хаотичность звучания; некоторые согласные приобретают несоразмерно увеличенную выпуклость. Это главным образом относится к согласным «т», «п», «с», «ш», ш, «ч».

Указанные недостатки можно преодолеть с помощью: а) особенно четкой артикуляции; б) несколько сниженного темпа речи; в) равномерного, устойчивого воздушного потока (при выдохе) во избежание взрывного звучания; г) отчетливых перемен в длительности и высоте за счет крайних изменений в силе звучания.

Стремясь овладеть техникой речи по микрофону, вы должны прежде всего добиться непринужденного тона, характерного для обычной беседы. В дальнейшем следует достичь энергичного и полного звучания, причем необходимо отличать выразительность от громогласности.

Займитесь вопросом, как передавать чувства при помощи изменений самой окраски звука, а не его силы. Также следует снова уделить внимание всему, что относится к вопросу об элементах темпа, заняться повышением выразительности речи при помощи увеличения длительности звучания и применения пауз.

ПОВЕДЕНИЕ У МИКРОФОНА

Всегда говорите на одном и том же расстоянии от микрофона. Но, поскольку устройство микрофонов и усилительных установок различно, вы должны по возможности заранее выяснить, все ли в порядке и на каком расстоянии от микрофона надо стоять. Обычно полагается стоять на расстоянии восемнадцати дюймов. Вам необходимо знать, направленного или ненаправленного действия аппаратура. Если она направленного действия, то следует говорить прямо в микрофон. Многим не мешало бы напомнить, что микрофон обладает раздражающей сверхчувствительностью к шумам, возникающим, когда его передвигают, когда покашливают, причмокивают, шаркают ногами стучат по пюпитру...

Микрофон не должен стеснять свободу движений. Разумеется, нельзя разгуливать около него; покачивание с боку на бок или вперед и назад вызывает то нарастание, то замирание звука. Но мимика, жесты, соразмерные движения корпуса, плеч, головы весьма желательны, как и при отсутствии микрофона.

Рекомендуемые приемы требуют практики. При подготовке к выступлению репетируйте перед каким-нибудь предметом, изображающим микрофон. Приучайтесь к жестикуляции, которая совместима с речью перед ним. Привыкайте смотреть не в микрофон, а поверх него и из-за него на слушателей.

Поль Сопер [7: 326-327]

2. Користуючись наведеними нижче матеріалами, підготуйте текст усного публічного виступу на одну з тем (за вибором):

- З історії мовного етикету.
- Любов – це пошана до оточуючих.
- Магія слова.

МИСТЕЦТВО ЛЮДСЬКОГО СПІВЖИТТЯ

Ми йдемо далі й далі дорогою пізнання. Опановуючи складні науки, вільно розщеплюємо атом, владно проникаємо в таємниці світового океану і космосу. А от пізнати самих себе нам іноді дуже нелегко...

Найбільше прикрощів завдають нам буденні невдачі, дрібні конфлікти, з яких виникають великі непорозуміння. Навіть рідні та друзі, буває, сваряться через дрібниці — і не тому, що від природи злі, незлагідні, а тому, що в кожного свій стиль поведінки, не завжди прийнятний для інших. Якщо об'єктивно проаналізувати причини таких незгод, то виявиться, що нерідко ми самі в них винні. І провина буває до смішного проста — легковажне ігнорування вимог тієї чемності, котра, як відомо, дається так дешево, а цінується так дорого і в основі якої лежить звичайнісіньке доброзичливе ставлення, до людей. Якби не ця легковажність — скількох непорозумінь і конфліктів можна було б уникнути.

Безконфліктне співжиття людей — велике мистецтво. Одначе не настільки велике, щоб ми при бажанні не змогли оволодіти ним, навчитися легко, невимушено застосовувати набуті знання у повсякденному житті.

Дехто, особливо серед молоді, сумнівається в потребі правил доброго тону, вважає, що без них наша поведінка розкутіша, природніша. Проте така думка хибна. Навіть скромна, делікатна людина, не знаючи правил етикету, може опинитися в скрутному становищі.

Життєвий досвід свідчить, що мало бути добрим, треба ще бути тактовним. Чуйність — доброта серця, тактовність — його розум. Поняття ці нерозривні, як нерозривні зміст і форма. Щоб бути тактовним завжди І всюди, треба знати основи культури поведінки. Без такого знання людина справляє враження невихованої, хоч би якою доброю вона була.

У нас одвіку склалися традиції оточувати піклуванням старших, поважати жінку, радо зустрічати гостей, вітатися з сусідами, знайомими. Чи ж розумно сумніватися в їх доцільності? Якщо ввічливість і тактовність бережуть наші нерви, здоров'я, допомагають у праці, додають нам віку — чи треба доводити їх важливість? Основні етичні принципи поведінки мають давні традиції, що беруть свої витоки із загальнолюдської культури.

Протягом свого історичного розвитку людство виробило струнку систему правил і норм культурної поведінки, які в різні часи називалися ще етикетом, правилами пристойності, манерами доброго тону. До всіх цих. правил треба ставитися так, як ми взагалі ставимося до культури минулого: все краще сприймаємо, все гірше відкидаємо.

Перший збірник правил етикету під назвою «Інструкції з поведінки» написано у стародавньому Єгипті ще в

третьому тисячолітті до нашої ери. Однак ніяких відомостей про його зміст не збереглося. Значно більше ми знаємо про культуру поведінки в античному Римі. Правила доброго тону посідали велике місце в житті правителів різних країн, зокрема європейських. Вишукані манери потрібні були Їм насамперед для того, щоб.. підкреслити свою вищість над підлеглими. Із столиць ті правила швидко проникали в палаци аристократів, багатіїв.

Деякі а тих манер нині видаються нам досить кумедними. Так, у рицарські часи дами та їхні кавалери сідали за звичаєм до столу парами. Їли з однієї миски і пили з одного келиха. Оскільки виделок ще не було, то страви брали руками, а масні пальці витирали об шерсть здоровенних собак, яких господарі саме для того й тримали в бенкетних залах.

У середньовічні часи був дуже популярний трактат про поведінку “Дисципліна клерикаліс» іспанського священика Педро Альфонсо, виданий 1204 року. На основі цієї книги згодом створено посібники з етикету в Англії, Франції, Голландії, німецьких та італійських князівствах. Ці посібники подавали переважно правила поведінки за столом, прийому гостей.

Великий чеський педагог-гуманіст Ян Коменський у своїх порадах щодо гарних манер виходив з універсальності норм поведінки. Для учнів своєї школи він написав невеличку книжку «Правила поведінки, зібрані для юнацтва в 1653 році», яка на цілі століття стала посібником для учителів багатьох країн. Мудрий педагог розумів, що численні поради, як їсти і пити, як вітатись і прощатися, якими мають бути мова й постава, самі собою не зближують людей. Тому він радить: "Вважай усіх товаришів по навчанню за друзів і братів".

У Росії була дуже поширена книжка Петра І «Юности честное зерцало...»— своєрідний збірник правил, як поводитись у світському товаристві, сидіти за столом, користуватися виделкою і ножем, на якій відстані знімати капелюха при зустрічі із знайомим і яку позу прибирати, кланяючись.

Реформа придворного етикету так припала до вподоби вельможам, що після смерті Петра І створені ним артилерійська і морська школи для дворян були замінені школою світських манер.

Видатні вчені, письменники, педагоги в своїх книгах, листах, висловлюваннях часто і зацікавлено торкалися теми, пов'язаної з культурою поведінки.

На думку автора безсмертної «Подорожі Гуллівера» Джонатана Свіфта, «добрі манери має той, хто найменшу кількість людей ставить у незручне становище».

Відомий лист Чехова до брата, де автор пише про вимоги, яким, на його думку, повинна відповідати поведінка вихованих людей. Письменник чудово розумів, що справжня культура поведінки випливає насамперед з органічного поєднання внутрішнього світу людини з його зовнішнім проявом.

Треба зауважити, що етикет визначає лише форми, технічні аспекти спілкування — вчить, як поводитися за столом, як розмовляти по телефону, робити подарунки, як сперечатись, не ображаючи співрозмовника... Тому самого знання правил ввічливості недостатньо, щоб бути культурним і вихованим.

Етикет, не пов'язаний з високими моральними принципами, не досягає своєї головної мети — шанобливого ставлення до людей. Видатний український педагог В.О.Сухомлинський, розкриваючи перед молоддю основи моральної культури, на перше місце серед найважливіших етичних норм поставив саме повагу до людини. У книжці “Народження громадянина» він писав, звертаючись до молодих: «Робіть так, щоб людям, які оточують вас, було добре».

Найкраще, коли етичні норми і принципи, тонкощі ввічливості й тактовності людина засвоює з дитинства і згодом — у молодому віці. Мистецтво спілкування, людських взаємин — не такий предмет, щоб його опанування можна було відкладати «на потім».

Арсен Паламар

ЯК ТИ З МАТІР'Ю ГОВОРИШ?

Ти чемний, і простий,
І ніжний, і ласкавий.
В тобі добра
Не ріки— море.
Але дозволь мені почути,
Як ти з матір'ю говориш.
У тебе поклики ясні,
У тебе є мета,
Висока і прозора...
Але дозволь мені почути,
Як ти з матір'ю говориш.
Ти геній і герой,
Ти ріки повертаєш
І зсуваєш гори,
Але дозволь одне почути —
Як ти з матір'ю говориш.

Д.Чередниченко

МАТИ І ДОЧКА

— Ти бачиш на шляху старого?
Піди скоресенько до його!
Він горя зазнає й біди, —
Його до нас ти приведи,
Нехай до нашої йде хати
І попоїсти й спочивати, —
Так мати доньку науча.
Побігло любеє дівча
Й вернулось зараз без нікого.
— Матусенько! нема нічого!
Він лиха зовсім не терпить,
Не плаче він, а так сидить;
А як мені буває лихо,
То я уже й не всиджу тихо;
Все плачу, плачу, — так, аж страх!..—
Устала мати, і на шлях
Сама пішла вона й до хати
Старого зараз увела,

Йому обідати дала
І положила спочивати.
Тоді і каже до дочки:
—Ти, доню, бачила, які
Сумні у його очі дуже,
І як рука йому не служе,
І зморшки на старім чолі,
І стан схилився до землі,
Бо сила кинула старого, —
Його біду і видко з того,
Коли не плаче хто, мовчить,
То через те не менш терпить.
Навчайся ж пізнавати горе:
Не кожен про свій біль говоре.

Борис Грінченко

МОЛОДЬ МІЖ СОБОЮ, З БАТЬКАМИ Й УЧИТЕЛЯМИ

Колись на юнаків і дівчат казали "кавалери й панни, або панночки". Так було до першої світової війни. "Академіки" (студенти, що закінчували вже студії і мали надію отримати добру посаду) шукали відповідної кандидатки на дружину, найкраще такої, що матиме відповідний "посаг" (придане) на початок власного господарства. Це вже були "кавалери". У такій ролі вони з'являлися у сім'ях, де були молоді (або й старші) панни.

А дівчата переважно не мали доступу до вищої освіти. Вони хіба зрідка могли розраховувати на якусь мізерну посаду і чекали, що трапиться хтось, хто схоче їх узяти й матиме змогу забезпечити життя сім'ї. Не мали популярності хлопці, яким ще далеко було до "власного хліба". Вони могли безнадійно закохатися, але, знаючи, що їм ще не можна думати про одруження, навіть не пробували закручувати дівчині голову, щоб не пошкодити її репутації. Не вживалося тоді звертання "ти", а лише "пане Славку", "панно Галю"... На "ти" могли звертатися тільки до родичів, двоюрідних чи троюрідних братів, сестер.

А чи змінились форми звертання дітей до батьків? Так. Ще за мого дитинства батько, мати, дідусь, бабуся, тітка, стрийко, вуйко були "вони". "Тато поїхали до міста. Вони вернуться аж завтра", "Тату, купіть мені буквар!" або "Прошу мені купити". Тепер значно простіше: "Тату, купи мені!" На жаль, чуємо інколи й таке: "Ти, мамо, дурна!" Сказати "Ви мамо, дурні" було б колись значно трудніше. Можемо припустити, що настало більше зближення між мамою й дочкою, але чи не руйнує воно поваги до мами? Тато й мама — це для дитини був колись найвищий авторитет і найвища влада. "Множина шани" служила, власне, вираженням тієї поваги.

Декому здається, що звертання до тата чи мами на "ти" краще виражає любов дитини, її сердечну близькість, якої начебто не було в минулому. Може, але я не думаю, що діти з передвоєнних років менше любили свою маму, ніж її сучасні правнуки.

Давні форми множини зрідка збереглися в українських селах. Ще на початку століття вони були загальновживані. Справжня любов чи пошана, якщо вона є, не залежить від форми її словесного вираження.

Основою взаємин між дітьми й батьками повинна бути четверта Божа Заповідь: "Шануй свого батька і матір свою, щоб було тобі добре та щоб довго прожив ти на землі!"

З пошаною єднається любов. Тільки того можемо любити, кого поважаємо. Чи завжди усвідомлюємо, що ми завдячуємо своїм батькам, за що повинні їх поважати й любити? Знаємо, що завдяки їм ми з'явилися на світ, що в тяжких болях породила нас мати... А вже цього можемо не знати, як тяжко працювали наші батьки, щоб нас добре виховати, дати освіту, навчити любити працю і все те, що зробило нас людьми. Чи знаємо добре життєвий шлях наших батьків?

Вивчіть його і побачите, який він був тернистий, скільки турбот і горя зазнали вони саме через вас. Скільки гірких, пекучих сліз вилила ваша мати під час небезпек у житті свого сина чи доні... Всього ви не знаєте і, може, ніколи не будете знати, але проаналізуйте своє власне життя — і багато зрозумієте. Пізнайте всі повороти життя ваших батьків, і ви краще зрозумієте їх, а тоді дійдете правильного висновку про те, як вам ставитися до своїх старих родичів. Може, вони ще сьогодні не дуже старі, може, ще працюють і допомагають вам... Може, собі в дечому відмовляють, аби тільки задовольнити ваші потреби або й забаганки. Чи ви готові їм за це подякувати? Надійде час, коли вони вже не зможуть вам допомагати. Старіючи, вони поступово, непомітно втрачатимуть сили (а подумайте, скільки цих сил вони віддали вам). Хворітимуть, стануть, може, зовсім немічними та потребуватимуть постійного догляду за собою...

От тоді прийде на вас черга віддати їм як не все, то хоч частину з того, що ви одержали від них.

Юліан Редько [1: 15-16]

З глибини віків людське слово таїло в собі незвідані загадки магічності. Йому не вірили, перед ним благоговіли, од нього ніяковіли. Прокльони, котрі вважалися найганебнішим виявом чаклунства, могли, на думку наших предків, принести «лихослівні чари», від яких неодмінно накликалися злі «гаспидні сили»; тих, хто вживав проклинання, називали лихословами, нечистими, пекельними, арідниками, антиболотниками чи анцихристами. Іноді тих, кого проклинали, могла спіткати й невдача, і сільська громада в таких випадках влаштовувала “пекельнику” громадський присуд: його позбавляли права жити серед общини, іноді виганяли із села, а почасти віддавали тортурам. Відьмакам, тобто людям, що лихословили, виявляли загальну нетерпимість і привселюдну анафему.

Василь Скуратівський

Запишіть на магнітофонну стрічку повний текст свого публічного виступу, затім прослухайте його і проаналізуйте, чи відповідають належним вимогам до оратора ваші дихання, голос, дикція, інтонація, темп мовлення?

Складіть план виступу цього тексту і виступіть перед однокурсниками (тривалість промови – 7-10 хвилин).

3. Гра “Радіопередача”.

ІНСТРУКЦІЯ ДО РОЛЬОВОЇ ГРИ

Гра присвячена проблемі культури мовлення вчителя. Між студентами розподіляють ролі “ведучих” та “гостей студії”, а решту становлять “радіослухачі”. Студенти “дають інтерв’ю”, “телефонують” до “студії” із запитаннями до “гостей” і “ведучих”. Передбачається і “музична пауза”, і “поетична сторінка”(рекомендовано використати матеріали, вміщені у збірнику: науково-публіцистичні статті, прозові та поетичні тексти для виразного читання). Гра передбачає підготовчий етап –“ гості студії” готують тексти виступів, а “ведучі” та “глядачі” – запитання до “гостей”(бажано не готуватися заздалегідь до відповідей на запитання, гра повинна мати елементи спонтанності, щоб не втратити свою цікавість). Викладачеві рекомендовано доручити розробку сценарію одному зі студентів. Основним серед принципів гри є “принцип невтручання викладача”. Викладач може коректувати хід гри, але лише у тих випадках, коли виникає проблемна ситуація і гравці не можуть самостійно розв’язати проблему. Але перш, аніж втручатись, викладач має спочатку дати шанс у вирішенні спірного питання, враховуючи те, що евристичний аспект гри лише стимулює розвиток розумових здібностей студентів

Вимоги до виступаючих: приблизний регламент виступів – 10 хвилин, відсутність конспекту виступу.

У кінці гри передбачено заключне слово “ведучих”, висновки, слова подяки. Викладач разом з усіма студентами підводить підсумки заняття, оцінює виступи учасників гри за чотирибальною системою.

Література

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / За заг. редакцією О. Сербенської: Посібник. – Львів: Світ, 1994. – 149 с.
2. Капська А. Гра як активний метод навчання студентів майстерності слова // Рідна школа. – 1991. – №10. – С. 71-73.
3. Львов М. Словарь-справочник по методике русского языка: Учеб. пособие для студентов пед. институтов. – М.: Просв., 1988. – 240 с.
4. Паламар А. Етика – молодим: Правила доброго тону. – К.: Молодь, 1985.
5. Пиз А. Язык жестов: Пер. с англ. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 1992.
6. Сагач Г. Золотослів: Навч. посібник для середніх і вищих навчальних закладів. – К.: Райдуга, 1993.
7. Сопер П. Основы искусства речи: Пер. с англ. - 2 испр. изд. – М.: Прогресс, 1992.
8. Шевчук С. Українське ділове мовлення: Навч. посібник. – К.: Літера, 2000.

12.ВИРАЖАЛЬНІ ЗАСОБИ ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ. ЗАСОБИ ЕМОЦІЙНО-ОБРАЗНОЇ ВИРАЗНОСТІ. ВИКОРИСТАННЯ ТРОПІВ ЯК ЗАСОБІВ ВИРАЗНОСТІ Й ОБРАЗНОСТІ. ОСОБЛИВІ СИНТАКСИЧНІ СТРУКТУРИ

Мета: узагальнити знання з теми "Виразність мовлення", доповнивши теоретичний матеріал літературознавчими відомостями; удосконалити навички роботи з художнім текстом, набуті у школі; оволодіти засобами виразного читання художніх творів (через розвиток бачення читця, формування його ставлення до прочитаного, розуміння підтексту твору, розвиток майстерності спілкування зі слухачами).

Обґрунтування. Дана тема вивчається з опорою на міжпредметні зв'язки, на спорідненість літератури з різними видами мистецтва, зокрема музичного та образотворчого, що особливо впливає на формування творчих здібностей майбутніх учителів початкових класів. Докладне вивчення виражальних засобів художнього мовлення у курсі ОКТМ дає підґрунтя для вивчення на старших курсах такої дисципліни, як "Дитяча література з основами літературознавства". Ця тема є завершальним етапом у підготовці студентів до виразного публічного читання різножанрових творів художньої літератури.

Теоретична частина

1. Звернувшись до схеми "Виразність мовлення" (заняття 10), пригадайте фактори, які впливають на формування виразності і визначте зв'язок виражальних засобів художнього мовлення з іншими засобами виразності.
2. Прочитайте текст. Перекажіть його за планом:

- Виразне читання та його види.
- Засоби звукового оформлення виразності.

Виразність усного мовлення розвивається за рахунок виразного читання. Це — мистецтво втілювати написане у звуковому мовленні. Виразне читання покликане навчити читати друкований текст, вести розмову, тобто спілкуватися між собою або з аудиторією. Мистецтво живого слова — це також уміння донести всі відтінки думки до слухача. Виразність читання буває таких видів: літературне читання, поетичне читання, театралізоване читання, дуетне читання, читання з музичним супроводом. Найбільш поширеним є літературне читання, бо кожна людина повинна уміти читати будь-який текст, написаний літературною мовою.

Виразність мовлення залежить від його звукового оформлення, що виражається в інтонації, милозвучності, використанні звукоповторів тощо. І справді, зворушливо і виразно звучать рядки С. Воробкевича:

Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має.

Щоб досягти більшої виразності, автор цих рядків використовує емоційно забарвлені слова *рідна, рідне, серденько* (М.Пентилюк[3: 75-76]).

3. Прочитайте розділ "Засоби емоційно-образної виразності" з посібника А.Й.Капської [2: 39-56]. Дайте письмові відповіді на питання:

- Важливість бачення при роботі вчителя над читанням художнього твору. Етапи кінострічки бачень(нагромадження бачень та відбір нафантазованого, передача побаченого учням).
- Ставлення читця до художнього твору у розкритті авторської ідеї перед слухачами.
- Розуміння читцем авторського підтексту і пошук оригінальних варіантів інтонацій.
- Види спілкування читця з аудиторією: моноспілкування (міркування вголос), спілкування з уявним слухачем, пряме спілкування.
- Механічні, вказівні, описові та психологічні жести як допоміжний засіб виразності художнього читання.
- Виконавська етика вчителя-читця.

4. Ознайомтеся з матеріалами лекції П.В.Білоуса з питань літературознавства [1]. Підготуйте усні повідомлення за кожною частиною. Визначте місце літературознавчого аналізу у процесі підготовки читця до виконання художнього тексту.

ЛІТЕРАТУРА ЯК ВИД МИСТЕЦТВА

Мистецтво – це одна з форм суспільної свідомості і духовної культури людства. Воно є своєрідним засобом осмислення дійсності. На відміну від науки, яка оперує абстрактними поняттями, мистецтво вдається до *образів,* що є основою *художності* у відтворенні світового буття. В античні часи мистецтвом називали "наслідування природи", тобто здатність мистецтва відтворити життя в картинах, скульптурах, сценічних виставах, літературних творах.

Література як вид мистецтва має принципову відмінність від інших видів творчості. Живопис, скульптура фіксують мить – суттєву, виразну, але мить. Музика передає переживання в часі. Театр, кіно за формою хоч і наближаються до життя, але здатні передати лише якісь яскраві його фрагменти. Література – найуніверсальніший вид мистецтва, якому підвладні час, простір, зображення; вона має найширші можливості у відтворенні як глобальних історичних процесів, так і найтонших нюансів людської душі.

Є іще одна принципова відмінність літератури від інших видів мистецтва – це матеріал для створення

образу. Фізичні властивості барв, мармуру, глини, дерева, металу використовуються в живописі, скульптурі, архітектурі; забарвленість і тональність звуку – в музиці, грація тіла – в танці і т. і. Художня література будівельним матеріалом для створення образу має *слово,* яке несе в собі і смислове значення, і звукове забарвлення, і ритм.

Слово уже само по собі є художній образ: *вікно* – око у світ; *чорнобривець* – квітка з характерною барвою; *травень* - місяць проростання трави; *весілля* – веселе, радісне свято, *крига* – тверде покриття води та ін. Переважна більшість слів має не одне, а кілька значень *(поле* – це і нива, і футбольне поле, і поле у зошиті, і поле діяльності та ж.) Залежно від контексту активізується то одне, то інше значення слова: "Ой у *полі* дві тополі" (нар. ти.); "Жита шумлять на нашім *полі*" (Сосюра); "На ниві праці і на ратнім *полі* ішли ми поруч" (Рильський); "Буду працювати на *полі* культури" (Самійленко); "Зробив на аркуші якусь позначку вічним пером на *полі* сторінки" (Рибак): "Групи родовищ утворюють рудне *поле*" (Геолог. журнал); "Було видно високий очіпок з червоними лапатими квітками на жовтогарячому *полі*" (Нечуй-Левицький); "Що стражник, що становий - всі вони одного *поля* ягода" (Панас Мирний).

Словесний образ збуджує асоціації, впливає на активізацію уявлення, фантазії, породжує певні почуття і переживання. Споконвіків слову надавали магічного значення (замовляння, заговори, заклинання, молитви, поздоровлення), інтуїтивно відчуваючи можливість сугестії (впливу) слова, передусім його внутрішнього значення.

Художнє слово здатне вносити додаткові значення у певні поняття. Наприклад, *хуртовина.* У тлумачному словнику читаємо: 1) сильний вітер, буря; 2) буря зі снігом. Образного значення надають цьому поняттю виразні синоніми - віхола, заметіль, сніговій, сніговиця (вносяться додаткові нюанси у значення). Нові семантичні нашарування постають у такому вірші:

Мчали віхоли, білі віхоли –
Вдарив вітер у срібні струни.
Білі віхоли в місто в'їхали –
Покотилися білі луни.
Покотилися, розкотилися –
Ой видзвонюють срібні луни!
Та чому ж ви так довго барилися,
Білі віхоли тонкорунні?..

У цьому уривку є те, що не піддається означенню чіткою понятійною лексикою, оскільки в контексті заховано настрій, таємничі зблиски душі, те, для чого й слова не придумано. В результаті маємо семантичне зрушення (стосовно слова "хуртовина"), що теж пов'язано із специфікою літератури як виду мистецтва.

ЛЕКСИКА ХУДОЖНЬОЇ МОВИ

Слова у художньому тексті мають як ***пряме,*** так і ***переносне*** значення. Слова з прямим значенням несуть смислове навантаження у творі, але водночас їх використання здатне творити емоційно-експресивні образи, стиль.

Увиразнюють мову художнього твору ***синоніми*** – різні за звучанням, але близькі за значенням слова. Котляревський в "Енеїді", зображуючи бабу Ягу, до слова "катувати" підібрав півтора десятка синонімів:

... без всякого обману
І щиро без обиняків
Робила грішним добру шану,
Ремнями драла, мов биків,
Кусала, гризла, бичовала,
Кришила, шкварила, щипала,
Топтала, дряпала,пекла,
Порола,корчила, линяла,
Вертіла, рвала, шпиговала
І кров із тіла їх пила.

Нагромадження синонімів називається ***градацією,*** "ньсть мьста цьлого от грьховного недуга – все струп, все рана, все пухлина, все гнилство, все огнь пекельний, все болезнь, все грьх, все неправда, все хитрость, все коварство, все кознь, все лжа" (І. Вишенський).

Антоніми - протилежні за значенням слова - здатні у художньому творі передати контрасність якихось понять, картин:

Люди мучяиись, як в ***пеклі.***
Пан втішався, як у ***раю.***
Пан ***гуляв*** у себе в замку,
У ярмі ***стогнали*** люди...
В ***мужика землянка*** вогка,
В ***пана хата на помості.***

Леся Українка

Червоне - то любов, а чорне - то журба.

Д. Павличко

Пароніми - близькі за звучанням, але різні за значенням слова - слугують у літературі для словесної гри, каламбурів або для створення музичності, милозвучності фрази: "Шкода, Марино, перебулих літ! ***Приснилися, проснилися*** і зникли" (М. Рильський); "Й кусаються, як люті упирі, ще ***кіммерійські комарі***" (Ліна Костенко), ***"Маріє, маріє, мрієчко*** моя, моя ***Марієчко*** тривожна" (М. Вінграновський); "Той клавесин і ***плакав*** **і** ***плекав*** чужу печаль" (Ліна Костенко); "Старий співав без ***гриму*** **і** ***гримає"*** (Ліна Костенко), "Він цей ***вокал*** підносив, як ***бокал"*** (Ліна Костенко).

Архаїзми (застарілі слова) у літературному творі передають історичний колорит або надають мові певної урочистості: "Вздовж ***байдака*** знову походжає пан отаман" (Шевченко); "Владимир ***князь*** перед народом убив старого Рогзолода, ***потя*** народ, ***княжну_поя, отиде*** в ***волості*** своя" (Шевченко); "Все ***упованіє*** моє на тебе, мати, ***возлагаю.*** Святая сило всіх святих, ***пренепорочная, благая"*** (Шевченко); "А у човні ж усякої матерії, вино, олія, ***амфори, лутерії,*** чорнофігурний лаковий ***бомбілій"*** (Ліна Костенко); "Незважаючи на гарячу весняну днину, ***боярин*** був у повній рицарській ***збруї:*** в ***панцирі*** *з* залізної блискучої бляхи, в таких же ***набедрениках*** **і** ***наколінниках*** і в блискучім ***спижевім шоломі"*** (Франко).

Неологізми **–** це словесні новотвори, що надають мові художньої виразності. Користуючись нині такими словами, як "мистецтво", "переможець", "променистий", ми навряд чи пов'язуємо їх з авторством Олени Пчілки. А саме вона е автором цих неологізмів. Так, як і М. Старицький – автор таких слів, як "борвій", "мліти", "мрія", "скрут". Приклади: "Я – ***кайданник!*** Власне горе за собою волочу" (Франко); "Молоді, зовсім юні, а такі вже ***черстводухи"*** (Гончар); "Химерне ***квіття*** тропіків" (Гончар); "В тебе руки – ***вітренята*** ніжні" (Павличко).

Діалектизми (місцева говірка) дають можливість письменнику відтворити передусім мовний колорит якогось краю, надати відповідного забарвлення мові персонажа: "Стара, ня, на-коб тобі платину та файно обітриси, аби я тут ніяких плачів не видів!" (В. Стефаник); "Билі мене прикладом, штовхалі у хлєв, іде стогналі, корчіліса дєті, дєди, здорові жонкі. Стрелялі... а я втекла..." (О. Опанасюк); "Я була саме тоді на горі в ***колибі***" (Коцюбинський); "Бій мов хмара піднімаєсь, мутить блиск, грізно мечесь, рве окови" (Франко).

Жаргонізми - слова і вирази, що включаються у розмовну мову вузької групи людей, які перебувають в приблизно однакових професійних та побутових умовах. Приклади: "В кутку під грубкою гради ***уркагани*** в буру" (А. Головко); "Ви тут спите по двадцять годин на добу, ***шланги гофровані"*** (Ю. Андрухович); "Семен Борисович здер з нього триста ***баксів. "Круто", -*** сказав про себе" (В. Даниленко).

Вульгаризми - грубе побутове чи лайливе слово або зворот, який вживається в літературі здебільшого у мові персонажів як засіб самохарактеристики. Приклади: "Піди лиш ти к чортам, плюгава, невірна, пакосна, халява" (Котляревський); "Ні, псяюхо! Не до шмиги! Не муки він хоче" (Руданський); "Бо раніш вона питала: - Хочеш дулю з маком? - А тепер бува, як скрутить, то виходить з лаком" (П. Глазовий).

ТРОПІКА

Створення художніх образів засноване на різноманітних внутрішніх (семантичних) зв'язках слів (понять), коли відбувається зміна, перетворення, *поворот* у значеннях (з гр. tropi - поворот).

Одним з найпоширеніших тропів е *порівняння* - зворот, побудований на зіставленні певних рис чи якостей зображуваних об'єктів. Приклади: "От стеляться розложисті, як скатерть, зелені левади" (Нечуй-Левицький);

"І мить горить, як тиха свічка, і руки ломле, як вдова" (І. Драч); "Півкулі бань все пливуть над Зачіплянкою, як образ нескінченності, все височить на майдані ця сива скеля віків" (О.Гончар).

Епітет - художнє означення, яке служить для увиразнення зображуваного, найчастіше відіграє роль орнаментального прикрашування художньої мови, може мати оціночну функцію.

Приклади; "Сніг забіліє в *самотнім* саду, од трамваїв *синє-синє місто, золоті* од ліхтарів сніги" (М.Семенко);

Для всіх ти *мертва* і *смішна.*
Для всіх ти *бідна* і *нещасна.*
Моя Україно *прекрасна.*
Пісень і волі сторона.

О. Олесь

Метафора – (з гр. – перенесення) – троп, заснований на образному розкритті суті та особливостей предмета чи явища шляхом перенесення на нього за подібністю ознак і властивостей іншого предмета чи явища.

Приклади: "Я п'ю прив'ялу тишу саду" (Драй-Хмара); "І, як тінь покори, наступа копитом сухоребра осінь на поля сумні" (Д. Фальківський); "І наша ученість, добром не підкута, - то лжа єсть прелюта, то лжа єсть прелюта" (І. Драч).

Вид метафори – *персоніфікація* (уособлення), коли неживим поняттям надаються людські властивості: "Вітер а гаї не гуляє, вночі спочиває; прокинеться, – тихесенько в осоки спитає" (Шевченко); "Дві хмароньки зустрілися удосвіта колись, зустрілися, спинилися, за рученьки взялись" (О.Олесь).

Метонімія – (гр. - перейменування) один з тропів, суть якого полягає в заміні назви одного явища чи предмета іншою, що асоціативне з ним пов'язана. Ті заміни бувають різного роду:

А) заміна назви творів письменника його прізвищем:

І Коллара читаєте з усієї сили,
І Шафарика, і Ганку.

Т. Шевченко

Б) заміна назви народності (нації) назвою їх столиці:

Так от як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву.
Т. Шевченко

В) заміна абстрактного поняття конкретним:

Просвітити, кажуть, хочуть
материні очі современними огнями.
Т. Шевченко

Г) заміна цілого поняття частковим: "з'їсти миску (борщу)", "випити склянку (води)" та ін.

Різновидом метонімії є ***перифраз*** (з гр. – говорити навколо) Перифраз, як правило, складається зі словосполучення чи фрази, яка замінює назву предмета чи явища. Приклади: Великий Кобзар (Шевченко), Дочка Прометея (Леся Українка); "напитися шоломом із Дону великого" (перемогти ворога біля Дону); "сісти в золоте сідло" (вирушити в похід); "кінець списа поламати край поля половецького" (вигнати половців за межі Русі).

Синекдоха – (з гр.: співзаміна) – один з видів метонімії у якому заміна понять відбувається переважно на основі кількісного зв'язку: "Кругом Січі Запорозькі *москаль* облягає" (Нар пісня), "Здається, що наш люд має в собі багато сили, щоби родити *Шевченків, Франків"* (В. Стефаник); "Берегти копійку".

Алегорія – (з гр.: інакомовлення) – один з видів іносказання, в якому конкретний образ е формою розкриття абстрактного уявлення, судження, поняття. Алегоричний образ відзначається, як правило, загальновпізнаваним характером. У літературі на алегорії засновані такі жанри, як байка, притча. Приклади: назви творів – "Неофіти" Шевченка, "Досвітні огні" Лесі Українки, "Хіба ревуть воли, .як ясла повні?" Панаса Мирного, "Собор" О. Гончара; у байках вовк – образ хижості та жорстокості, лисиці – хитрощів та підступності, зайця – боязливості, медведя - грубої сили, осла – тупості та впертості тощо; загалом мова байок – ***езопівська*** (від імені давньогрецького байкаря Езопа).

Гіпербола – (з гр. – перебільшення) – художній засіб, що полягає в перебільшенні властивостей з метою їх увиразнення та надання емоційного заряду:

Куди не поскаче буй-тур Всеволод,
там лежать голови половецькії.
Слово о полку Ігоревім

Постала туга, сном важким приспана,
Постала велетом і досягла до хмар.
Леся Українка

Літота – (з гр. - простота) зображення якогось предмета чи явища в надмірно зменшеному вигляді. Приклади: "О принесіть, як не надію, то крихту рідної землі" (О. Олесь); "Внучечка качається по садку білим клубочком", бабуся "малесенька, ледве од землі видно" (Марко Вовчок), розмовні вислови на зразок "море по коліна", "на макове зерня", "за хвильку вернуся" та ін.

Символ – (з гр. - знак, натяк) - умовне означення якогось явища або поняття іншим на основі подібності з метою стисло і яскраво розкрити образ. Здатність людини до символізації, закладена ще в давній словесній творчості, породила чимало образів-символів у фольклорі (калина – дівоча краса, явір – молодий парубок, два голуби – закохана пара, вінок – дівоцтво, чайка – материнська туга тощо), звідки вони перейшли в літературу. Можна виділити і суто літературну символіку, приклади якої бачимо в давній геральдичній поезії, у літературних версіях "вічних" образів-символів (Прометей, Богородиця, Дон Кіхот та ін.), у назвах деяких художніх творів ("Правда і кривда" М. Стельмаха, "Скорбна мати" П. Тичини). Символи виконують свою художню функцію у тексті за умови, якщо піддаються "розшифруванню".

ХУДОЖНЯ СТИЛІСТИКА

Як відомо, літературна мова – це фонетично, морфологічно, синтаксично унормована мова. Відхилення від норми вважається помилкою, але художня мова допускає індивідуальні відхилення, зумовлені художньою метою. Внаслідок цього з'являються так звані синтаксичні ***фігури*** (з лат. – образ, вигляд).

Інверсія (лат. – переставляння) – незвичайна розстановка слів у реченні, зумовлена або прагненням підкреслити значення якогось слова, або потребою пристосуватися до ритміки чи римування (у віршовій мові). Приклади:

Була весна весела, щедра, мила,
Промінням грала, сипала квітки.
Леся Українка

У чорную хмару зібралася туга моя.
Огнем-блискавицею жаль мій по ній розточився.
Леся Українка

Паралелізм – паралельне зображення за аналогією кількох явищ з різних сфер життя з метою їх художнього зіставлення. Приклади:

Тече вода в сине море,
Та не витікає;
Шука козак свою долю,
А долі немає.

Т. Шевченко

Антитеза (з гр. - протиставлення) – художньо підкреслене протиставлення життєвих явищ, думок, ознак, понять, почуттів. Приклади:

У тій хатині, в тім раю я бачив пекло.

Т. Шевченко

В мужиків землянка вогка, -
В пана хата на помості.

Леся Українка

Градація – нагромадження однорідних понять та образів з певною художньою метою. Приклади: "Немає місця цілого від гріховної недуги: все струп, все рана, все пухлина, все гнильство, все вогонь пекельний, все хворість, все гріх" (І. Вишенський).

Повтор - де стилістична фігура, що утворюється за допомогою певної організації мовних елементів і має виразну експресивно-зображальну функцію. Приклади:

І виріс я на чужині,	*Інші будуть* співці по мені,
І сивію в чужому краї...	*Інші будуть* лунати пісні.
Т. Шевченко	Леся Українка

Люби природу не як символ
Душі своєї,
Люби природу не для себе –
Люби для неї

М. Рильський

Риторичні фігури (з гр. - оратор, промовець) –це стилістичні звороти, що надають художній мові експресії, емоційності, впливової сили. Виділяють такі риторичні звороти:

–***звертання:*** "Ні, не стихайте, ***"солодкії співи"*** "О ***чарівнице,*** стій! Візьми мене з собою" (Леся Українка); ***"Україно! Україно!*** Оце твої діти..." (Шевченко).

-вигуки: "Стій, серце, ***стій".*** Не бийся так шалено" (Леся Українка); ***"Плач,*** Україно! Бездітна вдовице!" (Шевченко); "Жити хочу! Геть думи сумні!" (Леся Українка);

-запитання: "Чи довго ще на сім світі катам панувати?" (Шевченко); "Слово, чому ти не твердая криця?" (Леся Українка); "Хіба ревуть воли, як ясла повні?"(Панас Мирний).

ФОНІКА

Терміном "фоніка" позначають звукову організацію мови, яка стосується здебільшого мови поетичної, віршованої. Загалом дбаючи про милозвучність (благозвучність) художньої мови, письменник іноді використовує багаті фонетичні можливості словесного звучання для створення "звукових образів", які часто підсилюють та увиразнюють літературні образи. Звернемо увагу на деякі фонетичні засоби у художній мові:

- ***алітерація*** - повторення одного чи кількох приголосних звуків з певною художньою метою: "Аж загудів гладкий далекий дзвін, карнавками плакучими Поділ забрязкав, а там і зліва, справа, всюди, скрізь - плакучі, слізні та єлейні..." (П. Тичина); "Гембля свого в саду знайшовши, він ясенові дошки струже і гемблює. А дошки ж лисі, аж шуті, я по них узори шиті - сухопінявий шум!" (П. Тичина); "Відстукали копита коней бойових" (М.Бажан);

- асонанс - повторення голосних звуків з метою створення звукового образу: "Реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива" (Шевченко); "Ген неба край, як золото, мов золото-поколото, горить-тремтить ріка, як музика" (П. Тичина);

- звуконаслідування :

І вдруге вдарили гармати,
І жито спіле ожило,
Це кулемети: та-ту!.. та-ту!..
Не жди мене, не жди в село.

Д. Фальківський

Тісняться стружки у стружки –
шуті, шиті, шум!
Тікають скручені в стружки –
шуті, шиті, шум!

П. Тичина

Практична частина

1. Прочитайте завдання і дайте відповідь на запитання[4: 59].

Повесть Н. В. Гоголя «Тарас Бульба» впервые появилась в печати в 1835 году. Затем Гоголь подверг ее коренной переработке. «Повесть стала вдвое обширнее и бесконечно прекраснее»,— писал В. Г. Белинский.

Определите, чем, по вашему мнению, вызвано столь значительное сокращение текста в сцене гибели Андрия (из повести Н. В. Гоголя «Тарас Бульба»). Какие слова и фразы снял автор в окончательной редакции? Почему?

РЕДАКЦИЯ 1835 ГОДА

«— Что, сынку? — сказал Бульба, глянувши ему в очи. Андрий был безответен.

— Что, сынку? — повторил Тарас.—Помогли тебе твои ляхи?

Андрий не произнес ни слова, он стоял, как осужденный.

— Так продать, продать веру? Проклят и тот час, в который ты родился на свет!

Сказавши это, он глянул с каким-то исступленно сверкающим взглядом по сторонам.

— Ты думал, что я отдам кому-нибудь дитя свое? Нет! Я тебя породил, я тебя и убью. Стой и не шевелись и не проси у господа бога отпущения; за такое дело не прощают на том свете!

Тарас отступил на несколько шагов, снял с плеча ружье, прицелился... выстрел грянул...».

ОКОНЧАТЕЛЬНЫЙ ВАРИАНТ

«— Ну, что ж теперь мы будем делать?—сказал Тарас, смотря ему прямо в очи. Но ничего не знал на то сказать Андрий и стоял, утупивши в землю очи.

— Что, сынку, помогли тебе твои ляхи? – Андрий был безответен.

— Так продать? Продать веру? Продать своих? Стой же, слезай с коня!

Покорно, как ребенок, слез он с коня и остановился ни жив ни мертв перед Тарасом.

— Стой и не шевелись! Я тебя породил, я тебя и убью!— сказал Тарас и, отступивши шаг назад, снял с плеча ружье... Тарас выстрелил».

Ознайомившись із перекладом твору Миколи Гоголя, виконаним Миколою Садовським, проаналізуйте, які засоби виразності й образності використав перекладач.

— Ну, що тепер ми будемо робити? — сказав Тарас, дивлячись йому просто в вічі.

Але не промовив ні слова на те Андрій і стояв, утупивши в землю очі.

— Що, синку, помогли тобі твої ляхи?

Андрій мовчав.

— Отак продати? Продати віру? Продати своїх?.. Стій же, злазь з коня!

Покірно, як дитина, зліз він з коня і стояв ні живий ні мертвий перед Тарасом.

— Стій же й не ворушись! Я тебе породив, я тебе і вб'ю! — промовив Тарас і, відступивши крок назад, зняв з плеча мушкета. Білий, як полотно, стояв Андрій: видко було, як тихо ворушилися уста його і як він вимовив чиєсь ім'я, але не було то ім'я вітчизни, чи матері, чи брата — то було ймення красуні-польки. Тарас вистрілив.

Микола Гоголь. Тарас Бульба

3. Прочитайте уривок з роману М.Стельмаха “Гуси-лебеді летять”. Якими Ви бачите весняні картини, що хвилюють уяву хлопчика? Нафантазуйте свої образи-символи весни у рідному краї. Визначте підтекст уривка і спробуйте дібрати потрібні інтонації, щоб передати авторський задум. Прочитайте уривок, застосувавши доречні до тексту психологічні і вказівні жести. Доберіть мелодію, яка б відповідала створеному автором образу весни і використайте її як музичний супровід для Вашого читання.

Зверніться до тексту з читанки [5: 88-190] за цим же твором.. Прочитайте його в особах, зберігши манеру виконання, вироблену при читанні попереднього тексту.

Прямо над нашого хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих, обвислих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів. Дід говорить, що так співають лебедині крила. Я придивляюсь до їхнього маяння, прислухаюсь до їхнього співу, і мені теж хочеться полетіти за лебедями, тому й підіймаю руки, наче крила, і радість, і смуток, і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням.

Я стаю ніби меншим, а навколо більшає, росте і міниться увесь світ: і загачене білими хмарами небо, і одноногі скрипучі журавлі, що нікуди не полетять, і полатані веселим зеленим мохом стріхи, і блакитнава діброва під селом, і чорнотіла, туманцем підволохачена земля, що пробилася з-під снігу.

І цей увесь світ тріпоче-міниться в моїх очах і віддаляє та й віддаляє лебедів. Але я не хочу, щоб вони одлітали від нас. От коли б якимсь дивом послухали мене: зробили круг над селом і знову пролетіли над нашою хатою. Аби я був чародієм, то хіба не повернув би їх? Сказав би таке таємниче слово! Я замислююсь над ним, а навколо мене починає кружляти видіння казки, її нерозгадані дороги, дрімучі праліси і ті гуси-лебедята, що на своїх крилах виносять з біди малого хлопця. Казка вкладає в мої уста оте слово, до якого дослуховуються земля і вода, птиця в небі й саме небо...

А в цей час наді мною твориться диво: хтось невидимим смичком провів по синьому піднебессі, по білих хмарах, і вони забриніли, як скрипка. Я тягнусь догори і сам собі не вірю: від зарічки знову над нашою хатою пролітають лебеді!

Чи вони послухались мого слова — обкружляли навколо села й повернулись до мене, чи це новий ключ?..

А віща скрипка і срібний відгомін бринять, єднаються над моїм дитинством, підіймають на крила мою душу і забирають її в нерозгадану далину. І хороше, і дивно, і радісно стає мені, малому, в цім світі...

Михайло Стельмах

4. Прочитайте запропоновані нижче поетичні та прозові твори. Назвіть виражальні засоби художнього мовлення (тропи) та поетичні фігури синтаксису, які вказують на образність мовлення авторів. Намалюйте ілюстрації, виконайте витинанки до тих творів, які найбільш схвилювали Вашу уяву. Кращі роботи прикрасять стенд "Барви рідного слова".

БАЛАДА ПРО СОНЯШНИК

В соняшника були руки і ноги,
Було тіло шорстке і зелене.
Він бігав наввипередки з вітром,
Він вилазив на грушу і рвав у пазуху гнилиці.
І купався коло млина, і лежав у піску,
І стріляв горобців з рогатки.
Він стрибав на одній нозі,
Щоб вилити з вуха воду,
І раптом побачив сонце,
Красиве, засмагле сонце
В золотих переливах кучерів,
У червоній сорочці навипуск,
Що їхало на велосипеді,
Обминаючи хмари у небі...
І застиг він на роки і на століття
В золотому німому захопленні:
— Дайте покататися, дядьку!
А ні, то візьміть хоч на раму.
Дядьку, хіба вам шкода?!
Поезіє, сонце моє оранжеве!
Щомиті якийсь хлопчисько
Відкриває тебе для себе,
Щоб стати навіки соняшником.

БАЛАДА РОЗПЛЮЩЕНИХ ДИТЯЧИХ ОЧЕЙ

Я хочу бачити світ розплющеними очима,
Я ще таке маленьке, я вмію тільки бачити,
Прагну маму веселою мамою бачити,
Прагну сонце бачити в золотому капелюшку,
Прагну небо бачити в синій хустині,
Я ще не знаю, яка на запах Чеснота,
Я ще не знаю, яка на смак Підлість,
Якого кольору Заздрість, якого виміру Смуга,
Яка засолена Туга, яка незглибима Любов,
Яка синьоока Щирість, яка мерехтлива Підступність,
Я ще все розкладу по полицях,
Та все ж, поки я виросту, зробіть щось таке на світі,
Щоб ніколи не заплющувати очей від Страху,
Не зміщуйте по-дорослому пропорцій.
Орли дивляться на сонце розплющеними очима.
Діти дивляться на світ розплющеними очима.

І.Драч

МЕТЕЛИК

Бідний нічний сірий метелик сидів в темному вогкому льоху за бочкою з капустою. Сидів він сумно, стуливши свої темні крильця. Так смутно йому було, дарма що не був він таким самотнім, — мав таки сусіда; сусід той був лилик. Та з того сусідства невелика була користь для метелика: лилик був неговіркий, понурий собі та до того ще з якимсь презирством дивився на бідного метелика, — сказано, нерівня!

Лилик сидів тихо в своєму кутику, ні за чим він не жалкував та нічого й не бажав, хіба тільки кутка ще темнішого, щоб міг сидіти там спокійно і ніколи того прикрого, вразливого світла не бачити. Правда, тут у льоху теє світло не дуже докучало, — а все-таки часами дехто надходив зо свічкою, навіть часом і над бочкою нахилявся, набираючи капусти, — і це було дуже прикро лиликові; коли б сила, він теє світло крилами згасив навіки.

Метелик на своїм недовгім віку ще не бачив світла, душею тільки чув він, що десь-то єсть сторона краща, ясніша, ніж його рідний льох, бо часом з малого віконця, що було в льоху, падав блідесенький промінь, та не міг метелик і розібрати, що то воно таке теє світло і яке воно повинно бути. У темному куточку промінець той був ледве примітний — тоненький, як ниточка, та блідий, мов погляд недужої дитинки... Летіти шукати того світла метелик не мав відваги й сили.

Хто знає, може, наш метелик так і вік свій короткий звікував би у темряві самотній, — та інша доля судилася йому. Якось прийшла служниця по капусту до льоху та поставила свічку долі, якраз навпроти метелика. Боже! Яким величним, блискучим, повабним здалось метеликові те світло! Він затріпотів крильцями й хотів кинутися на світло, але служниця в ту хвилину взяла світло й подалася геть з льоху. Не втерпів метелик, забув своє безсилля, забув свою несвідомість. «Світло, світло!» — і полинув за ним; лилик тільки свиснув йому услід, потім заліз ще далі за бочку й заснув; нічого йому ніколи не снилось. А метелик полетів та й полетів за тою свічкою так швидко, скільки сили було в його бідних крильцятах.

Аж ось він опинився у великій кімнаті — там сиділо за столом велике товариство. На столі була ясна-ясна лампа, — метелик аж оторопів від того блискучого проміння і безсильний впав на стіл, тріпочучи крильцями. Хтось із товариства хотів його прогнати з стола, але він, опам'ятавшись, знов зірвався і почав кружляти понад лампою, щораз то меншими й меншими кружками: хотів він бачити якнайближче те ясне сонце, яким йому здавалась лампа. Чи думав же він, що там життя стратить? Хто ж бачить смерть у сяйві? Воно горить, миготить, міниться, — там світло, там тепло, там життя! Метелик летить все ближче, ближче до згубливого світла. Ох, то ж його згуба! Даремно всі відганяли його від світла. І от — метелик влетів у самий поломінь. Трісь! Оце ж йому й смерть! Лампа спалахнула, а далі знов почала горіти з такою самою ясністю, як і перше. «Дурне сотворіння! — мовив дехто з товариства. — Хто велів йому летіти на вогонь? І женуть його, так ні, таки лізе! Дурному дурна й смерть!»

А хіба ж розумніша була б його смерть, якби він навіки заснув у темнім льоху? Те світло спалило його — але він рвався на простір! Він шукав світла!

Леся Українка

СЕЛО

Корови моляться до сонця,
що полум'яним сходить маком.
Струнка тополя тонша й тонша,
мов дерево ставало б птахом.
Від воза місяць відпрягають.
Широке, конопляне небо.
Обвіяна далінь безкрая,
і в сивім димі лісу гребінь.
З гір яворове листя лине.
Кужіль, і півень, і колиска.
Вливається день до долини,
мов свіже молоко до миски.

ЗИМА

Кравці лисицям хутра шиють,
вітри на бурю грізно трублять.
О доле, стережи в завію
і людські, і звірячі кубла.
У сто млинах зима пшеницю
на сніг сріблясто-синій меле.
Назустріч бурі ніч іскриться,
привалюючи небом села.

РАННІЙ ВІТЕР

Крилатий вітер, дужий вітер,
що зорі, листя й ластівки несе,
сп'яняє серце. Ех, летіти
в зелений квітень, в синь пісень!
Піднявся день, мов олень з кручі,
ніч відпливла, мов корабель.
Крилатий вітер і пахучий,
мов дзенькіт сріблених щабель.

Богдан Ігор Антонич

ПАСТЕЛІ

1

Пробіг зайчик.
Дивиться —
Світанок!
Сидить, грається.
Ромашкам очі розтулює.
А на сході небо пахне.
Півні чорний плащ, ночі
Вогняними нитками сточують.
— Сонце —
Пробіг зайчик.

3

Коливалося флейтами
Там, де сонце зайшло.
Навшпиньках
Підійшов вечір.
Засвітив зорі,
Прослав на травах тумани
І, на вуста поклавши палець,
Ліг.
Коливалося флейтами
Там, де сонце зайшло.

4

Укрийте мене, укрийте:
Я — ніч, стара,
Нездужаю.
Одвіку в снах
Мій чорний шлях.
Покладіть отут м'яти,
Та хай тополя шелестить.
Укрийте мене, укрийте:
Я— ніч, стара,
Нездужаю.

П. Тичина

Література

1. Білоус П. Основи літературознавства: Курс лекцій. – Житомир, 1998. – Лекції 6, 7.
2. Капська А. Виразне читання: Навч. посібник для студентів філологічних факультетів педінститутів. - К.: Вища школа,1986.
3. Пентилюк М. Культура мови і стилістика: Пробний підручник для гімназій гуман. профілю. – К.: Вежа, 1994.
4. Развивайте дар слова. Факультативный курс «Теория и практика сочинений разных жанров (7-8кл.)»: Пособие для учащихся / Сост. Т.Ладыженская и Т.Зепалова. — М.: Просвещение, 1977.
5. Скрипченко Н., Савченко О. Читанка: Підруч. для 3 кл. чотириріч. почат. шк. І 2 кл. триріч. почат. шк.- 6-те вид.— К.: Освіта, 1994.

13. ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ ВГОЛОС. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ (ОПОВІДАНЬ, КАЗОК, НАРИСІВ, НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ СТАТЕЙ)

Мета: оволодіти навичками виразного читання прозових творів, враховуючи специфіку виконання кожного з жанрів художньої прози або прози, близької до художньої (нарисів та науково-популярних статей); сформувати у майбутніх учителів початкових класів уміння проаналізувати текст, призначений для виразного читання, і майстерно застосувати на практиці теоретичні знання про виражальні засоби художнього і звукового мовлення.

Обґрунтування. Особливістю підготовки студентів до виразного читання прозових творів є запобігання зайвої театралізації, властивої акторам. Вчитель має донести до слухачів-учнів почуття, переживання героїв, думки та емоції автора, не перевтілюючись при цьому в персонажів твору. Труднощі у студентів також виникають при доборі репертуару для виразного читання, тому ми пропонуємо деякі прозові тексти різних жанрів з метою оптимізувати процес практичного оволодіння навичками виразного читання.

Теоретична частина

1. Прочитайте текст. Що спільного у творчій роботі вчителя і читця-професіонала? Чим відрізняється виразне читання вчителя від виконавської діяльності актора?

Виразне читання вчителя — це складний творчий процес, який мало чим відрізняється від роботи читця-професіонала, хоч іноді висловлюються міркування, що виразне читання вчителя — це не мистецтво, а читання професіонала — мистецтво. Постає питання: що ж спільного у творчій роботі вчителя і читця, а що відмінного? В одному і другому випадках ми маємо справу з виконавською діяльністю. І вчитель, і актор працюють на аудиторію (тільки в учителя вона часто постійна), і той і той досягають своєї виконавської мети через звучне слово. Для обох них є закономірним, що їхні ідеї, почуття, настрій народжуються на основі тексту автора, творча діяльність їх розвивається за законами «системи» К.С.Станіславського. Однак при цій спільності у їхній роботі простежується і відмінність.

Читець на сцені розказує про події, про дійових осіб, описаних у творі, і для нього домінує найближча мета — вплинути на слухача за допомогою мистецтва читання, примусити його співпереживати, думати, робити висновки. Результати своєї творчої роботи він не завжди відчує в той же час.

Учитель, опинившись у відповідній ситуації перед аудиторією-класом, повинен ставити мету значно ширшу і дальшу. Його не може задовольнити перша реакція учнів-слухачів. Він ставить завдання: розкрити логіку думок і почуттів героя чи героїв, домогтися від учнів правильного розуміння твору і визначення ними свого ставлення до почутого, допомогти учням «побачити» і «почути» всі події, зображені в розповіді. І, головне, в результаті прослуховування учнями читання, аналізу тексту, а також в результаті їхніх власних уявлень, оцінок, навчити їх виразно читати. Отже, вчитель постійно веде лінію — ознайомлення з текстом — осмислення — озвучення — осмислення разом з аудиторією — озвучення в різних варіантах. Учитель-словесник перетворює виразне читання на могутній засіб пізнання літератури[2: 4-5].

2. Ознайомтесь з рекомендаціями А.Й.Капської щодо техніки читання прозових творів різних жанрів. Як пов’язаний матеріал даної теми з попереднім теоретичним матеріалом про виразність мовлення?

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ

1. Визначаються жанрові види прози.
2. Визначається роль виконавця.
3. Визначається ставлення до розказуваного.
4. Визначається мета розповіді.
5. При передачі прямої мови через інтонацію підкреслюється характер героя, оскільки в конкретному випадку передаються його слова.
6. Виконавець не перевтілюється в тих героїв, діалог яких передається. Він лише відтворює їхню розмову, яка відбулася за тих чи тих обставин.
7. Під час читання зберігається стиль, синтаксична структура речень тексту, оскільки розповідь читця — це звукове донесення художнього твору, який автор довіряє читцю.
8. Інтонація прозових творів — розповідна, вона є своєрідним зразком усного літературного мовлення[2: 157].

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ КАЗКИ

1. Казки поділяються на три групи: казки про тварин, фантастичні та соціально-побутові.
2. Казка в розповіді зберігає традиційну будову, традиційні казкові елементи, образи, які носять певні усталені характери.
3. Для казки притаманний динамізм, активність, напруженість, незвичайність ситуації.
4. Казка завжди має мораль, яку необхідно донести до слухача (заради моралі казка й розказується).
5. Казка завжди розказується.
6. Оповідач казки ніби розказує про те, що «десь, колись» чув.
7. Під час виконання казки переважає безпосереднє спілкування оповідача зі слухачем[Там само: 161].

3. Прочитайте текст і перекажіть його за складеним планом. Доберіть заголовок, у якому сформульовано основну думку.

«Словами ми розказуємо про героїв, а інтонацією голосу ми нібито показуємо їх», — підкреслював Г.Артоболевський. Для цього виконавець повинен дати точну відповідь: для чого я розказую? що я хочу сказати? І підпорядкувати всю інтонацію розв'язанню саме цих завдань. Необхідно, щоб студент навчився ніби «гіпнозувати» глядача, щоб той перестав помічати читця, а бачив лише ту дію, про яку йому розповідають.

Працюючи над прозою, студенти мають змогу практично перевіряти свої уміння на визначення надзавдання і підпорядкування йому свого читання. Наприклад, студент вибрав твір, знайшов надзавдання, яке стимулює його творчу фантазію. Починає аналіз тексту. З'ясував основні події оповідання, вчинки героїв, їх стосунки, визначив своє ставлення до них і до подій. Докладно аналізує кожен епізод, кожну фразу героя, щоб наповнити свої бачення. Такий аналіз допомагає точніше визначити підтекст. Але це ще не повна підготовка до читання. Майбутнього читця через усі деталі аналізу необхідно підвести до головного — ідеї, якій підпорядковуються всі частини тексту, його логічна перспектива, навіть поведінка виконавця перед слухачами. Наприклад, читець, знаючи своє надзавдання — «показати героїчну смерть», навіть виходити, стояти повинен відповідно до мети дії.

Період першого читання тексту перед аудиторією — найскладніший у діяльності студента. Тому необхідно, щоб твір був йому близький за настроєм, за характером і не був занадто великий (на 3—4 хв. й менше)[1: 115].

3. Повторіть тему “Функціональні стилі мовлення”. Визначте особливості ділового, наукового і публіцистичного стилів мовлення. Ознайомтесь зі статтею Г.А.Олійника і охарактеризуйте нариси і науково-популярні статті як прозові жанри.

За своєю будовою і стильовими особливостями науково-популярний матеріал, уміщений у посібниках, не однорідний. Він складається з нарисів і науково-популярних статей.

Нариси своєю мовою і обсягом близькі до оповідання. Їм властива до певної міри образність, емоційність. Відрізняються вони від оповідань в основному способом типізації явищ описаної дійсності: відтворюють не художній, а дійсний факт (Д. Красицький «Тарас Шевченко», Н. Забіла «Древній Київ», В. Бороздін «На рідній землі»). Тому підготовку нарису до читання можна вести за тим же принципом, що й оповідання.

Науково-популярні статті, на відміну від художньої прози, також відбивають дійсні факти з життя природи, суспільства (Д. Чередниченко «Рання осінь», О. Копиленко «Пригріває сонечко», Е.Шим «Як розпускається мак»), але не так образно й емоційно, як це властиво оповіданням чи нарисам. Особливу роль у статті відіграє логічний аспект. Він є також головним елементом виразності читання. Проте це не значить, що читати такі статті можна сухо, одноманітно. Науково-популярна стаття будь-якого змісту, хоч і не має яскраво вираженого авторського ставлення до розповідних фактів, однак в інтерпретації читця повинна впливати на розум, волю і почуття учнів. Читець завжди прагне, щоб учні не просто сприймали певну кількість інформації про природу, працю чи суспільне життя людей, а й відповідно реагували на сприйняте.

Процес аналізу тексту потребує такої самої послідовності, як і будь-який художній твір. Текст доцільно розчленувати на частини, до кожної з них визначити завдання читання і відповідно до цього зробити примітки пауз, логічних наголосів, мелодики. Оскільки читання ділової статті повинно розкривати і підкреслювати хід основної інформації, то виділяємо ті основні фрази, які повніше її виражають. У тексті підкреслюємо їх знизу пунктирною лінією. Це означатиме, що за правилами темпу такі фрази треба виділяти, отже, сповільнювати на них темп вимови. Нерідко ці фрази (частіше окремі їх слова) можуть потребувати й підкресленої чіткості дикції, посилення голосу[5: 204-205].

Практична частина

1. Прочитайте оповідання С.Васильченка, користуючись порадами щодо особливостей виконання прозових творів (див. теоретичну частину заняття). Проставте попередньо наголоси, паузи, визначте темп мовлення, особливості інтонації. Намагайтесь змінювати висоту голосу, промовляючи репліки полілогу.

...У старого Івана Шевченка, Тарасового діда, святами завжди повно людей у хаті: дід Іван грамотний, і в нього є велика книжка про святих мучеників. Дід Іван надіває олив'яні окуляри і починає повагом вичитувати про великі муки святої Варвари. Хтось з бабів слухає, хто куняє, чоловіки дмуть люльки. Хтось дуже стомлений за тиждень раз по раз хропе й кидається. Винувато озирається: «Ото Господи». Вікна й двері поодчинені, і знадвору чути веселий гомін на вуличці. Тяжка й гірка була та панська неволя, та не тільки ж те й робити людям, що плакати та журитись. Часом і співають, і жартують, і потанцюють, а надто молодь. Бо то ж треба було б умерти, щоб усе тужили, а народу — сила, не вмирати ж усім. Чути у вікно — на улиці регіт, раз за разом поривами. Дедалі дужче.

— Це, мабуть, притисся Перебендя з кобзою...

...Раптом слухачі мов ожили, очі в усіх заграли. Один за другим:

—Діду Іване, а розкажіть про Коліївщину!

— Еге, про Залізняка та Гонту!

— Про гайдамаків, ви ж, кажуть, теж були у гайдамаках.

Дід замріяно:

— Еге ж! Гайдамаки! То були люди! — одсунувся далі од книжки, тряхнув чубом.

Каже:

Хвалились гайдамаки,
На Умань ідучи, —
Будем драти, пани-брати,
З китайки онучі.

І святе письмо лежить забуте, дід починає розповідати про ті часи, коли гайдамаки панів різали та палили, як ножі святили, як вирізували Умань. Слухали сусіди, німіли од жаху, чуб здіймався вгору.

А то чиї там оченята горять на кутку на припічку, як іскри? І не дише...

— Тарасику, і ти тута? Іди, сину, надвір гуляти, чого ти між старих затесався? Тобі ще рано таке слухати.

Тарас крутить головою: «Не хочу!»

Дід:

— Хай слухає, виросте — своїм розкаже дітям та онукам.

І не виходить до самого вечора.

А вночі не спить, ворочається.

Мати:

— Чого не спиш, Тарасе?

— Мамо, гляньте: ніби щось горить у панських будинках?

Мати злякано до вікна:

— Де? Вигадуєш, нічого там не горить. То місяць... Що це тобі в голову зайшло? Спи!

Перегодя знову:

— Мамо, а де тепер живуть гайдамаки?

— Які там гайдамаки? Наслухався, що старі говорять, а тоді щось йому увижається, не спить! Це, мабуть, ходив сьогодні до діда? Еге ж — ходив?

— До діда...

— Я ж так і знала. То ж дід теє розказує, що давно колись було, не тепер. Тепер гайдамаків уже немає. Половили та повбивали. Спи.

А на ранок з насоняшничини рушниця за плечима, в руках загнута з лозини шабля. Ходить у бур'яні, рубає панам мечем голови з плечей. Підійде до коров'яка: «Ти пан Дашкевич?» — «Я! Прости! Не буду!». – Летить голова з пліч. До другого: «Ти пан Висоцький?..» — летить голова. Стоїть будяк, чорний, аж світ отьмарює. «А це буде їх цар». До нього: «Проси! Не хочеш?» — і царева злетіла з пліч голова, як галка. Біжить Оксанка, умита, чепурненька.

— Тарасе, що ти робиш?

— Який я Тарас? Я — гайдамака!

— Що ж ти тут робиш?

— Не заважай! Бач — панам голови рубаю.

— І я! І я!

— Ну добре, хай і ти будеш гайдамачка. На рушницю, стріляй.

Бере, цілиться в будяк.

— Бу-бух!

В бур'яні закипіла війна – тихий відгук далекої гайдамаччини.

— Оксаночко, я розкажу тобі казку...

С. Васильченко

2. Визначивши жанри наведених нижче творів, прочитайте їх виразно. Зверніть увагу на емоційну забарвленість творів, за допомогою інтонації передайте почуття авторів.

...Прийшла до нас Лариса Косач—Леся Українка, яка в імені своєму вищим повелінням уславила Україну.

Любов і страждання — від неньки, чоло високе і врода жіноча — від неньки, озерна задума очей і пророче слово — від неньки, ім'я сонячне і ласкаве «Леся Українка»—від неньки-України. І ми вклонімося мудрій і добрій матері—Олені Пчілці. Ім'я донечки, стиха мовлене маминими устами, планетарно прозвучало на цілий світ і пішло у мандрівку століть з печаттю духу України. А з далини літ живим вогнем світить у прийдешнє слово Олени Пчілки, заповідь матері своїй Лесі і всім маленьким українкам:

Знаю, бо казала
Мені моя ненька,
Що я українка,
Правдива, маленька.
Знаю, Україна
Серцю мому мила,
Я по-українськи
Молитися вчила.

А моя опіка -
То Божая Мати,
Мати України
Повна благодати.
Ось мою молитву
Прийми, Отче Боже,
Нехай Україні Вона допоможе.

Тихе мамине слово, виколисане в колисці, освітило любов'ю Лесину душу – почув його цілий світ. Дитячим серцем дев'ятирічної дівчинки Леся уже в першому вірші мовила рідній Україні про любов:

Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна:

Надія вернутись ще раз на Вкраїну,
Поглянути ще раз на рідну країну,
Поглянути ще раз на синій Дніпро,—
Там жити чи вмерти, мені все одно.

Нема життя без України, бо Україна — це доля, яка випадає раз на віку, бо Україна — це Мати, яку не вибирають, як і долю, бо Україна — це пісня, яка вічна на цій землі!

Пісня Лесина ішла від серця, брала силу в огня, що палив її душу і спалював сильніше від сухот, і спалив у жертовній любові до України, а над жертовником навічно запалав покинутий вогонь її пісень. Вогонь від Прометея, відданий народові як надія на визволення.

...Воскресає Україна. Воскресає народ, який не міг своїм мученицьким життям до себе дорівнятись, до своєї великої і спраглої свободи душі, і сльоза над його долею пекла Лесю більше від вогню. І то не Мавка проснулася від зимового сну в лісах Волині, то наша стражденна Мати-Україна почула весну і каже світові устами дочки:

Ні! Я жива! Я буду вічно жити!
Я в серці маю те, що не вмирає!
Україна має в серці те, що не вмирає,
і ця правда вічна, як молитва.

Ярема Гоян

ДИВОСВІТ ОЛЕКСІЯ МАКАРЕНКА

Схилена постать за столом, тремтяча рука витворює диво на білому картоні. Один штрих - і народжується вигнута пелюстка, у якій вгадується химерна істота, ще один рух – і вже бачиш пташку. На мить маляр зупиняє пензля, стискає руку в кулак і ніби завмирає, поки пройде біль у спині, потім знову кладе кілька мазків - і на тебе вже дивляться людські очі. Картина починає оживати, наповнюючи кімнату якоюсь дивовижною музикою – музикою кольорів, вона примушує вдивлятися і фантазувати. І стільки у тому малюнку тоді віднайдеш рідного, близького з оточуючим нас світом природи, людьми, з самим собою!

Так працює Олексій Макаренко, заслужений майстер народної творчості України, працює щодня, долаючи нестихаючий біль у тілі, бо малярство для нього – це радість відкриттів, це друге життя, це порятунок.

Доля йому судилася, на перший погляд, типова для покоління «дітей війни» – голод, холод, поневіряння та ще – інвалід на все життя. Однак доля Макаренка виявилася унікальною. Ворогам не вдалося убити тіло до кінця, бо у ньому нуртував могутній дух.

Війна застала маленького Лесика і ще кілька десятків таких, як він (малолітніх і безпорадних), у житомирській обласній лікарні. Фашисти їх добре нагодували... І діти раділи, не знаючи, що буде завтра. А завтра було дуже боляче і темно в очах: забравши у дітей кров, їх вивезли за місто і скинули на крутих схилах річки Тетерів. Особисту трагедію усвідомив у рідній хаті в Брусилові, що на Житомирщині. Війна забрала радощі дитинства, натомість дала довічну невиліковну фізичну недугу, але не вбила у серці здатності дивуватися незбагненному світу природи, говорити з сонцем, квітами, травою, не озлобила серця. Зі свого власного болю Макаренко витворив дивовижний і неповторний світ, виплеканий на народнопоетичному чорноземі та суглинку житомирського Полісся. Він нагадує поліський бурштин, у якому є все: сивина родоводу, людське горе і надія, тепло і загадковість, – і все це разом напрочуд згармонізоване розмаїттям колірних напівтонів.

Найдивовижніше те, що Макаренку вдається за допомогою обраної художньої мови – через зображення квітки, пелюстки, рослинного мотиву порушити складні філософські проблеми, вкласти їх у напрочуд гармонійні казково-алегоричні композиції. Його світ – то загадковий і замислений, то святково піднесений і тріумфуючий, то стриманий і сумовитий. Асоціативне мистецтво майстра викликає емоції, подібні до тих, які пробуджує музика. Можливо, тому, що картина не має закінченого мотиву, звертається до душі, викликає почуття і мелодію. Митець тяжіє до лаконічних узагальнень, до гармонії, прагне збагнути життя і небуття. Творчість Макаренка перегукується з народним мистецтвом, з фольклорним світом, з народною піснею. Силу жити й творити дають йому улюблені поети та мужні люди – Тарас Шевченко, Леся Українка і, звичайно, - могутнє відчуття свого рідного поліського краю.

Ванда Чайковська, Анатолій Шевчук[3]

3. Чому наведений нижче текст В.О.Сухомлинський назвав казкою? Які риси цього прозового жанру Ви можете назвати? Як слід читати казки? Прочитайте виразно твір, визначте його основну думку.

ВІН ЗНЕНАВИДІВ КРАСУ

У матері був трирічний син. Дуже любила вона єдину дитину. Що не захочеться синочкові, мама зразу ж кидається виконувати його бажання.

Побачив син троянду за вікном, питає:

— Що це таке?

— Квітка троянди,— відповідає мати.

— Хочу квітку троянди,— вимагає хлопчик. Не просить, а вимагає.

Мати йде, зрізає квітку й приносить синові. Потримав хлопчик троянду в руках, зім'яв пелюстки й кинув на підлогу.

Побачив син на паркані горобця, питає:

— Хто це такий?

— Горобець,— відповідає мати.

— Хочу горобця, — вимагає хлопчик.

Пішла мати до сусідських дітей, просить:

— Спіймайте горобця, куплю вам цукерок.

Упіймали діти горобця, одержали цукерок. Принесла мати пташку. Взяв хлопчик горобця, почав гратися, придавив його за шийку, пискнув горобчик і замовк. Кинув син матері мертву пташку.

Почув син, як хтось грає за вікном на сопілці. Сподобалась йому гра, питає він у матері:

— Що це таке?

— Це пастух грає пісню на сопілці.

— Хочу пісню, хочу пісню, вона така красива! — зажадав хлопчик.

Пішла мати до пастуха, просить:

— Йди, пастуше, до мого хлопчика любимого, хоче він, щоб йому належала ця прекрасна пісня.

— Ні,— відповідає пастух.— Пісня— це краса. Не може один володіти нею. Пісня потрібна всім.

Ні з чим прийшла мати до сина, переказала йому слова пастуха.

І син зненавидів красу, перестав любити й розуміти прекрасне.

В. Сухомлинський

4. Виразно прочитайте легенди. Перекажіть їх. У чому полягає різниця між казкою і легендою? Чи відрізняється читання легенд від читання казок?

МОРСЬКЕ СЕРЦЕ

(Медуза)

Раз у морі купалося двоє братів. От старший скупався, на берег пливе, а менший все далі та далі. І хвиля морська закохалась у відважному браті: взяла, обняла його міцно і тягне до себе на дно, в чудове підводне царство.

А хлопець пручається, хлопець кричить, гукає на рідного брата, щоб швидше йшов рятувати.

А старший боїться плисти. «Глибина, — дума, — згину ще й я з ним укупі!»

— Ой братику милий! Ой братику любий, рятуй! — З сльозами ще раз виринув хлопець, од жаху волосся рвучи.

— Нехай тебе Бог порятує! — несміливо старший сказав, а сам не насмів і зирнути, як брат потопає, — гребеться до берега хутко, на камінь вилазить. Розсердилась хвиля, погналась за страхополохом, нагнала, знесла його в море, втопила.

І меншого брата сховала морськая цариця на дно, і сльози його повернулися в чистії перли, а кучері — в пишні коралі, а старшого брата риби й раки ущент рознесли, лиш серця ніхто не схотів і торкнути: таке було гидке оте полохливеє серце!

І досі в морі те серце: несміливо, крадучись, плава, слизьке та холодне, жалке, наче та кропива, ворушиться мляво та труситься, тіні од себе не має — прозоре. А море гидує тим серцем: на берег його викидає, а там воно гине без сліду.

Дніпрова Чайка

ХРИЩЕННЯ ОЛЬГИ

В 955 році поїхала Ольга в Грецію і прибула до Царгороду. А був тоді царем Костянтин, син Лева. Побачивши, що вона гарна з обличчя і дуже розумна, цар подивляв її розум, розмовляв із нею і сказав їй:

— Ти гідна царювати в цьому городі з нами. – А вона зрозуміла та сказала до царя:

— Я поганка; так, якщо хочеш охристи ти мене, то охристи мене сам; а якщо ні, то я не охрищуся. І охристив її цар із патріярхом. А будучи охрищена, зраділа душею і тілом, а патріярх навчив її віри та сказав їй:

— Благословенна ти серед руських князів, що полюбила світло, а зоставила тьму; благословитимуть тебе руські сини до останнього покоління твоїх унуків.

І навчив її церковного правила, і про молитву, і про піст, і про милостиню, і про збереження чистоти тіла. А вона, схиливши голову, стояла і, як напоювана губка, слухала науки й, поклонившися патріярхові, сказала:

— За твоїми молитвами, владико, нехай заховаюсь від ворожих тенет.

І надали їй в хрищенні ім'я Олена, як називалась і давня цариця, мати великого Костянтина. І поблагословив її патріярх, і відпустив її. І по хрещенні закликав її цар і сказав їй:

— Хочу взяти тебе за жінку. І вона відповіла:

— Як ти хочеш мене взяти за жінку, а ти сам охристив мене й назвав мене донькою? А в християн нема такого закону, як сам знаєш. І сказав цар:

— Перехитрила ти мене, Ольго.

І дав їй багато дарунків: золота, срібла, дорогоцінних тканин, різнородного посуду, і відпустив її, назвавши її своєю дочкою.

Народна творчість

5. Прочитайте оповідання “Маруся Богуславка” разом із однокурсницею (однокурсником) за особами. Визначте основну думку твору.

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА

То не чорні хмари над Богуславом стояли, то турки-яничари на місто напали, людям руки путами в'язали і гнали їх у далеку землю турецьку, в тяжку неволю.

Спіймали і дівчинку-білявку, попівну Марусю Богуславку.

Вродлива, справжня красуня була Маруся. Тож коли її в Стамбулі на базарі продавали, вподобав її багатий паша турецький.

— Не годиться таку пишну квітку важкою каторгою в'ялити. Візьму її до свого дому, скажу її виховати в мусульманській вірі та в звичаях турецьких, туркенею стане, за дитину мені буде.

Купив паша Марусю, у свою палату привів, у турецьку одежу зодягнув і найняв учителів, щоб дівчинку по-своєму вчили, щоб її потурчили-побусурменили. І пильнували вчителі, щоб вона українського слова не чула, хреста не бачила, щоб не до Христа, а до Аллаха молилася. А дівчина глибоко в серці, мов чарівний образок, носила спогад про рідний край — про чудовий краєвид із сріблистою рікою, крутими скелястими берегами й білими хатками у вишневих садках.

Роки минали і той чудовий образ поволі затирали. Вже Маруся туркенею стала, пашу рідним батьком називала. Жила в розкошах і вигодах, а коли паша з дому виїжджав, то ключі від усього хазяйства їй у руки віддавав.

Чудова була в паші палата, вся в золоті, сріблі й у самоцвітах, серед квітників і садів. Дзюрчали кришталеві водограї, мінились веселчаними барвами клумби розкішних квіток, п'янко пахли кущі й дерева.

А за садом-виноградом стояла вежа висока, з сірою каменю збудована, в землю глибоко вмурована. Багато разів Маруся пашу питала, що це за будівля, та він відповіді не давав, будь-чим її збував. Це Марусю ще більше зацікавило.

Раз увечері пішла Маруся в сад гуляти, відчинила хвіртку в мурі-огорожі й опинилась під вежею. Стала до неї приглядатися, сотий раз думати-гадати, нащо паша таку понуру вежу збудував.

І раптом донеслась до неї приглушена пісня. То не один голос співав, то кілька сотень людей співало, сумно на долю нарікало, що вже тридцять літ у неволі пробувають, Божого світу, сонця праведного не видають.

Дівчина стрепенулась. Що це? І пісня якась близька її серцю, слова наче знайомі. Маруся здогадалась: то невільники з України в цій вежі-темниці без сонця-світла погибають, свою тугу за волею святою, за рідною землею піснею виливають.

Відтоді Маруся спокою не мала, тихим сном не спочивала, все якусь таємну думку плекала.

Раз, як паша турецький у мечеть на молитву поїхав, Маруся щонайбільший ключ із схованки добула, до невільницької вежі побігла, залізом ковані двері відімкнула, стала на порозі і — ахнула. Триста козаків, бідних невільників, на соломі покотом лежали, і глухо подзвонювали кайдани на їхніх руках.

— Невільники нещасні, оце я вам двері на волю відчиняю! — промовила Маруся.

Переглянулися невільники.

— Не можна цій турецькій дівчині вірити! Хоч вона по-нашому й говорить, ніхто не знає, що вона в своїм серці проти нас замишляє.

Тоді Маруся на одвірок схилилась, слізьми залилася:

— Брати мої рідні, Бог мені свідок, що я ніяких хитрощів не замишляю, тільки помогти вам хочу! Кажу вам, добре дбайте, у землі християнські втікайте, поки турки ще нічого не знають.

Вийшли невільники з вежі холодної, місто турецьке тихцем-хильцем обминали, на себе хрест клали, в Україну темними ярами втікали. А коли останній невільник з темниці вибігав, Маруся за рукав його придержала:

— Прошу я тебе, козаче, зроби мені послугу велику! Як дозволить тобі Господь у рідний край вернутись, ти містечка Богуслава не минай, моїм батькові-матері від доньки-бранки Марусі Богуславки низенький поклін передай. Скажи, що їхня донька свою невільну провину спокутувала, братів рідних, невільників бідних з неволі в Україну відпустила.

А той козак був кобзар-бандурист. То як вернувся він у рідний край, склав прегарну думу про турецьку бранку Марусю Богуславку і скрізь про неї людям співав. Слухали люди, тяжко зітхали і допитувались, що сталося з Марусею. Але кобзар цього не знав і в думі не розказав.

Так і залишилася навіки незнаною доля дівчинки-білявки, Марусі Богуславки, що без своєї вини туркенею стала та братам рідним, невільникам бідним, волю дарувала.

Роман Завадович

6. Виразно прочитайте казку і дайте письмову відповідь на запитання у кінці твору.

ЧИЯ КАРТИНА КРАЩА?

Зійшлися якось два художники й засперечалися, хто з них талановитіший. Довго сперечалися, немало й дошкульного сказали один одному, аж поки зрозуміли, що ніякі слова не спроможні довести перевагу одного чи другого. Зійшлися на тому, що найкраще вирішать суперечку їхні картини.

— Все, що буде намальовано,— сказав перший художник,— не повинне розходитися з живою природою. Якщо це квітка — то має бути справжньою, якщо людина — то живісінька!

— Ну, таку картину хіба що сам Бог здатний намалювати! Йому одному під силу оживляти неживе. Я вважаю: картини мають бути як живі, щоб ніхто й не здогадався, що то намальовано!

На цьому й погодилися.

І ось перший з них намалював гроно винограду. Кожен, хто йшов повз двері митця, думав, що то справжні ягоди. Ошукувалися не тільки люди — птахи сідали на те малювання, щоб поласувати дарами природи! Це було справжнє диво. В захваті був навіть другий художник. Дехто вже навіть бився об заклад: мовляв, пальма першості — в руках автора виноградного грона. І знехотя пішли глянути на справу рук другого митця. Увійшли до майстерні й питають його:

— А де ж твій витвір?

— За отією завісою, що на стіні!— сказав другий художник.

А перший, ощасливлений похвалами за те чудове гроно винограду, підійшов до стіни й простяг руку, аби відслонити завісу, але то був усього-на-всього малюнок завіси!

Знявся неймовірний регіт.

— Ти намалював,— мовив другий художник, звертаючись до першого,— таку картину, якою зумів обдурити пташок, а я таку, що й самого художника пошив у дурні!

Чия ж картина краща?

Арабська казка [4]

7. Виразно прочитайте казку і допишіть до неї кінець.

МИХАЙЛИК-КУЧЕРИК

Жив собі раз такий кучерявий хлопчина-пастушок, що його мати не знала, чи на небі є більше зір, чи більше кучерів у її сина на голові. Його назвали Михайликом-Кучериком. Він стеріг цілий день вівці і приграваз собі на березовій дудці, або сидів під ялицею над рікою і вдивлявся у хвилі, що мерехтіли на сонці. Тоді ріка здавалася йому зі щирого золота, а каміння в річищі — з самоцвітів.

Мати лаяла хлопця, бо його вівці розбігалися по горбах, і тяжко було їх зігнати знов в одну череду й погнати додому. Пусті хлопчиська-вітрогони з села питали його:

— Михайлику-Кучерику! Що ти бачиш у річці?

— Я бачу саме срібло-золото й самоцвіти, — відказував він і не помічав, що вони кепкували з нього.

— Дивіться на нього! — викрикували вони і показували пальцями на Кучерика.— Він бачив срібло-золото й самоцвіти! Чому ти не приніс нічого своїй мамі? Хай би вона купила тобі за те новий киптарик, бо той, що ти носиш у неділю, вже старий і полатаний.

І вони обкидали хлопчину смерековими шишками.

— Пождіть! — крикнув він тоді.— Я піду в те царство, звідкіль біжить річка, і принесу цілі бесаги скарбів. Ви ще побачите!

Кучерик встав, ще доки сонце засвітило, і вийшов тихо з хати, щоб мати не прокинулася.

— Я мушу йти завжди за рікою проти струї— аж до джерела,— думав він, вийняв свою сопілку з-за пояса і грав, аж цілий ліс розсміявся й заспівав.

Як довго Михайлик мандрував — не знаю. Коли його пекло сонце, він купався в річці, коли був голодний, збирав собі жменьку чорниць. А в кінці він прийшов до великих залізних воріт, де сидів велетенський бурий ведмідь і бурмотів так страшно, аж йому піт із кожуха капав.

— Добридень,— сказав привітливо Михайлик,— чи не гаряче тобі, вуйку ведмедю, сидіти тут під залізними воротами?

— Ти, бачу, мудрий хлопець,— відбурмотів ведмідь.— Ось я піду скупатися в ріку, а ти повважай мені за той час, щоб ніхто не відчинив воріт до казковою царства, передусім один пастушок, що називається Михайлик і що має голову, повну кучерів і пустих думок.

Ведмідь був уже старий і не бачив, що Михайлик мав на голові солом'яну крисаню. Йому здавалося, що то було просте солом'яне волосся. Він зійшов повільно в ріку і почав плюскатися в теплій воді. Тим часом хлопчина відчинив залізні ворота й перестрибнув поріг казкового царства.

Він побачив довкола себе багато дерев і квітів, про які йому ніхто не розказував. Старенька, схилена бабуся збирала там пильно сухе ріща до запаски. Але то ріща було з кришталю, бо дерева немає в царстві казки. Михайлик стрибнув швиденько і визбирав для бабуні всі гіллячки, які там лежали в срібній траві.

— Ти добрий хлопець,— сказала вона вдячно і повела його перед великий терем, що мінився всіма барвами веселки.

— Скажіть, бабуню, чия це хата? — спитав він.

— Це — терем зоряної князівни Зоряни,— відповіла старенька. Тоді він помітив, що вхід замку зачинений джерелом зеленої ріки. Вода виприскувала з таким шумом, що ніхто не міг ввійти до терему. Над входом був балкон із сяючого зеленого й червоного каменю, що мав форму квітів, обвитих золотими вітами й листям. На високім престолі, застеленім зоряним килимом, сиділа найкраща дівчина країни казки. Над її чорним волоссям дорога корона з сімох зір.

— Вона жде вже віддавна на одну людину, але бурий ведмідь не пускас нікого в казкове царство, — сказала бабуся.

Хлопець дивився довго вгору, а потім заговорив:

— Прекрасна княжно, як мені дістатися до тебе? Скинь мені мотуз, щоб я виліз нагору.

Але княжна не ворухнулася і мовчала,

— Що це в тебе за поясом? — спитала знічев'я старенька, показуючи на його сопілку. — Такого в нас немає. З чого це зроблене?

— З дерева,— сказав хлопець.

— З дерева? О ти, щасливче! Дерево має в нас чародійну силу, тому не гай часу і пробуй свою долю!

Михайлик вийняв сопілку й заграв княжні свою найкращу пісню. Він помітив, що вода джерела поділилася на дві струї, і що між ними зробився малий отвір. Тоді він скочив, не довго думаючи, всередину. В його голові зашуміло так, гейби він зі сну будився, а потім він очуняв на широких сходах із мармуру, що вели до престолу Зоряни.

— Чого ти шукаєш у мене? — заговорила вона приязно.

— Я шукав кусень золота й кусень срібла для моєї мами, але відколи я тебе побачив, я шукаю теж собі зоряну князівну,— сказав він.

— Ти дуже вродливий, і твоя гра припала мені до серця більше, як цей терем, але мій батенько-місяць видасть мене тільки за того заміж, хто має більше кучерів на голові, як я зір на небі,— сказала вона сумно.

Тоді Михайлик кинув геть солом'яну крисаню і поклав свою кучеряву голову на князівнині коліна. Вона рахувала, рахувала й нарахувала більше кучерів на його голові, як зір на небі.

Тепер подумайте собі цю казку самі до кінця!

Віра Вовк

8. Виразно прочитайте усмішку Остапа Вишні. У чому гумор твору? Доберіть, враховуючи специфіку жанру, відповідні інтонації. Намагайтесь донести до слухачів підтекст усмішки, втілюючи авторський задум.

ПЕРШИЙ ДИКТАНТ

(Скорочено)

Вже третю зиму ходив я до школи... І от одного дня увіходить до класу Марія Андріївна та й звертається до нас, що ходили до школи третю зиму, були, значить, уже в третій групі:

— От що, діти! Почнемо ми з вами тепер щотижня диктовку писати. Я проказуватиму, диктуватиму, а ви пильненько вслухайтеся і пишіть у своїх зошитах те, що я вам диктуватиму! Вийміть зошити!

— І в книжечку не дивитися? — залунало з усіх парт.

— Не дивитися! На те й диктант! От і дізнаємося, як ви вивчилися писати! Ви ж із книжок списували? Пригадуйте, як у книзі слова надруковані, бо траплятиметься багацько таких слів, що ви їх із книг списували... Не спішіть, думайте... Ну, починаю... Майте на увазі, що навесні будуть для вас випускні іспити (як ми називали— «здаменти»), а на іспитах обов'язково буде диктовка, диктант.

Почала Марія Андріївна диктувати. Всього першою диктанту я вже не пригадую, але пам'ятаю одну його фразу дуже добре. Диктувалося російською мовою, бо шкіл на рідній українській мові за царя на Україні не було.

Ось проказала Марія Андріївна:

— «По полю ехала с господами коляска, запряженная четвериком великолепных лошадей. За коляской бежала и лаяла собачка испанской породы».

Прочитала Марія Андріївна це саме і вдруге... Ми зашелестіли зошитами, зашаруділи перами.

На другий день Марія Андріївна принесла перевірені наші зошити з диктантом.

Почала вона говорити про те, що написали ми перший диктант не дуже, сказать, удало, помилок багатенько, а коли згадала про ту коляску з господами та з собачкою «испанской породы», не витримала, зайшлася веселим сміхом, сміх перейшов у кашель, з очей полилися сльози, і вона вже просто впала в крісло, витирала сльози, реготалася й кашляла...

— Ну що ви понаписували?! О господи! І де ви таке чули?

Ми понаїжачувалися...

— Вас шістнадцять учнів, і п'ятнадцять із вас понаписували: «...За коляской бежала й лаялася собачка из панской породы...» Де ви чули, що є на світі собаки панської породи і щоб вони лаялися? Порода «испанская», єсть таке государство— Іспанія, а собаки не лаються, а «лают», по-нашому «гавкають». Зрозумів? — запитала вона мене.

— Та не дуже, Маріє Андріївно! Я собі думав: пани їдуть, то й собака в них панської породи, батько часто говорять, що їх пан та бариня лають, я й думав, що коли пани лаються, то й собаки їхні не кращі за них і теж лаються...

— А воно, бач, і не так! — засміялася Марія Андріївна.— Та в тебе ще й без того багато помилок. Поставила я тобі двійку! Підтягтись треба! Сідай!

Я сів і ледве не заплакав:

— Здохла б вона йому, та собачка, разом із панами!

Остап Вишня

9. Прочитайте тексти, пояснивши, чому автори вдаються до науково-популярного викладу. Для якого читача призначені ці статті?

ГАЗЕТА ЧИ ДРІБНА МОНЕТА?

Латинська мова запозичила з перської слово *газа*, що означало «скарб», «царська казна». Очевидно, під впливом цього слова в італійській мові виникла назва дрібної срібної монети *газетта*. І коли 1563 р. у Венеції

з'явилася перша газета, за право прочитати її (вона була писана від руки) брали платню — цю дрібну монету. Згодом так почали називати і саме періодичне видання.

Історію виникнення цієї назви пояснюють і по-іншому. Її виводять від зменшеної форми італійського слова *газза,* що означає «сорока». Підставою для такого припущення є те, що перші газети взяли собі за емблему сороку — символ поширювача новин.

Адже й тепер кажуть: «Сорока на хвості принесла (звістку)». А втім, перше пояснення видасться вірогіднішим.

Євгенія Чак

У ШКОЛІ ВСЕ ТАКЕ ЗНАЙОМЕ

Спочатку виберемо слово, яке зустрічається найчастіше. Ви скажете: «Це коридор». В основі цього слова заховалося латинське дієслово із значенням «бігати». Дивно. Невже коридори споконвіку існували для того, щоб ними бігали? Виявляється, що ті перші коридори, від яких пішли усі інші, були не в звичайних домівках, а в укріпленнях, у замках. Так звалися вузькі галереї навколо укріплення, закриті переходи з однієї башти в іншу, якими й перебігали захисники укріплення під час боїв.

Коли ви кажете «мій клас», то це в одному випадку класна кімната, в іншому — учні вашого класу.

А тепер спробуємо відповісти на питання: «Що від чого пішло?» Учнів почали звати класом, бо вони вчаться у класній кімнаті? А може, класну кімнату так назвали тому, що в ній вчиться 3-А чи 4-В клас? Подумали? Готові? Правильно. На першому місці клас — «група учнів», а вже від них — класна кімната, в якій вчаться ці учні.

Та ось, нарешті, й рідна парта. Може, хоч вона виявиться своєю, не чужинкою? Ні, вона теж чужинка, мандрівниця. Розповідають, що давніше учні сиділи на довгих лавах біля столу. Та ось Їх розділили, розсадили по два: *апарат* — «збоку, окремо». Слово це є і в німецькій, і у французькій мові.

Та чужинкою парта була колись, а сьогодні вона своя, рідна,— з усіма її подряпинками і кляксами. Ой! А клякса ж теж чужинка, німкеня!

Уявіть собі, що навіть ім'я класної дошки — і те мандрівне. Українське слово *дошка* й російське *доска* походять від грецького слова *діскос.* Це слово у греків означало і «металевий круг, диск» — знаряддя для метання, кидання, і «підставка, піднос для їжі». Далі це слово йшло вже знайомим нам шляхом. У германців воно спочатку означало «блюдо», а пізніше — «стіл». Від них це слово потрапило до слов'ян. Але у наших предків уже було слово «стіл», тому слово дошка стало позначати дерев'яний кружок або квадрат, на якому різали та подавали м'ясо і хліб.

У слова *карта* теж досить велика родина: карта, картина, хартія і навіть картуз (головний убір). Слово *карта є* в італійській мові. Означає воно там «папір». Ще раніше, в латинській мові, було слово *хартес.* Ним називали аркуш паперу. Тепер, знаючи «предка», ми можемо легко встановити «родинні» зв'язки: карти робляться з аркушів паперу, хартія — документ, написаний на папері, картина — це був спочатку «тонкий красивий папір», а вже пізніше — те, що намальовано.

А ще у вас у класі таблиці. Це теж член вельми старої і шановної родини. «Предок» у ній — латинське слово *табула* — означає «дошка», «список», «таблиця». У нас живуть два члени цієї родини: старенька тітонька таблиця (вона живе у нас вже понад двісті років) і молода її племінниця — табло. Це слово з'явилося у нас порівняно недавно. Ним називають сигнальний щит, на якому можна бачити хід змагань і їх результат.

Тепер ви знаєте, звідки прийшли предмети, які вас оточують у школі, і які слова і звідкіля ці предмети принесли з собою.

А. Коваль

АЗ, БУКИ І БУКВИ.

(Звідки приходять слова?)

З чого починається навчання? Кажуть, що навчання починають «з азів». А що це таке? «Аз» — це перша буква абетки — буква «а».

Абетка, азбука, алфавіт... Знайомі слова, правда? Означають вони те саме: це літери у певному, установленому порядку. А навіщо тоді аж три назви, коли це те саме? Але ж назви не однакові, тому до них треба придивитися уважніше.

Абетка — це А-Бе-тка, а що таке «а», «б»? Це перші дві літери, саме так ми їх вимовляємо: а, бе, ве, ге... А чому не а, б, в, г? Бо так вимовляти важко, незручно. От спробуйте замість бе, ве, ге, де підряд вимовити: б, в, г, д... Кожного разу доводиться повітря набирати в груди, а потім виштовхувати його разом з буквою. Тому люди здавна почали придумувати для букв назви, щоб їх легше було запам'ятовувати і вимовляти.

У слов'ян колись дві перші літери звались «аз» і «буки» — звідси азбука.

Називати букви повними іменами, щоб їх легко було запам'ятовувати, почали не стародавні греки. Першими були фінікійці — сусіди греків, їх перша літера абетки була схожа на голову бика. От і назвали вони її алеф — «бик». Друга літера була схожа на будиночок. Вони назвали її бет — «дім».

Греки свою абетку запозичили у фінікійців. Узяли й назви двох літер, хоч і не знали значення слів алеф і бет. Пізніше ці назви змінилися, от і вийшли з алеф — альфа, з бет — бета, віта. А ще пізніше альфа і віта, склавшись, дали алфавіт.

Слово буки — слов'янська назва літери «б» — нагадує одне дуже знайоме слово — буква. Чи вони не родичі часом? І чиї ж вони, ці слова? Слово буки прийшло до нас від германців. Означало воно у них і «букове дерево», і «дощечку з бука, на якій писали», і «літеру, вирізану на буковому брусочку». У нас слово буки спочатку було лише назвою літери «б», а пізніше буквою — назвою будь-якої літери.

А. Коваль

Література

1. Капська А. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1990.

2. Капська А. Виразне читання: Навч. посібник для студентів філологічних факультетів педінститутів. – К.: Вища школа,1986.

3. Кожному мила своя сторона: Краєзнавчі нариси про видатних людей, минуле Житомирщини, обряди і звичаї населення краю / Упоряд. Л.Бондарчук, Л.Демченко, - Житомир: Журфонд, 1997.

4. Краса у розумі: Арабські казки у записах А.Кримського: Для серед. та ст. шк. віку / Упоряд., передм. та переказ з араб. М.Веркальця. – К.: Веселка, 1992.

5. Олійник Г. Виразне читання: Основи теорії: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1995.

14. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ (ГРОМАДЯНСЬКОЇ, ФІЛОСОФСЬКОЇ, ПЕЙЗАЖНОЇ, ІНТИМНОЇ ЛІРИКИ, БАЙОК)

Мета: беручи до уваги поради вчених щодо особливостей виразного читання громадянської, філософської, пейзажної, інтимної лірики та байок, виробити у майбутніх учителів початкових класів творче ставлення до процесу виразного читання, вміння працювати над кожним твором (зокрема, поетичним), мобілізуючи свою волю, розум і почуття (за словами К.Станіславського, "три основні рушійні сили у роботі над текстом"); виховувати у студентів любов до високохудожньої поезії і почуття смаку при доборі репертуару для виконання.

Обґрунтування. Слід зауважити, що викладач не повинен нав'язувати студентам своє бачення поетичних образів, створених автором: один і той самий твір у різних декламаторів може звучати по-різному (кожен по-своєму ставить логічні наголоси, прискорює або уповільнює темп читання, використовує мелодії злету та падіння, паузи тощо). Однак слід тактовно коригувати виконання творів студентами, намагатися досягти максимального злиття авторського бачення поетичних картин, образів з баченням виконавців. Додамо, що аудіозаписи з виконанням тих чи інших творів професіональними читцями слід прослуховувати тільки після того, як студенти запропонують свої інтерпретації поезії. Це стосується також викладацького виконання.

Теоретична частина

1. Прочитайте уривок з посібника А.Й.Капської [3: 94]. Поясніть, яку мету ставить учитель при підготовці до читання ліричного твору перед слухачами-учнями початкових класів?

Під час читання образи повинні з'являтись поступово, як це трапляється в житті, коли в пам'яті виникають певні картини і передаються співбесіднику. Слова автора тоді легко запам'ятовуються, бо вони стають носіями конкретних образів, подій і почуттів. Читець не просто все бачить, а й читає так, що вся його інтонація набуває виразності, і слухачі стають одночасно «співтворцями», для них все живе залишається живим, вони бачать світ конкретно, образно. Від цього народжується між читцем і слухачем взаємодія у сприйнятті: спільні відчуття, спільне розуміння думок і, головне, почуттів автора, оскільки під час роботи над поезією предмет уваги може ще нічого не значити. Важливо, про що він примусив задуматись, які відчуття викликав.

Читець ліричних творів повинен донести до слухачів задум автора, передати відповідний настрій, пробудити в уяві певні образи. Проте, якщо вірш буде виконуватись без яскраво вираженого ставлення читця до того, про що він читає, без глибокого розуміння підтексту, то слухач залишиться байдужим спостерігачем за «дією» читця. Власне, можна сказати, що слухачі просто не зрозуміють, для чого виконувався твір.

2. Прочитайте і запам'ятайте вислови, щоразу звертайтесь до них під час підготовки до виразного читання перед слухачами.

Читання лірики — це постійне злиття думок, почуттів, настрою автора і виконавця. Але цей процес не відбувається за один якийсь момент натхнення. Він, як своєрідне горнило, переплавляє і зливає в одне і авторський задум, і задум виконавця, і їхні думки і почуття.

А.Капська

Спитайте природу, інтуїцію, як і чим вони передають іншим свої бачення. Не будемо заважати роботі підсвідомості, а краще навчимося включати в творчість свою душевну і органічну природу і зробимо чуйним і чутливим наш звуковий, мовний та інші апарати втілення, якими можна передавати свої внутрішні почування, думки, бачення.

К.Станіславський

3. Ознайомтесь із правилами виконання поетичних творів, різних за тематикою.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ

1. Визначити жанрові особливості ліричного твору.
2. Розкрити й відчути настрій ліричного героя і всього твору.
3. Передати розвиток переживань ліричного героя.
4. Визначити ставлення читця до героя, яке ґрунтується на правильному розумінні й відчутті його переживань.
5. Зберігати під час читання єдність змісту і форми.
6. Зважати на особливу роль «творчого бачення» під час читання лірики.
7. Застосовувати відповідну форму спілкування, зважаючи на вид лірики.
8. Звернути увагу на лаконізм і обмеженість у використанні міміки та жестів.
9. Дотримувати пауз після кожного рядка[3].

Крім загальних вимог до читання віршів як ритмічно організованого мовлення, читцю треба знати і враховувати особливості лірики, яку за тематичним принципом можна поділити на громадянську, філософську, інтимну і пейзажну. Такий поділ хоч і досить умовний, бо є вірші, які своїм змістом не вкладаються в якусь одну конкретну групу, в них переплітаються різні мотиви, проте в плані підготовки їх до безпосереднього читання читцю, крім загальних ознак, треба знати і поділ лірики.

Загальні ознаки лірики, що їх передусім читець бере до уваги, це конкретно-чуттєва форма людських переживань, думок. Тематичний поділ розкриває читцю те, про що мовиться у творі і які сторони людського

життя в ньому охоплені, а вже останні вкажуть «а конкретну форму людських переживань, думок. Вони можуть бути викликані політичними висловлюваннями, філософськими роздумами, любовним захопленням, милуванням явищами природи тощо.

Оскільки в процесі читання ліричного твору важливо передати не тільки певні переживання автора, ліричного героя, викликані різними обставинами життя, а й характер переживань за своїм змістом, то, зрозуміло, читцю треба докладно розкрити авторські медитації (роздуми, споглядання, самозаглиблення) і притаманну йому об'єктивність тону.

Громадянська лірика. В ній висловлюються певні погляди поета на суспільство, суспільні явища, порядки, їй властива форма заклику, звинувачення, клятви тощо. Автор не тільки висвітлює свої погляди, а й формує їх у читача. Тому позиції ліричного героя характерне підсилене вольове начало, і це має бути головним у процесі читання вірша.

Філософська лірика. В ній висвітлюються глибокі роздуми поета над життям, об'єктивним світом понять, речей тощо. Успіх читця залежатиме від того, наскільки він розкриє характер авторських роздумів, ліричного героя, зробить ті роздуми своїми і визначить обставини, які змушують його до них. Важливим тут може бути і визначення форми спілкування: розмова поза слухачами чи безпосередньо з ними, розмова вголос чи звертання до неприсутніх слухачів.

Інтимна лірика передає душевні переживання ліричного героя, породжені почуттям любові, кохання, які можуть мати різний характер втілення у вірші, Причому вони не завжди підтверджуються конкретними життєвими фактами. Читцю в усіх випадках треба створювати в уяві, домальовувати ряд картин, пов'язаних з історією кохання (місце, час, обставини тощо), які б конкретизували характер переживань, підказували настрій.

Пейзажна, або описово образотворча, лірика змальовує красу природи і містить у собі приховану медитативність. Вона може виражатися з відчутно емоційною експресивністю як у предметній зображальності твору, так і в його художньому мовленні або й нерідко в коротких узагальнених висловлюваннях автора.

Важливість читання вірша залежить від того, наскільки читець розкриє медитативність, доповнить її власною уявою.

Слід відзначити й те, що серед інших жанрів байка більше дає можливість читцеві розкрити ідейний зміст. Тому потребує особливої роботи над текстом, незалежно від того, чи вона з мораллю чи без моралі. І в першому, і в другому випадках читець повинен яскраво бачити своє творче завдання, прагнути якомога ближче донести до слухачів ідейну спрямованість, справити на них відповідний естетичний вплив.

«Те, що ідея байки часто виявляється сформульованою самим автором, аж ніяк не звільняє виконавця від необхідності і підкорити своє виконання розповідної частини розкриттю і донесенню тієї ідеї. Мораль байки підведе підсумок, а розповідна частина повинна цей підсумок підготувати, зробити його максимально переконливим, наочним».

Щоб полегшити попередню роботу над текстом байки, варто взяти до уваги пораду Г.В.Артоболевського — розчленувати її за композиційною побудовою: експозиція, зав'язка дії, розвиток дії, розв'язка. «Від того,— пише Г.В. Артоболевський, — наскільки чітко уявляє собі читець план байки і її поділ на частини, залежить композиційна чіткість виконання. Частини твору, що виконуються,— це ніби сходини, і перехід від однієї до другої супроводжується змінами тону, відтінюється паузами, переломом темпу й ритму мови та іншими засобами, вибір і застосування яких випливає з конкретного змісту твору».

Щоб не порушити під час читання байки специфіки її як жанру, слід, по-перше, не забувати, що байка — це так званий вільний вірш, тобто з різною кількістю стоп у віршованих рядках і астрофічною будовою, і потребує дотримування в кінці кожного віршованого рядка відповідних пауз; по-друге, основний тон виконання повинен бути природний, переконливий і не сумний, оскільки зображення в байці подається у формі розповіді з наявністю розгорнутого діалога. Крім цього, байці властиві ще елементи комізму. Отже, читець повинен виступати перед слухачами як співбесідник, який емоційно розповідає їм про цікавий повчальний випадок, з якого вони повинні взяти той, чи інший урок практичної моралі. По-третє, обов'язково треба враховувати мову автора і мову алегоричних образів. Правильність читання авторської мови залежить від того, наскільки читець визначить ставлення автора до зображуваних ним подій, їх оцінку, його думки, почуття, наміри у зв'язку з цими подіями.

Г.Олійник[4: 199-202]

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ БАЙКИ

1. Байка не читається, а розповідається.
2. Виконавець байки виступає в ролі свідка подій і є своєрідним коментатором цих подій перед слухачами.
3. Дійові особи не «граються» виконавцем, а основні риси характерів персонажів лише підкреслюються ним в інтонації.
4. Під час розповіді байки використовується безпосереднє спілкування з аудиторією.
5. При розказуванні байки характерна інтонація розмовно-побутового мовлення.
6. Мораль байки — це відома істина, про яку виконавець ніби нагадує слухачам, примушує ще раз задуматись[3: 159-160].

Практична частина

1. Підготуйте для виразного читання уривок з поезії, визначте його тему і виконайте партитуру. Дайте відповідь на запитання до тексту, запропоновані О.Глазовою [1: 9-10]:

Чи існує, на Вашу думку, зв'язок між ментальністю народу та характером традиційних для нього привітань?

Як це мало — сказати "Добридень",
Як на диво багато в цім слові,
Бо воно аж по вінця сповнене
(Перехлюпується, вишумовує)
І надіями, і тривогами,
І запеклими вболіваннями
За людський, справді добрий день!
Хай же день буде з чистого неба,
Із струнких, наче мислі, тополь…

І.Драч

2. Беручи за основу поради щодо опрацювання поетичних творів перед виконанням (див. теоретичну частину), підготуйте і прочитайте напам'ять п'ять віршованих творів (бажано різних за тематикою). Нижче запропоновано тексти поезій, різних за тематикою. Рекомендуємо деякі з них інсценізувати (прочитати в особах).

ПРИМІТКА. Твори для виразного публічного читання готуються заздалегідь вдома: виконується партитура текстів. Студентам запропоновано намалювати ілюстрації до поезій і рекомендовано дібрати музику, під супровід якої читатимуться вірші. Пропонуємо використати такі мелодії (вони ж можуть бути музичним фоном до виконання прозових та драматичних творів):

- Е.Григ. Музика до драми Г.Ібсена "Пер Гюнт".
- Г.Свиридов. Романс до повісті О.Пушкіна "Заметіль".
- С.Рахманінов. Концерт для форт. з орк. № 2. Ч. 2.
- С.Рахманінов. Вокаліз.
- Ф.Шопен. Ноктюрни, прелюдія, вальси.
- Г.Форе. Пробудження.
- Д.Шостакович. Романс до кінофільму "Ґедзь".
- К.Дебюссі. Місячне сяйво.
- П.Чайковський. Пори року.
- Вілла Лобос. Бахіани (прелюдія).

ЗЛИТКИ ЗОЛОТІ

Чи ти задумувавсь, відкіль оті
у нашій мові злитки золоті?
Як намистини, диво калинове—
частини мови!
Який співець, поет, який письменник
уперше слово вигадав— іменник?

Іменник! Він узяв собі на плечі
велике діло — визначати речі,—
ім 'я, найменування і наймення:
Робота. Біль. І радість. І натхнення.
Ну а візьмімо назву— *дієслово*,
само підказує, що *діє слово*!
Ще й прикладу на нього не навів,
а вже до півдесятка дієслів!

Прикметник дасть іменнику— предмету
якусь його ознаку чи *прикмету*.

Числівник може визначить тобі
число речей, порядок при лічбі.
А поспитай звичайного*займенника*,
за кого він у мові? *За іменника*!

(Хоч може цей наш скромний посередник
замінювать числівник і прикметник).

Прислівник звик, незмінюваний в мові,
ознаки різні виражать *при слові*.

Сполучник каже: скромну роль я маю,
але слова я в мові *сполучаю*.

І *частка* мовить: слово я службове,
але людині чесно я служу.
І, будьте певні, в інтересах мови
і так і ні де треба я скажу.
А *вигук* може пролунать, як дзвін,
у мові, мабуть, найщиріший він!

«Ура! — гукнеш ти друзям неодмінно,—
Сьогодні з мови я дістав «відмінно»!»

Частини мови! Назви наче звичні,
полюбиш їх— красиві, поетичні!
«Відмінно» заслужив ти. Знав— чудово.
Це за любов найвища з нагород.

Хто ж так назвав оці частини мови?
Назвали вчені.
І підхопив народ!

Дмитро Білоус

ЧУДЕСНІ БАРВИ

Які чудесні барви у нашій рідній мові,

які відтінки різні від Сейму аж по Сян!
У Києві говорять інакше, ніж у Львові,
— *чорногуз, і бусол, лелека і боцян...*
Так наче називаєш різновиди лелек ти,
а це лиш різні назви, синонімічний ряд.
А є ще риси мови, що звуться діалекти:
це говори місцеві на дещо інший лад.
На Київщині (в Літках) взуття Зовуть *обувка,*
а огірок звичайний в Чернігові — *гурок,*
а кошик на Поліссі (в Іванкові) — *кошувка,*
і назви, і вимова різняться що не крок.
Раз якось на базарі професор із столиці
заговорив із дідом, що ягоди привіз:
—То, значить, на Поліссі вродили полуниці?
Я бачу, ви з-над Снові, із хутора Рогіз.
Дід витріщає очі — і як це може бути?
— То ви з Рогозу родом? Мо, інженер? Поет?
— Та ні, я просто знаю, як де говорять люди:
прислухуюсь до мови — і в цьому весь секрет.

Дмитро Білоус

* * *

Я не на те, слова, ховала вас
і напоїла крів'ю свого серця,
щоб ви лилися, мов отрута млява,
і посідали душі, мов іржа.
Промінням ясним, хвилями буйними,
прудкими іскрами, летючими зірками,
палкими блискавицями, мечами
хотіла б я вас виховать, слова!
Щоб ви луну гірську будили, а не стогін,
щоб краяли, та не труїли серце,
щоб піснею були, а не квилінням.
Вражайте, ріжте, навіть убивайте,
не будьте тільки дощиком осіннім,
палайте чи паліть, та не в'яліть!

Леся Українка. Де поділися ви, голоснії слова

* * *

О слів жорстока і солодка влада!
Не опечись на їхньому вогні...
Такі ж близькі звучанням «рада» й «зрада»!
Які ж провалля поміж них страшні!
Закони літер — не разок намиста:
Одну хитнеш — і поміняєш суть.
І спробуй-но тоді межу збагнуть,
Приміром, між «обчислить» і «обчистить».
Ти — весь у слові, як у сповиткові,
З колиски до калини на горбі...
І вже коли ти похитнувсь у слові,
Вважай, що похитнувся у собі.
Високе діло розміняв на слово,
Високе діло — на дрібні діла,
І нишком розпадається основа,
Що цільність душ і духа берегла.
Маестро був. Умів приборкать слово.
Зім'ять, як віск, і сотворять дива.
І непокірне слово, як шовкове,
Стелилося з рясного рукава.
О владо слів, солодша від шафрана!
А ще солодша — влада на слова...
Як впильнувати, щоб вона, бува,
Не перейшла в розгнузданість тирана.

Коли вже слово, втративши свободу,
Стає рабом без імені й лиця,
І, нанизавшись на перо співця,
Кружля покірно, примхам на догоду?!
Як часто нас в риторику несе,
Коли святими клянемось в любові!
Бо часом любимо не тільки слово,
Як у словах себе понад усе.
Учись у нього.
Легшої з наук
І важчої! — нема у цьому світі.
І що простішого: писать — як жити,
Покіль перо не випаде із рук?!
Учись у нього.
Легшої з наук
І — важчої! — допоки світ не знати.
І що простіше: жити — як писати,
Покіль перо не випаде із рук?!
А сяє вище рай-дуги,
Бо кожне слово гніву й любові
Сповна життям оплачував.
І слово
Йому безсмертям воздає борги.

Б. Олійник. У дзеркалі слова

ПЕРЕБЕНДЯ

Перебендя старий, сліпий,—
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає.
А хто грає, того знають
І дякують люде:
Він їм тугу розганяє,
Хоть сам світом нудить.
Попідтинню сіромаха
І днює й ночує;
Нема йому в світі хати;
Недоля жартує
Над старою головою,
А йому байдуже;
Сяде собі, заспіває:
«Ой не шуми, луже»
Заспіває, та й згадає,
Що він сиротина,
Пожуриться, посумує,
Сидячи під тином.
Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває про Чалого —
На Горлицю зверне;
З дівчатами на вигоні,—
Гриця та веснянку.
А у шинку з парубками —
Сербина, Шинкарку;
З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая) —
Про тополю, лиху долю,
А потім — У гаю:
На базарі — про Лазаря
Або, щоб те знали,
Тяжко-важко заспіває,
Як Січ руйновали.
Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває, засміється,
А на сльози зверне.
Вітер віє-повіває,
По полю гуляє.
На могилі кобзар сидить
Та на кобзі грає,
Кругом його степ, як море
Широке, синіє,
За могилою могила,
А там—тілько мріє.
Сивий ус, стару чуприну
Вітер розвіває,
То приляже та послуха,
Як кобзар співає,
Як серце сміється, сліпі очі плачуть…
Послуха, повіє...
Старий заховавсь
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люде не чули, бо то боже слово,
То серце по волі з богом розмовля,
То серце щебече господнюю славу,
А думка край світа на хмарі ґуля.
Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блакитне широкими б'є;
Спочине на сонці, його запитає,
Де воно ночує, як воно встає;
Послухає моря, що воно говорить,
Спита чорну гору: «Чого ти німа?»
І знову на небо, бо на землі горе.
Бо на їй, широкій, куточка нема
Тому, хто все знає, тому, хто все чує:
Що море говорить, де сонце ночує.
Його на сім світі ніхто не прийма.
Один він між ними, як сонце високе.
Його знають люде, бо носить земля;
А якби почули, що він, одинокий,
Співа на могилі, з морем розмовля,—
На божеє слово вони б насміялись,
Дурним би назвали, од себе б прогнали.
«Нехай понад морем,— сказали б,— ґуля!».
Добре єси, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш,
Що співати, розмовляти
На могилу ходиш!
Ходи собі, мій голубе,
Поки не заснуло
Твоє серце, та виспівуй,
Щоб люде не чули,
А щоб тебе не цурались,
Потурай їм, брате!
Скачи, враже, як пан каже:
На те він багатий.
Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспівай весільної,
А на журбу зверне.

Тарас Шевченко

ПРИЧИННА
(уривок)

Така її доля... О боже мій милий!
За що ж ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькії очі?.. Прости сироту!
Кого ж їй любити? ні батька, ні неньки:
Одна, як та пташка в далекім краю.
Пошли ж ти їй долю,— вона молоденька;
Бо люде чужії її засміють.
Чи винна ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума — заблудив,
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до бога — милого питать.
Кого ж сиротина, кого запитає,
І хто їй розкаже, і хто теє знає,
Де милий ночує: чи в темному гаю,
Чи в бистрім Дунаю коня напува,
Чи, може, з другого, другую кохає,
її, чорнобриву, уже забува?

Якби-то далися орлинії крила,
За синім би морем милого знайшла;
Живого б любила, другу б задушила,
А до неживого у яму б лягла.
Не так серце любить, щоб з ким поділиться,
Не так воно хоче, як бог нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журиться.
«Журись»,— каже думка, жалю завдає.
О боже мій милий! така твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!

Тарас Шевченко

КОНВАЛІЯ

Росла в гаю конвалія
Під дубом високим,
Захищалась від негоди
Під віттям широким.

Та недовго навтішалась
Конвалія біла,—
І їй рука чоловіча
Віку вкоротила.

Ой понесли конвалію
У високу залу,
Понесла її з собою
Панночка до балу...

Промовила конвалія:
«Прощай, гаю милий!
І ти, дубе мій високий,
Друже мій єдиний!».

Та й замовкла. Байдужою
Панночка рукою
Тую квіточку зів'ялу
Кинула додолу...

Леся Українка

ЖУРБА

Стоїть гора високая,
попід горою гай,
зелений гай, густесенький,
неначе справжній рай.
Під гаєм в'ється річенька:
як скло, вода блищить;
долиною зеленою
кудись вона біжить.
Край берега, у затишку,
прив'язані човни;
а три верби схилилися,
мов журяться вони,
що пройде любе літечко,
повіють холода,
осиплеться їх листячко —
і понесе вода...
Журюся й я над річкою...
Біжить вона, шумить,
А в мене бідне серденько
І мліє, і болить.
Ой річечко, голубонько!
Як хвилечки твої —
Пробігли дні щасливії
І радощі мої...
До тебе, люба річенько,
Ще вернеться весна;
А молодість не вернеться,
Не вернеться вона!..
Стоїть гора високая,
Зелений гай шумить;
Пташки співають голосно,
І річечка блищить.
Як хороше, як весело
На білім світі жить!..
Чого ж у мене серденько
І мліє, і болить?
Болить воно та журиться,
Що вернеться весна,
А молодість... не вернеться,
Не вернеться вона!..

Леонід Глібов

ПОЛТАВСЬКИЙ ПОЛК ВИХОДИТЬ НА ЗОРІ

Багряне сонце. Дужка золотава
Стоїть над чорним каптуром гори.
На п'ять воріт зачинена Полтава
Ховає очі в тихі явори.
Спадає вечір сторожко, помалу,
Ворушить зорі в темряві криниць.
Сторожа ходить по міському валу,
І сови сплять в западинах бійниць.
«Вартуй! Вартуй!» — з Курилівської брами,
«Вартуй! Вартуй!» — від Київських воріт.
Уже стоять вози під яворами.
Полтавський полк готовий у похід.
Годуйте коней. Неблизька дорога.
Благословіть в дорогу, матері,
А що там буде, смерть чи перемога,—
Полтавський полк виходить на зорі!
Там бій гримить. Там гине наша воля,
Там треба рук, і зброї, і плечей,
І що там варт чиясь окрема доля,
Той тихий зойк у безмірі ночей?..
Вогненна зірка в небі пролітала,
Сичі кричали, вісники біди.
На сто думок замислена Полтава
Вербові гриви хилить до води.
Був правий суд. І вирок оголошено.
Усе як слід. За що себе вкорить?
...Мовчить Полтава, наче приголомшена.
Перехотілось людям говорить.
А власне, що ж, такі часи криваві.
Що варт життя? Ну стратять ще когось.
Промчався вершник по німій Полтаві—
У серці міста громом віддалось.
Простугоніло смутком вечоровим,
Хитнуло тиші синій оксамит.

І тільки вершник за полтавським ровом
Десь даленіє цокотом копит...
Самотній вершник зникне за туманом.
Сторожа вслід подивиться йому.
Той вершник зветься Іскрою Іваном.
Йому сьогодні тяжче ніж кому.
Уже він там, уже за далиною,
Вітрами тугу спалює з лиця.
Що ж, горе горем, а війна війною.
Послав полковник гетьману гінця.
«Вартуй! Вартуй!» — з Курилівської брами.
«Вартуй! Вартуй!» — від Київських воріт.—
Уже стоять вози під яворами,
Полтавський полк готовий у похід..
Годуйте коней! Шлях їм далеченький.
Пильнуйте славу полкових знамен.
Полтаво! Засвіт встануть козаченьки.
Ти припадеш їм знову до стремен.
Так само засвіт встануть з полуночі.
А ти за них, Полтаво, помолись.
Лиш не заплаче свої карі очі
та Марусенька, як було колись.

Ліна Костенко. Маруся Чурай

НА ЦЬОМУ БЕРЕЗІ…

На тому березі ріки мене чека матуся в білім,
Розвісивши сушить на сонці свої ласкаві рушники.
Вся зіткана із доброти, з пісень, любові і надії,
Мене чекає рідна мати на тому березі ріки,
А я, захмелений, стою на цьому березі, навпроти,
Не надивлюсь, як вибухають од цвіту білого садки.
І ти в вишневих пелюстках, пахуча, наче мед у сотах,
І не спішу я опинитись на тому березі ріки...
На тому березі ріки пасе мій батько бистрих коней,
Забувши, що згорів од рани кривавої в бою тяжкім.
Його я мушу замінить у тих турботах невгомонних,
Однак не важусь: звик я серцем до цього берега ріки.
На тому березі ріки немає гордих і лукавих,
Меди солодші, води світлі і запашніші там квітки.
Там – незрадливі почуття, там—душі віддані й ласкаві,
То чом же я приріс, о, Боже, до цього берега ріки?
Тут – стільки випив гіркоти, перестраждав і наболівся,
І стільки раз мене топили, хто клявся в дружбі на віки,
Та не натішився життям, не накохався, не нажився,—
І краще б ви мене забули на тому березі ріки!..
А, втім, даруйте мою слабість. Я – лиш людина, і не знаю,
Куди – до пекла чи до раю – ішов усі мої роки...
Я ще так мало встиг на світі... І поспішаю, поспішаю
Хоч сина до пуття довести на цьому березі ріки.

Валентин Грабовський

ДВІ ХМАРОНЬКИ

Раз високо над горами,
уранці по весні,
дві хмароньки плили кудись,
легенькі і ясні.
Удосвіта дві хмароньки
зустрілися вгорі
і мовчки зупинилися,
як тії дві зорі.
Дві хмароньки зустрілися
удосвіта колись,
зустрілися, спинилися,
за рученьки взялись.
Хотілось їм зостатися,
укупі бути вік,
а вітер злий сміявся вже
десь збоку біля них.
І стали тихо плакати
дві хмароньки ясні,
і сльози їхні падали,
сріблясті і рясні.
А трави в свої рученьки
ловили радо їх
і грались, ніби в крем'яхів,
сльозами хмарок тих.

РОЗМОВА ПРО СОНЦЕ

Дитина: — Скажи мені, мати,
де йде сонце спати?
Мати: — За високу гору,
в золоту комору.
Дитина: — А хто йому стелить
на білій постелі?
Мати: — Зіронька вечірня,
гарна, як царівна.
Дитина: — Хто ж його колише
усе тихше й тихше?
Мати: — Соловей піснями,
тиха нічка снами.
Дитина: — А які сни має,
коли засипає?
Мати: — Сняться йому квіти,
що вдень для них світить.
Дитина: — А хто його збудить,
як світати буде?
Мати: — Пташечки веселі
збудять із постелі.
Дитина: — А на що, як встане,

то найперш погляне?
Мати: — На дітей, серденько,
чи встають раненько.

Марійка Підгірянка

СПІВАНКА ПРО МІСЯЦІ

Ой місяць січень кличе мороза,
морозить лиця, щипає носа.
А місяць лютий вітрами дує,
на водах з льоду мости будує.
Березень - місяць льоди поломить,
весняну пісню річка задзвонить.
Квітами квітень всіх привітає,
усі садочки порозквітає.
Гей, травень прийде у дні чудові,
простелить всюди трави шовкові.
А місяць червень луги покосить,
червоним соком ягідки зросить.
А місяць липень гарячим літом
обсипле липи пахучим цвітом.
А місяць серпень серпом задзвонить,
достиглий колос додолу склонить.
Вересень місяць добре ґаздує,
овоч смачненький дітям дарує,
А місяць жовтень мряку розвіє,
в лісах, в садочках лист пожовтіє.
А листопад той жалю не має,
з дерев останнє листя зриває.
А місяць грудень на радість людям
сніжком присипле замерзле груддя...

Марійка Підгірянка

* * *

Ніжним котикам вербовим
Справила весна обнови
Сірі кожушки м'якенькі
Дуже милі і тепленькі,
Щоб було їм уночі
Тепло так, мов на печі.
Щоб зненацька холоди
Не принесли їм біди.

Розвесніло на дворі.
Любо стало дітворі.
Сергійки та Павлики
Майструють кораблики.
Оленки й Оксаночки
Забули про саночки.
А маленька Олечка
Ловить ясне сонечко.
Сонечко сміється,
В руки не дається...

Груша груші шепотіла:
– Я б, добродійко, хотіла,
Щоб улігся накінець
Спочивати вітерець.
Моду взяв гілки хитати!
Заважає дозрівати...

Сніжинки із хмари
Повилітали.
Сніжинки повільно
У небі літали,
А потім тихенько
Лягали до ніг,
І землю закутав
Білесенький сніг...

Змерзла зіронька у небі:
– Кожушка вдягнути треба,
Теплу зав'язать хустину
Й пережить лиху годину.
Жартувать зима не любить
– Не вдягнись – ураз простудить!

Вітер злющий і холодний
З хати вилетів голодний
І обпік рожеві щічки
У маленької Марічки.
Доня щічки розтирає
І до вітру промовляє:
– Мабуть, ти такий холодний,
Що із ранечку голодний.
Пригощайся пиріжком –
Та не жуй його біжком!
Вітер дар той підхопив,
Сів на яблуню, поїв,
І відразу подобрішав,
Бо став дмухати тихіше.

Марія Пономаренко

* * *

Діти сусідські яблука їли, яблука їли,
А сиротині— сонечко в руки яблуком спілим.
Діти сусідські вдягали в свята білу одежу,
А сирота — із вітрів осінніх синю мережу.
Діти сусідські слухали казку— щастя дитини!
А сирота материнську ласку ліпила з глини.
Ліпила з глини із чорногільця, із жмутка м'яти,
Із крихти хліба, що залишила сусідська мати.
Десь на крайполі бриніла пісня з кінця й з начала,
А сирота її клала в ліжко і засипала.
І сон кошлатий побіля хати бродив повсюди,
Її виносив у вік двадцятий між добрі люди.

Андрій Малишко

СИНОВІ

Ти був іще малий котигорошок,
Така собі одна із людських мошок,
Що виповзли на сонце, бо весна
Тепло лила із келиха без дна,
І щось собі блаженно лепетали,—
І от тебе розумники спитали
(Можливо, й сам слова сказав я ті):
Чим хочеш бути, хлопчику, в житті?
Серйозний, як усі котигорошки,
Ти на питання це подумав трошки
І відповів: л ю д и н о ю.

Дитя! Благословляючи твоє життя,
У трудну виряджаючи дорогу,
Яку пораду чи пересторогу
Я кращу дам, ніж дав собі ти сам?
Будь вірним слову, що усім словам
Із них одним ніколи не зрівняться!
Хай веселять тебе любов і праця,
Хай дружби непогасної крило
Гірке від тебе відганяє зло,
І хай у час останній свій про сина
Спокійно я подумаю: л ю д и н а !

Максим Рильський

ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води
в годину щасливу і радості мить,
любіть у годину негоди...
Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.
Між братніх народів, мов садом рясним,
сіяє вона над віками...
Любіть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами...
Для нас вона в світі єдина, одна
в просторів солодкому чарі...

Вона у зірках, і у вербах вона,
і в кожному серця ударі...
Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
і сльози, і все до загину...
Не можна любити народів других,
Коли ти не любиш Вкраїну...
Дівчино! Як небо її голубе,
люби її кожну хвилину,
Коханий любить не захоче тебе,
коли ти не любиш Вкраїну...
Любіть у коханні, в труді, у бою...
як пісню, що лине зорею...
Всім серцем любіть Україну свою,
і вічно ми будемо з нею!

Володимир Сосюра

ЮНАКОВІ
(Скорочено)

Шумить Дніпро, чорніють кручі,
в граніт холодний б'є прибій.
Прийми слова мої жагучі
як заповіт, юначе мій!
Листку подібний над землею,
що вітер з дерева зрива,

хто мову матері своєї,
як син невдячний, забува.
О мово рідна! Їй гаряче
віддав я серце недарма.
Без мови рідної, юначе,
й народу нашого нема...

Володимир Сосюра

ДЛЯ СИНА ДМИТРИКА

Ти творишся, синочку мій, у світ.
Ти творишся і жебониш, як бджілка
на яблуні крислатій, що з причілка
до тебе похиляє паста віт.
Так тонко пахне яблуневий цвіт!
Отак мені твоє дитинство пахне.
І вже попід ногами стежка тряхне

і, ніби дві бабусі, край воріт,
воркують теплі липи. Мій синочку,
мій золотий пшеничний колосочку,
моя відрадо, пом'яни мене
в цій галактичній, в поморках, розлуці,
згадай, як татко брав тебе на руці
і нам світило сонечко ясне.

Василь Стус

ТИ ЗНАЄШ, ЩО ТИ - ЛЮДИНА?

Ти знаєш, що ти—людина?
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя— єдина,

Мука твоя— єдина,
Очі твої— одні.
Більше тебе не буде,

Завтра на цій землі
Інші ходитимуть люди,
Інші кохатимуть люди—
Добрі, ласкаві й злі.
Сьогодні усе для тебе—
Озера, гаї, степи.
І жити спішити треба,
Кохати спішити треба—
Гляди ж не проспи!
Бо ти на землі— людина,
І, хочеш того чи ні,—
Усмішка твоя— єдина,
Мука твоя— єдина,
Очі твої — одні.

КРИВДА
(Новела)

У Івася немає тата.
Не питайте тільки, чому.
Лиш від матері ласку знати
Довелося хлопчині цьому.

Він росте, як і інші діти,
І вистрибує, як усі.
Любить босим прогоготіти
По ранковій колючій росі.
Любить квіти на луках рвати,
Майструвати лука в лозі,
По городу галопом промчати
На обуреній, гнівній козі.

Але в грудях жаринка стука,
Є завітне в Івася одно—
Хоче він, щоб узяв за руку
І повів його тато в кіно.
Ну нехай би смикнув за вухо,
Хай нагримав би раз чи два,—
Все одно він би тата слухав
І ловив би його слова...

Раз Івась на толоці грався,
Раптом глянув— сусіда йде.
— Ти пустуєш тута,— озвався,—
А тебе дома батько жде...

Біг Івасик, немов на свято,
І вибрикував, як лоша,
І, напевне, була у п'ятах
Пелюсткова його душа.

На порозі закляк винувато,
Але в хаті— мама сама.
— Дядько кажуть, приїхав тато
Тільки чому ж його нема?..

Раптом стало Івасю стидно,
Раптом хлопець увесь поблід –
Догадався, чому єхидно
Захіхікав сусіда вслід.

Він допізна сидів у коноплях,
Мов уперше вступив у гидь,
З оченят, від плачу промоклих,
Рукавом витирав блакить.

А вночі шугнув через грядку,
Де сусідів паркан стирчав,
Вибив шибку одну з рогатки
І додому спати помчав...

Бо ж немає тим іншої кари,
Хто дотепи свої в іржі
Заганяє бездумно в рани,
У болючі рани чужі...

Василь Симоненко

ВОВК І ОГОНЬ

У лісі хтось розклав Огонь.
Було то восени вже пізно;
Великий холод був, вітри шуміли грізно,
І била ожеледь, і сніг ішов либонь;
Там, мабуть, чоловік біля багаття грівся.
Та, ідучи, й покинув так його.
Аж ось, не знаю я того,
Як сірий Вовк тут опинився.
Обмерз, забовтався; мабуть, три дні не їв;
Дрижить, як мокрий хірт, зубами, знай, цокоче.
Звірюка до Огню підскочив,
Підскочив, озирнувсь, мов тороплений сів
(Бо зроду вперше він Огонь узрів):
Сидить і сам собі радіє,
Що смух його Огонь, мов літом сонце, гріє.
І став він обтавать, аж пара з шерсті йде.
Із льоду бурульки, що, знай, кругом бряжчали,
Уже зовсім пообпадали.
Він до Огню то рило підведе,
То лапу коло жару сушить,
То біля полум'я кудлатий хвіст обтрусить.
Уже Огонь не став його лякать.
Звірюка думає: «Чого його бояться?
Зо мною він як панібрат».
Ось нічка утекла, мов стало розсвітать,
Мов почало на світ благословляться.
«Пора, — Вовк думає, — у лози удирать!»
Ну що б собі іти? Ні, треба попрощаться:
Скажений захотів Огонь поцілувать,
І тільки що простяг своє в багаття рило,
А полум'я його дощенту обсмалило.
Мій батько так казав: «З панами добре жить,
Водиться з ними, хай тобі господь поможе,
Із ними можна їсти й пить,
А цілувать їх — крий нас боже!»

Є. Гребінка

ГРОМАДА

Одваживсь Вовк у Лева попросити,
Щоб старшиною до Овець
Наставили його служити...
Лукавий молодець!
Попереду він кинувсь до Лисиці,
Щоб тая нищечком у Львиці
Поворожила про його;
Лисичка здатна до сього:
Крутнула хвостиком — і помоглося, —
Все до ладу й прийшлося.
Став думать Лев, що, може б, і не слід,
Бо препоганий Вовчий рід, —
Та треба ж іноді і жінці догодити...
Тут як би владить так,
Щоб який-небудь неборак
Не здумав шелесту зробити:
Скрутив, мов, як хотів...
І Лев звелів
Кликнуть громаду на пораду.
Ну, чи громаду, то й громаду...
Зійшлись... Ніхто нічого не сказав...
І Вовчик старшиною став.
А Вівці ж що? Хіба ж вони поснули,
На раді стоячи? Про їх же діло йшло?..
От те ж то й лишенько! Овечок не було,
Бо не покликали—забули...
А слід побуть їм там!
Панове громадяни!
Ся байка вам
В пригоді, може, стане...

Л. Глібов

ЛИСТ

Їден дідич мав у школах
Кохану дитину,
Ото раз до неї й пише:
«Милий ти мій сину!
Як ти здоров — слава Богу,
А як добре вчишся,
То не візьме тебе дідько,
Про те не журися.
Моя жінка, твоя мати,
Без відома мого
Посилає на горіхи
Тобі золотого.
А я тобі посилаю
Старі ногавиці,
Зроби собі жупанину,
З рештків — рукавиці.
Та учися, милий сину,
Добре та багато,
Бо ти дурнем зостанешся,
А я — твоїм татом!»

Степан Руданський

ПЕРШИЙ ЛИСТ

Петя Коржик,
той, що ходить
До другого класу,
Листа в село накарлякав
Дядькові Панасу.
«Добрий день вам,
дядьку й тітко!
Я ходжу до школи
І чув, що ви на тім тижні
Свиню закололи.
Ми вас просимо у гості,
Татко, я і мати,
І всім разом на вокзалі
Будемо стрічати.
Я вас перший на пероні
Між людей побачу:
Держіть в руках банку смальцю
І ногу свинячу».

Павло Глазовий

ЧОМУ БУКВИ РІЗНІ

Зі стіни гласить афіша,
— Що КОНЦЕРТ СЬОГОДНІ
В ній зазначені артисти
Рядові й народні.
— Чому, тату, — спитав хлопчик,
—Букви на афіші
Одні більші, другі менші,
Треті — ще дрібніші?
— Як великі, — батько мовив,
То артист народний,
А маленькі — то, напевне,
Не на все пригодний.
Бач, написано дрібними,
Що музика Баха.
Так той Бах, мабуть, між ними
Найбільший невдаха.

Павло Глазовий

Література

1. Глазова О. Рідне слово: Посібник з розвитку зв'язного мовлення: 10 кл. – К.: Видавець Ешке О.М., 2000.
2. Капська А. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1990.
3. Капська А. Виразне читання: Навч. посібник для студентів філологічних факультетів педінститутів. - К.: Вища школа,1986.
4. Олійник Г. Виразне читання: Основи теорії: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1995.
5. Станіславський К. Робота актора над собою. Ч. 1-2. – К.: Мистецтво, 1953.

15. ЧИТАННЯ ДРАМАТИЧНИХ ТВОРІВ. СВЯТО СТУДЕНТСЬКОГО ТЕАТРАЛЬНОГО АМАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА

Мета: розвивати у майбутніх учителів початкових класів навички виразного читання драматичних творів; виховувати любов до театрального мистецтва, естетичні смаки, вміння володіти аудиторією.

Обґрунтування. Вивчення даної теми викликає особливий інтерес у студентів, оскільки дає їм змогу не тільки продемонструвати вміння виразного читання, а й виявити індивідуальні акторські здібності, спробувати оволодіти мистецтвом перевтілення. На цьому занятті студенти відчувають різницю між виразним читанням драматичних творів учителем і акторською грою. Постановка драматичних творів (від попереднього ознайомлення з твором, продумування костюмів, декорацій, музичного супроводу до самої вистави). Після занять, під час яких прозові та поетичні твори читалися в особах, по суті інсценізувалися, виразне читання уривків з драм, трагедій, комедій, водевілів (без прийому перевтілення) не викликає особливих труднощів, окрім самого аналізу персонажів крізь призму авторського задуму. Дане заняття проходить у формі свята театрального аматорського студентського мистецтва, проведеного на факультеті. Така форма удосконалення навичок виразного публічного читання видається, на нашу думку, найефективнішою: найвищою нагородою майстерного читання є схвалення численної аудиторії однолітків, колег-викладачів, гостей, присутніх на святі батьків, друзів. Виконавці головних ролей "вимальовуються" під час попереднього читання драматичного твору у кожній групі, причому відбір здійснюють самі студенти, прислухаючись однак і до порад викладача.

Теоретична частина

1. Прочитайте рекомендації щодо виразного читання драматичних творів однією особою і кількома і візьміть їх до уваги при підготовці до постановки уривків, запропонованих у практичній частині заняття.

ДРАМАТИЧНИЙ ТВІР

Читання драматичного твору не часто зустрічається в роботі педагога. Навіть керівники театральних гуртків, знайомлячи учнів з п'єсою, досить часто називають лише її автора, переказують зміст і рекомендують прочитати її самостійно. Проте опановувати читання драматичних творів необхідно як на уроках, так в гуртку.

Перед тим як розпочати читання твору, студент має добре усвідомити, що він хоче сказати своєму слухачеві (чи глядачеві), які струни душі хоче зачепити. Точна відповідь на ці запитання можлива лише тоді, коли він добре зрозумів, відчув надзавдання автора – загальні фрази типу «боротьба за щастя», «викриття підступності», «боротьба за справедливість» нічого не дають ні для розуму, ні для серця. Тільки розуміння авторського надзавдання допомагає пізнати саме цю, а не іншу п'єсу, її зміст, сьогоднішнє значення. К.С.Станіславський говорив, що надзавдання має народитися в душі художника. Без нього неможливо рухатись уперед. Глибоке осмислення вибраного твору, визначення активної позиції щодо зображеного — основа успішної роботи, тому необхідно, щоб студенти зрозуміли: п'єсу, над якою їм доведеться працювати, треба відчувати і «бачити».

Буває, що студенти досить легко визначають тему, ідею п'єси, але не відчувають її. В такому випадку виникає небезпека формального озвучення твору. Проте читцеві потрібне «оживлення» героїв, якого можна досягти, якщо під час читання уявляється сценічна дія.

ЧИТАННЯ ДРАМАТИЧНИХ ТВОРІВ

1. Враховується жанрова специфіка драматичного твору (драма, трагедія, комедія, водевіль).
2. Визначається мета читання уривку з твору.
3. Під час читання основна увага читця зосереджується на передачі розмови персонажів. Читець за допомогою різних інтонаційних відтінків передає характери героїв (без прийому перевтілення).
4. Читець — не виконавець ролі, а розповідач «чужого» діалога чи монолога.
5. Текст апелюється читцем лише до аудиторії, навіть якщо це читається монолог.

А.Капська [2: 152-153; 3: 163]

Практична частина

Ознайомтеся з творами, написаними за різних часів різними драматургами — видатними і більш чи менш відомими, яких об'єднала любов до України і бажання бачити її народ щасливим.

Підготуйтесь до виразного читання творів, беручи до уваги поради, вміщені у теоретичній частині заняття.

П'єси і уривки з драматичних творів рекомендуємо для постановки на святі театрального аматорського мистецтва студентів. На свято можна запросити вчителів, акторів місцевих театрів, студентів і викладачів.

Леся Українка.

ЛІСОВА ПІСНЯ
(уривок з драми-феєрії)

Лукаш хоче надрізати ножем березу, щоб сточити сік, Мавка кидається і хапає його за руку.

М а в к а. Не руш! не руш! не ріж! не убивай!
Л у к а ш. Та що ти, дівчино? Чи я розбійник?
Я тільки хтів собі вточити соку
з берези.
М а в к а. Не точи! Се кров її.
Не пий же крові з сестроньки моєї!
Л у к а ш. Березу ти сестрою називаєш?
Хто ж ти така?
М а в к а. Я — Мавка лісова.
Л у к а ш (*не так здивовано, як уважно придивляється до неї*).
А, от ти хто! Я від старих людей
про мавок чув не раз, але ще зроду
не бачив сам.
М а в к а. А бачити хотів?
Л у к а ш. Чому ж би ні?... Що ж,— ти зовсім така,
як дівчина... ба ні, хутчій, як панна,
бо й руки білі, і сама тоненька,
І якось так убрана не по-наськи...
А чом же в тебе очі не зелені?
(*Придивляється*).
Та ні, тепер зелені... а були,
як небо, сині... О! Тепер вже сиві,
як тая хмара... ні, здається, чорні,
чи, може, карі... Ти таки дивна!
М а в к а (*усміхаючись*). Чи гарна ж я тобі?
Л у к а ш (*соромлячись*). Хіба я знаю?
М а в к а (*сміючись*). А хто ж те знає?
Л у к а ш (*зовсім засоромлений*). Ет, таке питаєш!..
М а в к а (*щиро дивуючись*).
Чому ж сього не можна запитати?
Он бачиш, там питає дика рожа:
«Чи я хороша?»
А ясен їй киває в верховітті:
«Найкраща в світі!»
Л у к а ш. А я й не знав, що в них така розмова.
Я думав — дерево німе, та й годі.
М а в к а. Німого в лісі в нас нема нічого.
Л у к а ш. Чи то ти все отак сидиш у лісі?
М а в к а. Я зроду не виходила ще з нього.
Л у к а ш. А ти давно живеш на світі?
М а в к а. Справді, ніколи я не думала про те...
(*Задумується*).
Мені здається, що жила я завжди...
Л у к а ш. І все така була, як от тепер?
М а в к а. Здається, все така...
Л у к а ш. А хто ж твій рід?
Чи ти його зовсім не маєш?
М а в к а. Маю.
Є Лісовик, я зву його: «дідусю»,
а він мене; «дитинко» або «доню»,
Л у к а ш. То хто ж він — дід чи батько?
М а в к а. Я не знаю.
Хіба не все одно?
Л у к а ш (*сміється*). Ну, та й чудні ви
отут у лісі! Хто ж тобі тут
мати, чи баба, чи вже як у вас зовуть?
М а в к а. Мені здається часом, що верба,

ота стара, сухенька, то — матуся.
Вона мене на зиму прийняла
і порохном м'якеньким устелила
для мене ложе.

Л у к а щ. Там ти й зимувала?
А що ж ти там робила цілу зиму?

М а в к а. Нічого. Спала. Хто ж зимою робить?
Спить озеро, спить ліс і очерет.
Верба рипіла все: «Засни, засни...»
І снилися мені все білі сни:
на сріблі сяли ясні самоцвіти,
стелилися незнані трави, квіти,
блискучі, білі... Тихі, ніжні зорі
спадали з неба — білі, непрозорі —
і клалися в намети... Біло, чисто
попід наметами. Ясне намисто
з кришталю грає і ряхтить усюди...
Я спала. Дихали так вільно груди.
По білих снах рожевії гадки
легенькі гаптували мережки,
і мрії ткались золото-блакитні,
спокійні, тихі, не такі, як літні!..

Л у к а ш (*заслухавшись*). Як ти говориш...

М а в к а. Чи тобі так добре?

(*Лукаш потакує головою*).

Твоя сопілка має кращу мову.
Заграй мені, а я поколишуся.

Завіса.

Неда Неждана – драматург з Донеччини, поет, автор книги “Котивишня”, екс-член ЦЕСД А.Дяченка, член СПУ. Закінчила факультет французької філології Київського лінгвістичного університету та факультет культурології Національного університету “Києво-Могилянська Академія”. П’єса поставлена у Київському камерному театрі - режисер А.Артіменьєв.

І ВСЕ-ТАКИ Я ТЕБЕ ЗРАДЖУ

Драматична імпровізація на одну дію (уривок)

Щось на зразок балкона (великого) з видом на море. Заходить Леся, сумна, замислена. Звідти, звідки вона вийшла, чути легку музику, голоси, сміх. Невдовзі виходить Сергій Мержинський. Леся не повертає голови.

С е р г і й. Ось ви де сховалися, Ларисо Петрівно. *(Пауза).* Нехтуєте товариством?

Л е с я. Я занадто нудна для товариства. Та й хотілося побути тут із морем...

С е р г і й. Так, море... *(Починає робити дихальні вправи). Я* не заважаю?

Л е с я. Стійте собі на здоров'я, місця досить.

С е р г і й. Цей проноза Тучапський таки вміє надибати добру місцину. Ялта в порівнянні просто пекло!

Л е с я. Чим же завинила перед вами бідолашна Ялта?

С е р г і й. Бідолашна? Це я бідолашний, що потрапив до неї на гачок. Моря не видно, народу купами; купання брудне... І ще ці кляті москіти позаїдали... *(Ловить їх).*

Л е с я *(іронічно).* І ще не зовсім з'їли?

С е р г і й. Ні, трохи лишили на потім... Одне тішить — може, скуштують, отруяться та й повиздихають. От тільки не знаю, чи хворіють москіти на сухоти.

Л е с я. А у вас що, теж туберкульоз?

С е р г і й. І у вас? Бачите, я відчував між нами якусь спорідненість.

Л е с я. Але я ніколи б не подумала, що ви хворі...

С е р г і й. А все чому? Треба радіти життю! А не хмуритись і буркатись. Усмішка вам більше личить, ніж серйозна міна. Правда, Ларисо Петрівно, насолоджуйтесь морем, свободою...

Л е с я. Свобода — це єдине, що я справді ціную, чого прагну. Але це така відносна річ...

С е р г і й *(таємниче).* Я знаю таке місце, де вона стає абсолютом.

Л е с я *(іронічно).* І де ж це?

С е р г і й. У в'язниці...

Л е с я *(здивовано).* Ви були у в'язниці?

С е р г і й. Доводилося... Але не лякайтеся, я не злодій і не вбивця.

Л е с я. Цих людей, напевно, більше при владі, ніж у в'язниці.

С е р г і й. О, тс-ссс... Панна революціонерка?

Л е с я. Ні-ні, у ранній юності я гралася в ці ігри, але зараз я служу іншому Богові.

С е р г і й. Напевно, Ніцше, вгадав?

Л е с я. Я не ніцшеанка, але й не марксистка, я сама по собі.

С е р г і й. А що ви читали Маркса, маніфест? У нас усі знавці! Щоб судити про Маркса, варто прочитати хоча б "Капітал". Але, перепрошую, це не чтиво для шляхетних панянок, не роман a la mode.

Л е с я *(заводиться).* А я зовсім не "кисейна баришня", і щоб довести вам, прочитаю ваш "Капітал". Але начувайтеся, аби я не рознесла його геть чисто!

С е р г і й. Яка критична панночка! А може, вам спершу щось популярне, легеньке?..

Л е с я. Ні, ви принесіть, принесіть.

С е р г і й. Перепрошую, я хотів вас розважити, а не зажурити. Давайте краще завтра поїдемо кататися на човнах. То, як?

Л е с я. Це спокусливо, але...

С е р г і й. А я захоплю Маркса, і буду вашим вірним охоронцем від усіх негод, буду вірним зброєносцем, чи марксоносцем, чи носієм... Я вже й сам заплутався.

Л е с я. Чи не забагато шани для моєї скромної персони?

С е р г і й. Що ви, великий поет вартий більшої шани!

Л е с я. По-перше, не великий, я невеличка на зріст. А по-друге, я вже не пишу віршів — суціль драму.

С е р г і й. Драму? Справді? Це чудово! А де її будуть ставити?

Л е с я. По правді, я її ще боюся виставляти.

С е р г і й. Така смілива панна, і Маркса не боїться, а сцени злякалася...

Л е с я. Це ще слабенька дещиця, а як ще яка партацька трупа буде...

С е р г і й. Давайте так: ви мені принесіть, а я поговорю з деким. У мене є знайомі в театрах. Можу звести вас із Кропивницьким. Як?

Л е с я. Розумієте, це не побутове, символістське... "Блакитна троянда" називається, чи вони за таке візьмуться?

С е р г і й. Коли за справу береться Мержинський —усе владнається!

Л е с я. Дивно, зі мною ще ніхто так не говорив — як із малою й беззахисною.

С е р г і й. То ви така і є. Не ображайтеся, але ви схожі на дитину, що вдає з себе дорослу і ледь стримується, аби не розсміятися.

Л е с я. А це погано?

С е р г і й. Це прекрасно!.. *(З-за лаштунків чути голоси — їх кличуть).* Цей проноза Тучапський, нема від нього порятунку. То як? Ми на вас чекаємо. Завтра на човні?

Л е с я. Ми?

С е р г і й. Ну, я з Марксом, а ви з "трояндою".

Л е с я. Ви диявол-спокусник!

С е р г і й. Вважаю за особливу честь ним бути. То як? До завтра?

Л е с я. До завтра!

Мержинський виходить. Змінюється світло, сцена. Це знову аналогія до прологу. З'являються А р л е к і н і П ' є р о. Тепер це продавці квітів.

А р л е к і н. Ясновельможна панночко, купіть квіточок!

Леся *(хоче обминути їх).* Красно дякую, але мені не треба квітів.

П ' є р о. А моїх? Погляньте, які гарні...

Л е с я. І ваших теж.

А р л е к і н. Та як це — не треба? Це ж не квіти — чисте золото! Троянди — квіти кохання, ваші улюблені квіти!

Л е с я *(зацікавлюється).* А ви звідки знаєте?

А р л е к і н. Бачите, я — провидець! Саме небо послало мене до вас.

П' є р о. Яке небо? Пройда! Пхе... Всі панночки просто мліють від троянд. Не оригінально!

А р л е к і н. *(до П'єро).* Ану йди геть! Мій товар дивляться. Ласкава панночко, погляньте: червоні, білі, блакитні... Пелюсточки — як шкіра в немовляти, а запах — вмерти можна...

Л е с я. Та в мене й грошей немає...

П'єро. Ай-ай-ай... Як це нема, а отам, у сумочці.

Л е с я *(відкриває сумочку).* Ось, дивіться. *(Зазирає, а там справді гроші).* Дивно... Я ж наче не брала... їх не було.

А р л е к і н. Така заможна панночка, гріх не взяти.

Л е с я *(розглядає його квіти).* Та ж вони якісь прив'ялі, аж осипаються.

А р л е к і н. А ви отак у жменьку затисніть, а як прийде час — розкидаєте по дорозі...

Л е с я. Який час, про що ви?

А р л е к і н. Самі знаєте. Є час збирати квіти і час розкидати...

Л е с я. Якийсь абсурд! *(Відходить від Арлекіна, підбігає П'єро).*

П ' є р о. А ви подивіться мій товар! Дешевше не знайдете.

Л е с я. Якісь вони як неживі. *(Торкається).* Та ж вони сухі!

П ' є р о. Туди, куди ви йдете, тільки таких і треба.

Л е с я. Я взагалі додому йду.

А р л е к і н. *(підходить, сміється).* Ну й панночка, ну й хитрує. Та ж ця дорога на цвинтар.

Л е с я. Я, мабуть, помилилася. А ця дорога?

П ' є р о. *(теж сміється).* І ця дорога на цвинтар.

Л е с я *(сахається).* Тоді я назад...

А р л е к і н. І там теж. Тут усюди цвинтар!

П ' є р о. Купуй, панночко. Мертві, як актори, не люблять, як до них із порожніми руками ходять. Купуй, а то камінням закидають!

А р л е к і н. Брудом обіллють!

Л е с я. Не каркайте, зле гайвороння! Ану геть з очей! *(Жене, а ті поволі йдуть вглиб сцени, зникають. Леся виходить на авансцену)*

Твої листи завжди пахнуть зов'ялими трояндами, ти, мій бідний зов'ялий квіте! Легкі, тонкі пахощі, мов спогад про якусь любу, минулу мрію. І ніщо так не вражає тепер мого серця, як сії пахощі тонко, легко, але невідмінно, невідборонно нагадують вони мені про те, що моє серце віщує і чому я вірити не хочу, не можу. Мій друже... створений для мене, як можна, щоб я жила сама тепер, коли я знаю інше життя? О, я знала ще інше життя, повне якогось різкого пройнятого жалем і тугою щастя, що палило мене, і мучило, і заставляло заламувати руки і битись, битись об землю, в дикому бажанні згинути, зникнути з сього світа, де щастя і горе так божевільно сплелись... А потім і щастя, і горе обірвались так раптово, як дитяче ридання, і я побачила тебе... я пішла до тебе... як оплакана дитина йде в обійми того, хто її жалує... Тільки з тобою я не сама... Тільки ти вмієш рятувати мене від самої себе. Все, що... тьмарить мені душу, ти проженеш променем твоїх блискучих очей — ох, у тривких до життя людей таких очей не буває! Се очі з іншої країни...

Мій друже, мій друже, нащо твої листи так пахнуть, як зів'ялі троянди?.. Візьми мене з собою... Я створю тобі світ, новий світ нової мрії... Я ж для тебе... вмерла і воскресла... Візьми... ми підемо тихо посеред цілого ліса мрій і згубимось обоє помалу, вдалині. А на тім місці, де ми були... нехай троянди в'януть, в'януть і пахнуть, як твої любі листи, мій друже...

Леся виходить. З'являється Д р а м а т у р г. Потім підходять А р л е к і н і П ' є р о.

Д р а м а т у р г. Чимало вмирає надто пізно, а дехто — надто рано. Ще незвично звучить повчання: "Вмирай своєчасно!"

Вільний для смерті і вільний у смерті, він каже священне “ні” , коли вже не залишається часу промовити "так".

Друзі мої, нехай ваша смерть не стане прокляттям людині і світові… У вашій смерті має горіти ваш дух і ваша чеснота, як вечірня заграва над видноколом... *(Виходить).*

А р л е к і н. Лесі роблять складну операцію, і вона практично звільняється від хвороби.

П ' є р о. Але Сергію Мержинському стає дедалі гірше. Надії не лишається, і Леся їде до нього, наражаючи себе на нову небезпеку. Але вона твердо вирішила залишатися з ним до останнього подиху... *(Виходять).*

Сцена може змінитися. Це кімната хворого Мержинського. Він лежить чи напівлежить. Входить Л е с я у штучно бадьорому настрої.

Л е с я. Ми вже прокинулись?.. Сьогодні ти виглядаєш значно краще.

С е р г і й. Лесенько, не було листів?

Л е с я. Листи зранку бувають, а зараз пізній вечір.

С е р г і й. Справді, я втратив відчуття часу. Але в мене листів не буває ні зранку, ні ввечері. Чому, чому вони не пишуть?

Л е с я. Ти вередуєш. У тебе ж був один, ще й тижня не минуло.

С е р г і й. Я ж не можу читати його нескінченно!

Л е с я. Хочеш, я буду тобі писати?

С е р г і й. Мила, мила Леся... Дай мені свою руку. *(Леся дає).* У тебе такі добрі ніжні руки... Я з таких рук навіть отруту прийняв би...

Л е с я. *(різко забирає руку).* Для чого ти мучиш мене?

С е р г і й. Прости, прости. *(Хоче спіймати руку).* Не залишай мене... Прийде весна, і ми поїдемо вдвох до Швейцарії, правда?

Л е с я. Звичайно, поїдемо.

С е р г і й. А може вже не поїдемо?.. Чому ти не приїхала раніше? Тоді все було б інакше...

Л е с я. Але ж ти не кликав мене.

С е р г і й. Я не міг, не мав права. Але я кликав, кликав серцем.

Л е с я. Для чого ти так, ти робиш мені боляче...

С е р г і й. Лесю, Лесю, не слухай мене. Я страшний егоїст. Я мучаю тебе і себе... Я тягну тебе за собою в могилу... Тікай звідси, їдь від мене!

Л е с я. Ти женеш мене?! Гаразд, коли ти так хочеш...

С е р г і й. (коли *Леся вже біля виходу).* Ні, ні, не йди, я не витримаю цього!

Л е с я. Добре, я залишусь.

С е р г і й. Ти — мій добрий ангел. Хтось стукає? *(Прислухається).*

Л е с я. Хіба?.. Хочеш, я перевірю?

С е р г і й. Ні-ні, не відчиняй. *(Зі страхом).* Ти впустиш її.

Л е с я. Кого?

С е р г і й. А я не казав тобі? Вона приходила вчора.

Л е с я. Хто?

С е р г і й. Смерть... Вона стояла отут, зовсім близько... Тсс... Вона, задається, вже тут... Дай руку, дай, поки ти тримаєш мене, вона не забере, ні...

Л е с я. *(теж злякана, але стримує себе).* Тут нікого немає, заспокойся.

С е р г і й. Здається, відступила... Але вона ще вернеться... Послухай, Лесенько, поки в мене ясний розум, я хочу проститися.

Л е с я. Не кажи так, ти одужаєш...

С е р г і й. Мовчи... Ти єдина жінка, яка мене не зрадила... Тільки зараз я збагнув, що ти для мене значиш... Прости, я мав стати твоєю опорою, а став твоїм нещастям...

Л е с я. Неправда, я благословляю Бога за те, що він дав нам, двом приреченим, можливість зустрітися...

С е р г і й. Знаєш, якби я не був невдахою, та ще й живим мрецем...

Л е с я. Не кажи так.

С е р г і й. Я просив би твоєї руки... Хоча я простий смертний, а на тебе чекає слава...

Л е с я. Я люблю тебе...

С е р г і й. Тепер мені буде веселіше вмирати — мене кохала найдивніша і найпрекрасніша жінка... Ти будеш носити жалобу по мені гордо й мовчазно, як цариці в давнину...

Л е с я. Я піду за тобою.

С е р г і й. Ні... Обіцяй, що нічого не заподієш собі. Поклянись. Це моя воля.

Л е с я. Клянусь...

С е р г і й. І ще я маю заповіт... Такий смішний, сентиментальний. Коли я доживу до весни, поклади мені в могилу багато квітів... І посади криваві троянди на могилі... Білий мармур і червоне — буде гарно, правда? Бачиш, я ще й естетствую...

Л е с я. Ти повинен боротися, вірити...

С е р г і й. Для чого?.. Я дуже стомився... Смерть — це спокій, прости.

Мержинський затихає, Леся повільно, як сновида, відходить від нього. Леся йде в куток углиб сцени, стає на коліна, молиться. Мержинський встає з ліжка і зникає за лаштунками.

Завіса.

Микола Куліш.

МИНА МАЗАЙЛО

Комедія (уривок)

У л я і Р и н а:

— Слухай, Ринко! Невже і прізвище в загсі міняють?

— А ти думала де? Тільки в загсі! Прізвище, ім'я, по батькові, все життя тепер можна змінити тільки в загсі, розумієш? Ой Улю, ой Улюню! Коли ти мене любиш, зроби так, щоб Мокій закохався у тебе. Може, він кине свої українські фантазії, може, хоч прізвище дасть поміняти...

— Ха-ха! Хіба це поможе?

— Поможе. Закохуються ж так, що на розтрату йдуть, про партію забувають, і не абихто... Улюню! Золотко!

— Ти серйозно?

— Серйозно.

— Не зможу я цього зробити.

— Чого?

— Ну, просто не зможу. Хіба я така?

— Зможеш! У тебе Чарівні очі, чудесні губи, прекрасний бюст. Ти його одним махом закохаєш.

— Це тобі так здається.

— От на! Він мені давіть якось сам казав, що в тебе напрочуд гарні очі.

— Серйозно?

— Серйозно! Тим гарні, казав, що іноді нагадують два вечірні озерця в степу.

У л я в люстро:

— Що ти кажеш?

— От на!

У л я роздумливо, мрійно:

— Два вечірні озерця.

Р и н а підкреслено:

— Не забувай—у степу.

У л я роздумливо, критично:

— Два вечірні озерця... Хоч це й поетично, проте... Знаєш, яку партію знайшла собі Оля Семихаткова?

— Ну?

— Комуніста. Молодий ще, ще двадцяти трьох нема, але стаж надзвичайний! Щоліта відпочиватиме в Криму. А там не два озерця — море. Два моря! Чорне й Каспійське. Крім того, він сам з металістів, мускулатура в нього... Оля каже, як обійме — щось надзвичайне: немов, каже, гарячий удав... А кругом немов тропічний ліс. Температура — сорок.

Р и н а

— Отож почни з Мокія, Улько,— практику матимеш, як треба закохувати. Думаєш, Оля Семихаткова ото так зразу й взяла комуніста? Практику мала — з комсомольцями тощо. А наш Мокій теж у комсомолі скоро буде, розумієш?

У л я зацікавлено:

— Серйозно?

— Вже на збори ходить.

Увійшла мати.

Р и н а

— Написала?

М а т и

— «Курськ, Корєнний ринок, 36, Мотроні Розторгуєвій. Негайно, негайно приїзди. Подробиці листом. Сестра Лина». Я вмисне написала двічі «негайно», щоб вона, як тільки одержить телеграму, так щоб і їхала...

Р и н а

— А подробиці листом навіщо?

М а т и

— Як навіщо? Щоб з них наперед довідалась, що ж таке у нас робиться...

Р и н а

— Ну, то вона й ждатиме листа.

М а т и з досади прикусила язика. Тоді:

— То я хотіла, щоб не пропали ті десять копійок, що на листа витратила.

Р и н а

— Дай я покажу, як писати! *(Вголос).* «Курськ, Корєнний» — це так, ринок можна викинути, знають і так. *(Подумала).* «Мрія воскресла. Папа міняє...»

М а т и

— Не папа, а Мина. Телеграма од мене.

Р и н а

— Не заважай! Мені ніколи!.. «Мрія воскресла. Мина міняє прізвище. Мокій збожеволів укрмови. Станеться катастрофа. Приїзди негайно». *(До матері).* Розумієш тепер, як треба писати? На, перепиши й одішли! *(Мати* вийшла, Рина до Улі). *Тепер ти розумієш? Жах! Ой, Улюню! Молю тебе, благаю — закохай!*

У л я схвильовано:

— Ну як я почну, чудійко ти? Сама знаєш, який він серйозний, ще й український. Ну як до його підступитися? З якого боку?

— З якого?

— Так.

— З українського.

— Не розумію. Як це?

— А так, що тільки з українського.

У л я подумала:

—— Ти, я бачу, Рино, дурна. Та в нього ж іншого боку нема, а ти кажеш: тільки з українського. Він же з усіх боків український.

Р и н а подумала. Раптом:

— Ха-ха! Ти дурна!

— Серйозно?

— Серйозно дурна! А я що тобі кажу? Тільки з українського. Це й означає, що в нього другого боку нема, що він кругом український.

У ля розсердилася:

— Як так, то й розуміти не хочу! Взагалі! Бо все це дурниці взагалі.

Р и н а побачила — тихо:

— Улю! Золотко! Ти не дурна!

У л я до люстра:

— Не хочу! Не можу! Не знаю, як...

— Я покажу, як. Ось я зараз покличу його і покажу, як почати.

— Ні, ні!

— Побачиш, що зможеш. Ось зараз покличу. Він зразу розсердиться, нахнюпиться, це правда. Та я знаю, як до нього підійти, з якої сторони він одмикається. Дурненька, не бійся! Я тобі дам потайний ключик, я покажу стежечку до його сердечка.

— Ні, ні! Я не розумію! не розумію!

Тоді Р и н а натхненно, з викликом:

— Не віриш? А хочеш, Улько, і він тебе поведе сьогодні в кіно?

Як усяка Уля, У л я — кіноманка:

— Ти серйозно?

Р и н а не така, щоб назад. Перехрестилась, немов збираючись у воду пірнути:

— От на! Тільки ти, Улю, не зірвись. Що не казатиму я, то немов з твого бажання, розумієш? Можеш навіть мовчати, тільки підтакни коли, кивни головою, усміхнися. А далі — сама побачиш... *(Постукала в двері до брата).* Моко, вийди на хвилинку! Чуєш, Моко?

У л я ледь чутно, самими рухами:

— Рино, не треба! Золотко, не треба! *(Побачила, ще та не слуха, підбігла до люстра. Очевидно, хотіла зробити очі озерцями. Не вийшло. Вхопилась за серце).*

Увійшла м а т и. До Рини голосно й авторитетно:

— Тьотя не одержить такої телеграми!

Р и н а

— Цс-с... Чого?

М а т и тихше:

— А того, що в ній тринадцять слів, ти розумієш? Треба скоротити.

Увійшов М о к і й, юнак з чорним висипом під носом, і по підборіддю, з мрійними, але злими очима. Хотів гримнути на сестру, та побачив, що вона не сама:

— Ну?

Рина зробила знак матері, щоб та негайно вийшла. Мати вийшла. Рина до брата:

— Ти здається, знайомився колись. Моя подруга— Уля Розсоха.

У л я самими губами:

— Розсохина.

Р и н а з натиском:

— Розсоха.

Мок і й незграбно подав руку.

— Гм...

Р и н а

— На хвильку, Моко. Улі страшенно вподобалось українське слово — бразолійний, а я не знаю, що воно означає. Яка його тяма?

М о к і й хмуро, недовірливо:

— Бразолійний, ти хочеш сказати?

Р и н а до Улі:

— Як, Улю?.. Ах, так! Бразолійний! Бразолійний!

М о к і й уважніше подивився на Улю. Кахикнув. Тоді глухо:

— Бразолійний—темно-синій *(До сестри).* Більш нічого? *(Взявся йти).*

Р и н а до Улі:

— Бразолійний—темно-синій, розумієш, Улю?! (До *брата).* Уля каже, що воно звучне таке, свіже— бразолійний. Бразолійний.

М о к і й до Улі. Стримано:

— Ви де чули чи вичитали це слово?

Уля розгубилась:

— Я?.. Я не зна... Воно мені просто взяло і вподобалось...

Р и н а перехопила:

— Улі ще одне подобалось слово... *(До Улі).* Яке ще тобі подобалося слово? Здається... ну, як? «Бринить» ти казала?

У л я

— «Бринить».

Р и н а

— Що таке «бринить», Моко?

М о к і й м'якше:

—А, «бринить». По-руському — «звучить». Та тільки одним словом «звучить» його перекласти не можна. «Бринить» має... *(До сестри, нахмурившись).* Стривай! Ти мене колись за це слово вже питала...

Р и н а здивовано:

— Я?

М о к і й суворіше:

— Авжеж, питала. Просила, щоб я підлоги за тебе натер, і перед тим питала.

Р и н а

— Невже питала? Тепер пригадую. *(До Улі).* Пам'ятаєш, ти вже раз у мене за це слово питала... *(До брата).* А я у тебе спитала для Улі, та забула. *(До Улі).* Пам'ятаєш?

У л я

— Аж двічі! Рина сказала, що ви добре знаєте українську мову, а мені саме тоді вподобалось це слово, і воно мені, не знаю чого, страшенно вподобалось. Спитала у Рини: що таке... «звучить»?

Р и н а перебила:

— «Бринить»! Отоді я, Моко, й спитала тебе. Ну да ж. Ти ще, пригадую, сказав, що «бринить» — якесь надзвичайне слово...

М о к і й до Улі:

— «Бринить» має декілька нюансів, відтінків. По-українському кажуть: орел бринить. Це означає — він високо, ледве видко — бринить.

Уля примружила очі. Р и н а до Улі:

— Ти розумієш?

Уля кивнула головою. М о к і й м'якше:

— Можна сказати — аеро бринить. А от іще кажуть: сніжок бринить. Це як випаде, а тоді зверху, в повітрі, ледве примітний такий, бринить.

Р и н а до Улі:

— Ти розумієш?

У л я ніжно всміхнулась. Мок їй розворушився:

— Або кажуть—думка бринить. Це треба так розуміти; тільки-тільки береться, вона ще неясна — бринить. Спів бринить. Це, наприклад, у степу далеко ледве чутно пісню...

У л я *мрійно:*

— Бринить.

М о к і й з гумором:

— Губа бринить. Так на селі й кажуть: аж губа бринить, так цілуватися хоче.

У л я

— А знаєш, Рино? Мені справді вподобалось це слово.

Р и н а

— Серйозно?

У л я

— Серйозно!

Р и н а

— Браво! Ти, я бачу, тепер зрозуміла, як і що. *(До Мокія).* Між іншим, Уля страшенно любить українські кінокартини і написи... каже, що вони якісь... (До *Улі).* Які, Улю?

У л я

— Надзвичайні.

Р и н а до Мокія:

— Ти розумієш?

М о к і й

— На жаль, гарних українських кінокартин дуже мало... Дуже мало!

Р и н а

— Оце ж вона й прийшла спитати, про оце ж і просить, щоб я з нею пішла сьогодні в кіно. А мені ніколи, розумієш?..

М о к і й

— Гм.. Бачиш, мені треба сьогодні ввечері на комсомольські збори... На жаль, не можу, бо треба на комсомольські збори... Я пішов би, та мені треба на збори комсомолу.

Р и н а

— Я б сама з нею пішла, та коли ж її цікавить не так картина, як написи до неї: чи чистою укрмовою написано, чи робленою, чи попсованою... *(До Улі).* Я не знаю, чого тебе це цікавить.

У л я здивовано:

— Мене?..

Р и н а

— Не однаково — чи чистою, чи робленою?..

М о к і й

— Авжеж, не однаково! От, наприклад, написи в «Звенигорі» — краса! Стильні, поетичні, справжньою українською мовою писані. А подивіться ви на написи по других кінокартинах. Олива з мухами. Немов навмисне псують таку прекрасну, таку милозвучну мову...

Р и н а до Улі:

— От хто б тобі розказав, Улю! От хто б відповів на всі твої щодо української мови запитання!

М о к і й до Улі:

— Бачите, мені треба на збори комсомолу... А вас справді цікавить все це? Українська мова і... взагалі?

У л я

— Взагалі страх як цікавить!

Р и н а

— Як стане коло української афіші: читає-читає, думає-думає, чи справжньою мовою написано, чи фальшивою... Я гукаю — Улю! Улю!

М о к і й до Улі, приязно:

— Серйозно?

У л я почервоніла:

— Серйозно!

М о к і й

— А знаєте, я сам такий. Побачу ото неправильно писану афішу, вивіску або таблицю — і досади тобі на ці-

лий день. А які жахливі афіші трапляються, як перекручують українську мову...

У л я

— Серйозно?

М о к і й

— Серйозно перекручують! Серйозно!.. Та ось я вам покажу одну таку афішку — помилуєтесь. *(Побіг і вернувся, щоб справити чемність).* Вибачте, я зараз... На хвилинку... Такої афішки ви ще... *(Побіг).*

Р и на до У лі:

— А що?! Ще один захід—і ти, Улько, сьогодні в кіно. Ти тепер розумієш, як з ним треба поводиться? От тільки забула я попередити тебе, що не всяке українське він любить, розумієш? Раз на іменини, думаю, що йому купити, який подарунок? Купила малоросійську сорочку й штани. Так ти знаєш, сокирою порубав.

У *л я пошепки:*

— Що ти кажеш?

— От на... От що, Улюню! Ти котись зараз просто до нього в кімнату, розумієш? Бо тут він покаже тільки афішу, а там у нього словники, книжки, Хвильові всякі, Тичини. Хоч до вечора розпитуйся, залюбки відповідатиме. Побачиш яку книжку— і питай. Побачиш там Хвильового і питай, а тоді в кіно. Ну, а там ти вже сама знаєш, як і що. Іди! Дай я тебе перехрещу!

У л я до люстра. Від люстра під хрест. Тоді раптом стала:

— А що, як не так спитаю? Не попаду на його смак?

Р и н а

— Попадеш.

У л я

— Ну як? Як? Коли мені здається, що «Стоїть гора високая» краще за Тичину.

Р и н а замислилась, потьмарилась. Раптом обличчя її засвітилося:

— Прекрасно! Оце і май на увазі: що тобі подобається, те йому не подобається, і навпаки, розумієш?

У *л я добрала розуму:*

— А не помилюся?

Р и н а

— Ні!

У л я боязко підійшла до Мокієвих дверей. Постояла. І таки пішла.

Р и н а до люстра:

— Ху! Слава богу.

Завіса.

Володимир Винниченко.

MEMENTO

П'єса на 4 розділи (уривок)

Ательє Кривенка. Обстановка убога. По стінах картини, етюди, одежа. Умивальник в кутку. Під лівою стіною ліжко, під правою долі, під вікном, простелена шкура, в головах якої подушка. Посередині хати стіл, уставлений пляшками з вина, пива, горілки; склянки, тарілки, папір від закусок. В задній стіні двері в сіни. Коло столу стоїть мольберт, лицем назад. Біля його сидить Кривенко; він без піджака, в вишитій сорочці, підперезаний широким чорним поясом. Крім нього, в ательє Антонюк, Піддубний і Чупрун. Всі сидять за столом.

Антонюк — ясний блондин з холодними очима і дуже червоними губами. Уважно й серйозно їсть. Піддубний сидить верхи на стільці. Довге волосся, худе лице, сирий рипучий бас. Чупрун — меланхолічно-сумно бренька на бандурі, сам прислухаючись до звуків. В брилі.

П і д д у б н и й. Безумовно, чудова річ! Безумовно!

К р и в е н к о *(ліниво).* Правда, я — талан?

Антонюк мовчки зирка на його.

П і д д у б н и й. Ви геній! Це я вам без жартів кажу. Хоч в морду мені плюньте... Такої картини ще ніхто не намалював. І не намалює! Безумовно! Без-зу-мовно не намалює! Це — картина, яка...

К р и в е н к о *(насуває на лоба Чупрунові бриль, з чудною посмішкою до Піддубного).* Правда, не намалює?

Ч у п р у н *(кротко виправляючи бриль).* Не треба...

П і д д у б н и й. Нізащо не намалює! Це вже хай собі як знають, а не намалює. Хоч в морду мені плюньте! Це картина, яка...

К р и в е н к о. Невже? *(Знов насуває бриль Чупруновi).*

Ч у п р у н *(кротко).* Ну, не треба...

К р и в е н к о. Значить, вип'ємо. Правда? *(Бере в руки одну пляшку).* Коньяк... Не хочу коньяку. Хочу простої... *(Струшує другу пляшку).* Порожня... Жаль. А я ще не п'яний. Чуєш, Антонюк? Я ще не п'яний.

А н т о н ю к. Я більше грошей не дам.

К р и в е н к о. Талантові — й не даси?

А н т о н ю к. Навіть генію.

К р и в е н к о. Так... Ну, так Піддубний дасть. *(До Піддубного).* Правда?

П і д д у б н и й. Грошей? Зараз? *(Хапливо лізе в кишеню. виймає гаманець і робить заклопотане лице).* Хм! От свинство!.. У мене зосталось тільки два рублі. А мені ще треба...

К р и в е н к о. Плювать, давайте два! Ну, нічого, давайте. Оддам. Зараз прийде мій закажчик, візьму й оддам. Зараз... *(дивиться на годинник)* без чверті три. В три повинен прийти. Чудовий закажчик! Неодмінно хоче буть похожим на Шевченка... Маю заказ від його: вивіску і патрет. Гроші, значить, будуть.

А н т о н ю к. Вивіску?

К р и в е н к о. Та ще яку! Бик, свиня і баран, а навкруги ореолом його фамілія із ковбас. А над усим вроді корони сальтісон...

А н т о н ю к *(строго).* Дурня валяєш!

П і д д у б н и й *(з непорозумінням).* Сальтісон?

К р и в е н к о. А потім патрет його... Обов'язково щоб був похожий на Шевченка. Принесе навіть такий самий кожух і шапку, як у Шевченка. І зроблю! Чого геній не зробитьі Правда, Чупруне?.. *(Насуває йому бриль. Чупрун не поправляє вже і так і зостається).* І пречудово вийде! Він теж вірші пише. Обіщав сьогодні принести свої твори. Називається «В чарах кохання». Назва украдена, але якраз підходить до його. Ну, вірите тепер, що оддам? Давайте. Пошлю ще за монополькою. Хочу буть п'яним...

П і д д у б н и й. Чекайте. Я не розумію, навіщо ж вивіска?

К р и в е н к о. Подобається мені цей жанр. А які ковбаси вийдуть! Ну, давайте.

Ч у п р у н. Та дайте, Піддубний! Боже мій, який народ...

П і д д у б н и й. Господи! Та хіба я... Будь ласка, ось... Всі!

К р и в е н к о *(посміхаючись, помалу встає)..* Ну, так ви почекайте, я зараз. Пошлю по горілку... *(Виходить).*

П і д д у б н и й *(до А н т о н ю ка).* Та невже він вивіски малює?

А н т о н ю к *(жуючи).* Умгу!

П і д д у б н и й. Та навіщо ж?

А н т о н ю к. Це вже ви його спитайте.

П і д д у б н и й. От так штука!

А н т о н ю к *(утираючись).* А мені все-таки цей жанр подобається.

П і д д у б н и й. Який? Вивіски?

А н т о н ю к. Ні. Жанр вгощення. Здається, він запросив нас сприснуть його картину?

П і д д у б н и й. Атож.

А н т о н ю к. А скільки у вас позичав на це?

П і д д у б н и й. П'ять.

А н т о н ю к. Та у мене вісім. А у вас. Чупруне?

Ч у п р у н. Ай, боже мій! Ну навіщо вам оце... От народ! Чугунний ви народ, їй-богу...

А н т о н ю к. Для статистики, олов'яний ви чоловіче... Здається, й у його п'ять. Ітого тринадцять та п'ять —

вісімнадцять.

Ч у п р у н. Ну, й вісімнадцять. То що? А картина?

А н т о н ю к. Котику мій, не в суд і осуждєніє говорим. Картина чудова, тільки чим же ми винні в цьому? (До *Піддубного).* А сто рублів не просив позичить? Ні? У мене просив. В карти, каже, програвся.

П і д д у б н и й. Одмовили?

А н т о н ю к. Розуміється. Хотів, було, йому порадить однести лучче гроші на новий свій твір, який повинен з'явиться... Та ну його к чорту. Обидчивий народ ці генії... Скажи, що покинув дівчину, так таких теорій про вільне кохання закатить, що й життю не рад будеш... *(До Чупруна).* Картина, котику, картиною, а свинство свинством.

П і д д у б н и й. Безумовно!

К р и в е н к о *(входячи).* Зараз буде... *(Сідає на своє місце).* Хочу все-таки переконатись, що можу буть п'яним... *(Дивиться на всіх).* Про мене балакали? Видно по пиках... Розуміється, хвалили. Одразу помітно. *(Посміхається).* Заграйте, Чупруне, якоїсь слізної. Та по-козацькому заплачте... Так хороша, кажете, картина? Слухай, Антонюк... Ти от адвокат. А проте, не варто... Ну, Чупруне, що ж ви? Не бренькайте тільки для себе... Художник повинен свою душу вивертать для всіх. Як рукав кожуха. Дивіться, мовляв, як ловко вивернуто.

Завіса.

Леся Демська – драматург із Болеслава, прозаїк,
автор книги “Сонцестояння в сузір’ї Риб”, навчалася в
Дрогобицькому педінституті та Львівському університеті.

ТАК НЕ БУДЕ
П’єса на одну дію

ДІЙОВІ ОСОБИ
М а р і я.
Р і х а р д.
В а ґ н е р.

В загальному, сцена порожня. У самому центрі пірамідальне піднімаються шість сходинок. Середні сходи у два рази ширші й довші від бокових, але підйом однаковий. Всі вони сходяться у центральну шосту сходинку, котра утворює невелику площадку. Праві й ліві сходи порожні. Ліві застелені чорною тканиною, праві — багряною.

Вверху, на площадці, стоїть шибениця. Далі все розміщено на середніх сходах. На першій сходинці від сцени понакладано різних книжок і зошитів, за якими, на тій же сходинці, сидить М а р і я. Сходинкою вище — красиві, барвисті іграшки. На третій сходинці лежать дещо присохлі квіти. На четвертій — пляшки, цигарки, шприци. На п'ятій сходинці, передостанній, — метроном, котрий стоїть. За сценою чути грюкіт у двері.

М а р і я *(відриваючи голову від книжок).* Так!

На сцену виходять Р і х а р д та В а ґ н е р. Вони звично вдягнуті. Ріхард сідає на ліву сходинку, Ваґнер — на праву, паралельно до Марії. Мило посміхаються до неї. Марія розгублено повертається то до одного, то до другого. Так чи інакше, до когось з них вона сидить спиною. Врешті їй це обридає, і Марія сідає у позу лотоса обличчям до глядачів. І тільки час від часу повертає голову то до Ріхарда, то до Ваґнера. Вони ж мовчки посміхаються і спостерігають за безпорадними рухами Марії.

М а р і я (обличчям до *глядачів).* Щось трапилося?

В а ґ н е р *(далі посміхаючись).* Чому?

М а р і я. Ви прийшли...

Р і х а р д *(посміхаючись).* Хіба ми схожі на провісників подій?

М а р і я *(розгублено).* Але ж ви прийшли...

В а ґ н е р *(жартома в тон Марії до Ріхарда).* А хіба просто так можна прийти?

Р і х а р д *(серйозно).* А хіба обов'язково повинно щось статися?

В а ґ н е р. Ні.

Р і х а р д. Ні.

Ріхард і Ваґнер продовжують мило посміхатися один до одного. Марія дещо нервово пробує поскладати зошити й книжки.

Р і х а р д. Вчишся?

М а р і я. Так.

В а ґ н е р *(задумано).* А тим часом пора жити...

М а р і я. Що ти маєш на увазі?

В а ґ н е р. Нічогісінько. Пора жити і все.

М а р і я *(знизує плечима).* Я й живу...

Р і х а р д *(стурбовано намагається заглянути Марії в очі).* Щось сталося?

М а р і я *(здивовано).* Чому?

Р і х а р д. Ти ж сказала, що живеш.

М а р і я. Ну і що з того? Зрештою, я постійно це роблю.

В а ґ н е р. І що ти ще робиш?

М а р і я *(трохи роздратовано).* Не знаю, що ти хочеш. Ну, мабуть, вчуся...

В а ґ н е р. Так "мабуть", чи вчишся?

М а р і я *(сильно дратуючись).* Слухай, дай мені спокій! Чого тебе принесло? Я не маю часу на твої дурниці!..

В а ґ н е р. Добре, добре, заспокойся. Повір, я теж не маю часу на дурниці.

М а р і я (з *гуркотом закриваючи книжки й зошити).* Тоді що?

Р і х а р д *(вкрадливим голосом).* От ти кажеш життя, навчання, — це все так. А друзі?..

М а р і я. Ви ж прийшли.

В а ґ н е р *(перехиляється через Марію, дивлячись в очі Ріхарду).* Невже ми просто так прийшли?

Р і х а р д *(той самий жест щодо Ваґнера).* Ні, ми не прийшли просто так.

М а р і я *(полегшено зітхає).* Нарешті. Я ж питалася: що сталося?

В а ґ н е р. А чого ти дратуєшся?

М а р і я *(здивовано).* Я дратуюся?

Р і х а р д. Ну не я ж!

В а ґ н е р *(серйозним тоном).* Звичайно, не ти.

М а р і я. Вибачте, кохані, але складається таке враження, ніби ви робите з мене вар'ята.

В а ґ н е р. Заспокойся, це тільки враження.

Р і х а р д *(вкрадливим голосам).* А тобі не здається, що враження заступили реальність?

Марія *(різко).* Ні! Це мені не здається!

В а ґ н е р *(спокійно).* А дарма. Наприклад, ти знаєш, що в нашого спільного приятеля Вальтера поважні проблеми?

М а р і я *(вражено).* Ні, я нічого не знаю.

Р і х а р д. Бачиш, а ти кажеш, що не живеш враженнями.

М а р і я *(робить велику паузу й намагається говорити спокійно).* Може, досить? Що ви говорите? Які проблеми можуть бути у Вальтера? Причому тут я? І, зрештою, хто такий Вальтер?! Я вперше чую це ім'я.

Р і х а р д. Дивно. Воно доволі старе.

М а р і я. Мені це байдуже.

В а ґ н е р. Як, байдуже? Але ж ти єдина, хто може йому допомогти.

М а р і я *(розгублено).* Але чим?

В а ґ н е р. Замовити за нього слово.

М а р і я. Яке слово?!

Р і х а р д *(мило посміхаючись).* Добре, звичайно.

М а р і я. І кому?

В а ґ н е р. Сержу.

Марія опускає ноги на підлогу і починає зосереджено розглядати сцену.

М а р і я *(заперечно хитає головою).* Не можу. Після всього, що сталося поміж мною та Сержем, — не можу.

Р і х а р д *(байдужим голосом).* Це виключно твої проблеми. І це не має жодного відношення до проблем Вальтера.

М а р і я *(безпорадно розводить руками).* Але для того, щоб вирішити проблеми Вальтера, мені треба поговорити з Сержем.

В а ґ н е р. А як інакше?

М а р і я *(піднімає голову).* А я ще раз повторюю, що не можу цього зробити. Ми розійшлися з Сержем. Розійшлися назавжди. І розійшлися ворогами. Зрозумійте, я ніяк не можу переступити те, що є зараз поміж нами.

В а ґ н е р *(прокурорським тоном). А* коли ти розходилася з Сержем, то не подумала, що це зле скінчиться для Вальтера?

М а р і я *(заскочено).* Ні...

Р і х а р д *(саркастично).* Звичайно, що їй до якогось там Вальтера. *(З притискам).* Навіть коли вона його не знає...

М а р і я. Але я ж не можу думати наперед про долю всього людства.

Р і х а р д. А здалося б.

М а р і я. Я що, ще, може, повинна нести відповідальність за цю долю? Якийсь Вальтер має якісь проблеми, а я винна, що не можу йому нічим допомогти...

В а ґ н е р. Але ж ти можеш йому допомогти. Значить — винна!

М а р і я *(ніяково).* Винна?..

Ріхард піднімається на сходинку вище, нахиляється до Марії і таємничо посміхається.

Р і х а р д. І не тільки в цьому.

Марія вражено дивиться на Ріхарда і теж піднімається сходинкою вище. Ріхард бере до рук якусь забавку, уважно її розглядаючи. Ваґнер зацікавлено спостерігає за Ріхардом і Марією.

В а ґ н е р *(зацікавлено до Ріхарда).* Ти пам'ятаєш цю забавку?

Р і х а р д. Я, так.

В а ґ н е р *(піднімаючись на другу сходинку). А* Марія?

Р і х а р д *(по-змовницьки посміхається до Ватера і звертається до Марії).* Маріє, ти пам'ятаєш цю забавку?

М а р і я *(ностальгійно посміхаючись).* Так, пам'ятаю. Вона ж з мого дитинства. Пригадую, що я дуже часто нею бавилася...

В а ґ н е р. З іншими дітьми.

М а р і я *(здивовано).* Так, з іншими дітьми. Ти звідки знаєш?

В а ґ н е р *(ігноруючи запитання).* І вони тобі заздрили?

М а р і я *(далі посміхаючись).* Ні, не думаю, адже я давала всім нею бавитися.

В а ґ н е р. Та все ж таки, вони залишалися твоїми забавками, а не їхніми.

М а р і я *(розгублено).* Що я могла зробити?

Р і х а р д. Пороздавати.

Кілька секунд Марія мовчки, із неймовірним подивом розглядає Ріхарда їй видається, що він жартує.

М а р і я *(ніяково посміхається).* Я не могла їх пороздавати. Я ж вірила, що вони живі, і дуже любила їх. Вони були для мене такими ж друзями, як ви зараз. Як я їх могла пороздавати?

Марія починає любовно перебирати свої забавки. Ріхард і Ваґнер уважно спостерігають за нею.

Р і х а р д *(обережно).* А ти знаєш, що багато хто з тих дітей, з якими ти бавилася, з часом почали красти? Їм теж хотілося мати гарні речі.

В а ґ н е р *(між іншим).* Один з них потрапив на електростілець.

М а р і я *(байдуже).* Не говоріть дурниць. Що можуть мати мої забавки до чиїхось смертей?
В а ґ н е р *(задумано).* Знову ж таки, це тільки враження.
М а р і я *(мало не плачучи).* Ти не смієш звинувачувати мене у чиїйсь смерті!

Ваґнер піднімається ще на одну сходинку і, перед тим як сісти, звертається до Марії.
В а ґ н е р. Смію, смію. І не тільки в цьому.

Ріхард теж піднімається на одну сходинку, і вони вдвох строго дивляться на Марію зверху вниз. На якусь мить, ззаду, висвітлюється шибениця. Марія задумано пересідає на третю сходинку, механічно звільняючи собі місце від квітів. Кілька з них падає на нижні сходи. Ріхард і Ваґнер сідають.
Р і х а р д *(ніби ненароком).* Ти розсипала квіти.
М а р і я *(далі задумано).* Бачу. Зрештою, вони й так уже мертві.
Р і х а р д. І тобі не шкода було, коли їх рвала?
М а р і я *(знизуючи плечима).* Це ж не я рвала.
В а ґ н е р *(різко вриваючись у розмову).* Це був Поль?
М а р і я. Не знаю.
В а ґ н е р *(подивовано).* Ти не пам'ятаєш, як називалося твоє перше кохання?
М а р і я *(втомлено). Я* не знаю, котре кохання називають першим. Мабуть, — Поль.
Р і х а р д *(роздумуючи над попереднім).* Але ж ти могла його зупинити.
М а р і я. Не могла. Я була закохана.
В а ґ н е р *(тим же різким голосом).* І що з того?!.
М а р і я. Як, що з того? Я була закохана.
Р і х а р д *(різко й нетерпляче).* Це ми вже чули. Де Поль?
М а р і я *(знизуючи плечима).* Без поняття. Це було так давно.
В а ґ н е р *(прокурорським голосом).* Хіба злочини мають вік?
М а р і я *(сумно).* Для чого так драматизувати над якоюсь травою. *(Бере до рук кілька квіток і нюхає).* Не Поль, так хтось інший...
Р і х а р д. Не звалюй своєї вини на інших. Де Поль?
М а р і я *(втомлено).* Чого ти до мене чіпляєшся? Поль! Поль!.. Я вже сказала, що не знаю. Ми розійшлися. Зрештою, це було так давно. *(Кидає квіти на сходи).*
В а ґ н е р *(спокійно).* Тобто, ти пішла.
М а р і я *(різко).* Неправда! Це він почав пити.
Р і х а р д. Чому?
М а р і я. Не знаю.
Р і х а р д. Можливо, ти його недостатньо любила?
М а р і я. Я любила його настільки, наскільки любила.
В а ґ н е р. І при першій же небезпеці повернулася і пішла.
М а р і я. Я боялася, що він зіп'ється.
В а ґ н е р. Але ж ти могла спробувати зупинити його.
М а р і я. А раптом не змогла б?
Р і х а р д. А раптом змогла б?
М а р і я *(впевнено).* В кожному разі, Поль не дуже сумував з цього. Не минуло й року, як він одружився.
Р і х а р д. А потім?
М а р і я. Що потім? Потім він перестав існувати для мене. І я не знаю, де Поль зараз.
В а ґ н е р. А я знаю.
М а р і я *(зацікавлено).* І де?
В а ґ н е р. Ніде. Одного зимового вечора він впився до білої гарячки й замерз.
Р і х а р д. А ти могла його врятувати...
М а р і я. Звідки ти знаєш?
Р і х а р д *(знизує плечима).* Нізвідки. Є речі, які просто знаються.
Ваґнер піднімається на сходинку вище й гладить Марію по голові.
В а ґ н е р *(співчутливо).* Який барвистий шлейф...
Ріхард теж піднімається вгору, педантично поправляючи тканину. Марія встає, піднімається на четверту сходинку й демонстративно сідає. Запалює цигарку. Звичними рухами починає перебирати порожні пляшки, шукаючи в них залишки вина. Вона нічого не знаходить і розчаровано вистроює пляшки в один ряд перед собою. Ненароком зачіпає шприц, котрий котиться сходами вниз.
Р і х а р д *(здивовано).* Для чого ти це робиш?
М а р і я *(механічно).* Що?
Р і х а р д *(показує на пляшки й шприц).* Оце все.
М а р і я *(спокійно продовжує палити цигарку).* Що, оце все?
Р і х а р д *(безпорадно тикає руками у сходи).* Ну, це все...
М а р і я *(мило посміхаючись).* Можливо тільки тому, що це все робив Поль.
В а ґ н е р. Але це ж ти його штовхнула на це.
М а р і я. На що?

В а ґ н е р *(показує на пляшки й шприц).* На це все.

М а р і я *(вдаючи, що не розуміє).* На що, все це?

В а ґ н е р *(безпорадно тикаючи руками у сходи).* Ну, на це...

М а р і я *(зручно спирається на п'яту сходинку і мило посміхається).* Ти, здається, трошки заплутався.

В а ґ н е р *(роздратовано).* Це ти мене плутаєш!

М а р і я *(спокійно).* Нічого подібного. Нікого я не плутаю і ні на що не штовхаю. Тобі не вдасться черговий раз звинуватити мене у своєму ідіотизмі, бо кожен з нас сам вільний вибирати... себе самого.

Р і х а р д *(обурено).* Ага! Он чого коштував твій вибір!

М а р і я *(ошелешено дивлячись на Ріхарда).* Ти про що?

Р і х а р д *(зривається на ноги і переходить на патетичний тон).* Про що?! Розлучення з Сержем, проблеми Вальтера, забавки на електростільцях, мертві квіти, п'яний Поль... Все те, що ти вибирала, називаючи собою!..

М а р і я *(спокійно).* Звичайно, адже я вибирала себе.

Р і х а р д *(зривається на вереск).* Вбивця!!!

М а р і я *(схоплюється на ноги).* Ти збожеволів...

Р і х а р д *(прикидається юродивим й плазує по сходах вверх і вниз).* О, ні... Це ти божевільна. Бо навіть Бог відповідає за свої вчинки. А ти ні разу цього не робила. Ні разу. *(Трясеться).* Ти повинна відповісти мені. Повинна! Ти думаєш, ми просто так прийшли?..

Ваґнер піднімається і прокурорським тоном оголошує.

В а ґ н е р. Ми прийшли судити тебе, Маріє!

М а р і я *(вражено).* Мене? Але за що?..

В а ґ н е р *(тим самий тонам).* Займи місце, котре тобі належить.

Марія розгублено сідає на п'яту сходинку.

Ріхард піднімається і запускає метроном у темпі legato. Ріхард і Ваґнер стають на шосту сходинку.

В а ґ н е р *(строго).* Встань, Маріє!

Марія встає. Ріхард піднімає порожню пляшку і простягає її Марії.

Р і х а р д *(строго).* Маріє, перед лицем високого суду присягни на цій порожній пляшці, що твої слова не будуть такими ж порожніми, як вона.

М а р і я *(невпевнено простягає руку).* Присягаю...

Раптом вона виходить із заціпеніння, вихоплює з Ріхардових рук пляшку і б'є її об підлогу.

М а р і я *(розлючено).* До біса ці пляшки!!! Що тут робиться, врешті-решт? Хто вам дав право звинувачувати і судити мене? Негайно припиніть цю комедію!

Ріхард і Ваґнер хапають Марію за плечі.

В а ґ н е р. Заспокойся, Маріє, ти сама нас вибрала.

Р і х а р д. Присягнувши на пляшці.

М а р і я. Але це була тільки пляшка!..

В а ґ н е р. Немає значення. Головне, що ти готова признатися у своїх злочинах.

М а р і я *(втомлено сідає).* Яких злочинах?

Р і х а р д. Злочинах, яких ти допустилася, вибираючи саму себе.

М а р і я *(розпачливо хапається за голову).* А ви? Ви?! Хіба ви ніколи не вибирали самих себе?!

В а ґ н е р. Ми це якраз робимо. А поза тим, ми тут ні при чому. Зараз судять тебе. Приготуйся вислухати вирок.

Р і х а р д. Можеш не вставати.

М а р і я. Дякую.

В а ґ н е р *(схрещує руки на грудях і виголошує).* Раба Божа Марія, прізвище не має значення, за безвідповідальний вибір самої себе...

Р і х а р д *(повторює жест Ватера).* За безвідповідальне ставлення до чужих проблем...

В а ґ н е р. Барвистих забавок...

Р і х а р д. Мертвих квітів...

В а ґ н е р. П'яного, але закоханого Поля...

Р і х а р д. Методичне самовбивство за допомогою вина, цигарок і наркотиків...

В а ґ н е р. Ігнорування життям...

Р і х а р д. І прикриття своїх злочинів навчанням та творчими пошуками...

В а ґ н е р. Приговорюється її найближчими друзями, присутніми тут і яким не байдужа доля Марії, до страти через повішання. Виконання вироку призначається найближчим друзям.

Освітлюється шоста сходинка, що нагадує площадку. Ріхард і Ваґнер підходять до шибениці і вішають опудало Марії. Марія, сидячи на сходах, спазматичне хапається за горло. Раптом опудало зривається. Марія пускає горло і тяжко віддихується. Ріхард і Ваґнер сідають на шосту сходинку й полегшено витирають чоло. Шибениця зникає.

В а ґ н е р. Слава тобі. Господи. Я боявся, що воно закінчиться гірше.

Ріхард спускається на п'яту сходинку і обнімає Марію за плечі.

Р і х а р д. Ну, як ти? Відійшла?

М а р і я *(полегшено посміхається).* Так, дякувати Богу. Жарти ж у вас...

Ваґнер спускається до них.

В а ґ н е р *(знизує плечима).* Треба ж якось розважатися. Нудота страшна.

М а р і я. Я абсолютно згідна. Але наступного разу суддею буду я.

Ваґнер зупиняє метроном. Маріє кладе на місце шприц і квіти. Ріхард сідає на першу сходинку й відкриває зошити й книжки. Ваґнер та Марія сідають по обидва боки від Ріхарда. Висвітлюється шибениця. На ній хитається чиєсь опудало.

Завіса.

Література

1 Винниченко В. Вибрані п'єси / Упоряд. М.Жулинський, В.Бурбела. – К.: Мистецтво, 1991.

2. Капська А. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1990.

3. Капська А. Виразне читання: Навч. посібник для студентів філологічних факультетів педінститутів. - К.: Вища школа,1986.

4. Куліш М. Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2.

5. Леся Українка. Твори у 2-х томах. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1987.

6. У чеканні театру. Антологія молодої драматургії /Упоряд. та післямова Н. Мірошниченко; Переднє слово Я.Стельмаха; Передм. Ю.Сидоренка. – К.: Смолоскип, 1998. - 360 с.

16. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО КУРСУ

Мета: Систематизувати теоретичні знання, одержані студентами протягом вивчення курсу ОКТМ, виявити результативність запропонованої методики проведення занять, оцінити рівень продуктивної діяльності майбутніх учителів початкових класів у процесі формування їхньої мовленнєвої культури.

Обґрунтування. Узагальнююче заняття доцільно провести у формі системи контрольних завдань, яка має таку структуру: письмова відповідь на теоретичне питання до курсу, твір-мініатюра (роздум, опис або розповідь) і усна художня розповідь (за опорними словами). Викладач оцінює кожне завдання і записує результати до таблиці:

Таблиця 1. Контрольні завдання до курсу ОКТМ (узагальнення)

Прізвище, ініціали студента	Письмова відповідь на теоретичне питання	Твір-мініатюра	Усна художня розповідь	Середня оцінка рівня знань
	Кожне завдання оцінюється за чотирибальною системою			

Теоретична частина

Теоретичною основою для виконання контрольних завдань студентами є джерела, використані на заняттях з курсу ОКТМ (див. літературу до кожної теми). Питання до першого завдання даються індивідуально (за білетами), тематика творів пропонується на вибір, вид художньої розповіді у третьому завданні обирається також самими студентами.

Практична частина

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ З КУРСУ ОКТМ

1. Предмет та завдання курсу ОКТМ. Місце курсу у системі навчальних дисциплін на факультеті підготовки вчителів початкових класів.
2. Поняття про літературну мову. Мова і мовлення, функції, форми існування.
3. Будова літературного мовлення (усна і писемна форми).
4. Місце риторики у світовій міфології.
5. Загальний огляд античної і слов'янської риторичної спадщини.
6. Проблема формування мовної особистості у концепції народної освіти.
7. Культура мовлення вчителя (мовний стиль та етикет, причини мовленнєвих помилок). К.Ушинський та В.Сухомлинський про словесну майстерність педагога.
8. Помилки діалектного характеру в мовленні майбутніх учителів початкових класів.
9. Стилі і жанри мовлення: основні ознаки, види творів, у яких реалізується стилі.
10. Зв'язок мовлення з немовними структурами: свідомістю, мисленням, адресатом, дійсністю, умовами спілкування.
11. Загальна характеристика комунікативних ознак культури мовлення.
12. Правильність мовлення як найважливіша комунікативна ознака. Поняття про норми літературної мови.
13. Чистота мовлення та основні її аспекти.
14. Словниковий склад української мови. Лексика української мови з погляду активного і пасивного вживання та походження.
15. Лексичне і фразеологічне багатство мовлення. Діалектна лексика – джерело поповнення словникового складу літературної мови. Лексичні особливості мовлення носіїв в умовах говірок Житомирщини.
16. Поняття про точність, стислість і доступність мовлення. Вимога до точності мовлення.
17. Логічність, доречність, впливовість як важливі комунікативні ознаки мовлення майбутнього вчителя.
18. Структура виразності мовлення і фактори, що впливають на її формування.
19. Мовленнєві авторитети у процесі формування культури мовлення носіїв в суспільстві.
20. Техніка мовлення як необхідна передумова словесної дії.
21. Умови правильного дихання оратора. Голос – основне знаряддя роботи вчителя. Природні і набуті властивості голосу.
22. Місце партитури у підготовці до виразного читання художнього тексту.
23. Орфоепічні норми літературної мови і дикція. Система роботи майбутнього вчителя над удосконаленням дикції.
24. Наголос, інтонація, паузи, темп мовлення як технічні показники виразного мовлення і виразного читання.
25. Етапи підготовки до публічного виступу. Вимоги до мовлення оратора.
26. Виражальні засоби художнього мовлення. Використання тропів як засобів виразності й образності. Особливі синтаксичні структури.
27. Засоби емоційно-образної виразності (бачення читця, його ставлення до прочитаного, розуміння підтексту твору, майстерність спілкування зі слухачами).
28. Особливості виразного читання прозових творів різних жанрів.

29. Особливості виконання поетичних творів, різних за тематикою (громадянської, філософської, пейзажної, інтимної лірики, байок).
30. Особливості виразного читання драматичних творів.

ТЕМАТИКА ТВОРІВ-МІНІАТЮР

На добрій землі що посієш, то й вроде (Прислів'я).
Природа одному мама, а другому мачуха (Прислів'я).
Хата господинею красна (Прислів'я).
Роби надворі – буде й у коморі (Прислів'я).
На дерево дивись, як родить, а на людину – як робить (Прислів'я).
Шануй сам себе – пошанують і люди тебе (Прислів'я).
Книга для розуму – теплий дощик для сходів (Прислів'я).
Грамотний – видющий, на все тямущий (Прислів'я).
Те, що розпочато в гніві, закінчується в сором. (Л. Толстой).
Людино, допоможи собі сама! (Л. Бетховен).
Від родоводу – до народу (В. Скуратівський).
Ой чи так красно в якій країні, як тут, на нашій рідній Волині? (Л. Українка).
Рідна земля – це матінка рідна, що вміє потішити й приголубити нас (І. Огієнко).
В мого роду сто доріг, сто століть у мого роду (І. Драч).
Я так люблю здоровий сміх, веселий сміх, що гріє всіх! (П. Глазовий).

ОПОРНІ СЛОВА ДО ХУДОЖНЬОЇ РОЗПОВІДІ

- Майстерність, запашний, запрошувати, збіжжя, змалювати.
- Адреса, вітання, присяга, славний, сумлінно.
- Реставрація, захищати, громадянин, собор, життя.
- Педагог, толерантність, народний, менталітет, культура.
- Пращури, генеалогія, українознавчий, аспект, вивчення.
- Молодіжний, асоціація, міжнародний, комп'ютерний, мережа.
- Миготіти, небосхил, мальовничий, рілля, джерельце.
- Етикет, мовлення, шанобливість, коректний, колеги.

ЗМІСТ

Вступ 3
1.Основи культури і техніки мовлення як навчальна дисципліна 4
2. Культура мовлення вчителя 9
3.Функціональні стилі мовлення 12
4. Зв'язок мовлення з немовними структурами 16
5. Правильність і чистота мовлення як найважливіші комунікативні ознаки 20
6. Лексичне і фразеологічне багатство мовлення 23
7. Точність, стислість і доступність мовлення 29
8. Логічність, доречність, впливовість мовлення як комунікативні ознаки 34
9. Виразність як ознака культури мовлення. Технічні показники виразного мовлення й виразного читання. Дихання і голос 38
10. Виразність як ознака культури мовлення (продовження).Дикція, наголос, інтонація, паузи, темп мовлення як технічні показники виразного мовлення і виразного читання. Партитура тексту 46
11. Публічний виступ і умови його успішності 51
12.Виражальні засоби художнього мовлення. Засоби емоційно-образної виразності. Використання тропів як засобів виразності й образності. Особливі синтаксичні структури 57
13.Виразне читання вголос. Особливості виконання прозових творів (оповідань, казок, нарисів, науково-популярних статей 65
14. Особливості виконання поетичних творів (громадянської, філософської, пейзажної, інтимної лірики, байок)75
15. Читання драматичних творів. Свято студентського театрального аматорського мистецтва 94
16. Узагальнення вивченого курсу. 104